

Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin *Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi**

Semih Ceyhan**

The Dervish Tāj according to the Ottoman Tājnâme Literature and a Critical Edition of Abdullah Salâh al-Dīn al-Ushshākī's Treatise, *Jawâhir-i Tāj-ı Khilâfet*

An independent body of literature has developed in the history of the Ottoman Sufism. This is known as tâjnâme and deals, in general, with all the components of the dervish apparel. This literature focuses, in particular, on the tāj-ı sharīf which is worn by the sheikhs, their successors (khalīfas) and hizmetnishins who have reached a certain level of sayr al-sulūk, from both the exoteric (zâhirî) and esoteric (bâtinî) aspects. This paper consists of two parts. After having examined the nature of the dervish tāj, its religious roots, historical journey, and etiquette, as well as the different styles of the tāj, its sections and symbolism with reference to the Ottoman tâjnâme literature, the first part deals with the analysis of the Turkish tâjnâme treatise named *Jawâhir-i Tāj-ı Khilâfet* written by Abdullah Salâh al-Dīn al-Ushshākī (1175-1197/1765-1783). al-Ushshākī was a leading sufi in 18th century and his treatise explains the symbolism of the dervish tāj in the most detailed manner. This treatise dwells on the sufi symbolism of the Halwatî tāj in general and Ushshākî tāj in particular, its four terk, the five or seven branches in the terk, the colour of the tāj, the button and shamla as well as the dervish's cloak, clothes and the spectre. The second part of the paper is a critical edition of al-Ushshākī's treatise.

Key words: the Ottoman Sufism, tariqah, tāj, tâjnâme, Halwatiyya, Ushshakiyya, Abdullah Salâh al-Dīn al-Ushshākī, *Jawâhir-i Tāj-ı Khilâfet*.

---

*Her şeyde bir âyet var O'na şâhid
Delâlet eder ki O'dur vâhid
Muhyiddin İbnü'l-Arabî*

Geleneksel İslâm medeniyetinin varlık tasavvurunun dayandığı temel unsurlardan biri, eşyanın hakikatini, eşyayı aşan ve onun zâhirini belirleyen bir ilkede aramasıdır. Bu varlık tasavvuru, özellikle tasavvuf disiplini söz konusu

* Bu çalışmayı okuyup değerli katkılarda bulunan *İslâm Araştırmaları Dergisi* hakemlerine ve yetkililerine teşekkür ederim.

** Dr., TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

olduğunda, cemadattan bitkilere, hayvanlara, insana ve kozmosa kadar bütün varlıkların bâtınî, zâtî ve sembolik (remzî) bir mânasının ve değerinin olduğunu benimser; bu yaklaşımını medeniyetin sosyal ve maddî hayatının bütün yönlerine estetik bir şekilde teşmil eder. Dolayısıyla genelde İslâm, özelden tasavvuf estetiği, gerçekliğin beş duyuyu algılanan tek bir varlık düzeyine indirgenemeyeceğini, maddî varlık âlemindeki her nesnenin işaret ettiği bir metafizik referans çerçevesi olduğunu, nesnelere hakkıyla anlamının bu atıf çerçevesini ve düzeylerini -ki bunlar meta-kozmos (ilâhî), makro-kozmos (tabii), mikro-kozmos (insanî), obje-kozmos (maddî) seviyeleridir- anlamaktan geçtiğini ileri sürer.¹ Bu idrak çabası tasavvuf dikkate alındığında sırf nazarî bir uğraş olmayıp müşâhede ve vicdan tarikine dayalıdır.

Metafizik bir şeffaflığa sahip, kendi içinde kozmik evreni barındıran nesnelere (obje-kozmos) hakikatlerini, hakikatlerin kaynağı olan aşkın bir ilâhî ilkeyle doğrudan irtibatlı ve bu ilkenin muhtelif mertebelerde yansımaları (tecelliyat) şeklinde sülûk yoluyla idrak eden tasavvufî bilgilenme (mârifet) sürecinin nihayetine erişmiş ârifler, nesnelere hakikat ve sembolik mâna düzeylerini manzum ve mensur eserlerinde dile getirmişlerdir. Tasavvuf estetiğine dair olan ve nesne sembolizmini konu edinenler, bu literatür içerisindeki en dikkate değer eserler arasında yer alır.

Türkiye’de tarihî ve felsefî incelemeler şeklinde seyreden modern tasavvuf araştırmalarında görülen eksikliklerden biri, sûfî estetiğine dair eserleri dikkate alarak tasavvuf sembolizmi üzerine yoğunlaşmadaki nedrettir. Sûfî sembolizminin, dil ve yazıdaki sembollerin yanı sıra harfler ve sayılar sembolizmi, havas ilimlerindeki şifreler, kozmik semboller, sembolik şahsiyetler (ricâlü’l-gayb, peygamberler), rüyada görülen sûretlerden ibaret hayalî remizler, tarikat kıyafetleri ile âdâb ve erkânındaki semboller, sûfî menkıbe, mesel ve hikâyelerden ibaret olay türünde remizler, renkler sembolizmi, kutsal zaman ve mekânla ilgili remizler gibi pek çok konuyu kapsamaması ve özellikle müteahhirin dönemi sonrasındaki muhakkik sûfilerce bu konulardan her birine dair müstakil edebiyat oluşturulması dikkate alındığında, bu konulara dair çalışmalarda artış beklemenin elzem olduğu açıkça itiraf edilebilir.² Bu nedretin ve eksikliğin ikmali için genelde tarikat kıyafetleri özelde derviş tacı

1 İbrahim Kalın, “Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 29 (2010), s. 25-26.

2 Tasavvufta remiz kavramı ve kapsamı hakkında bk. Semih Ceyhan, “Remiz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, 558-60. Varlığın çeşitli düzeylerindeki sembollerin klasik ve modern dönemde anlaşılması meselesine metodolojik bir yaklaşım için bk. Semih Ceyhan, “Tasavvuf Metafiziğine Göre Varlık Düzeylerindeki Remizlerin Tahkiki Meselesi ve Fenomenolojik Yaklaşım: Metodolojik Bir Arayış” (tebliğ), II. Tasavvuf Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı, İstanbul, 2009.

sembolizmine eğilmek anlamlı olacaktır.³

Sûfîler “tarikatın şeriatı” denilen âdâb ve erkâna dair kaleme aldıkları “hurde-i tarîk”, “mî’yâr-ı tarîk” ve “tarikatnâme” türü eserlerde, tarikat fiilleri ve mükellefiyatı hakkında bilgiler verdikleri gibi, bu fiillerin tatbikinde kullanılan kisve, alet ve edevat ile bunların sembolik hususiyetlerine dair bilgilendirilmede bulunmak için müstakil bölümler de açmışlardır. Bu yazı türünün yanı sıra sadece sûfî kisvesine mahsus olmak üzere kisvelerin zâhirî keyfiyeti ve bâtinî-remzî sıraları hakkında müstakil bir telif türü de ortaya konmuştur. Kadim dönemde giyim kuşam açısından sosyal bir grubu diğerlerinden ayıran en mümeyyiz zâhirî gösterge genelde “tâc” terimiyle karşılanan başlık cinsi olduğu için, özellikle Osmanlı mutasavvıfları bu teliflerine “tâcnâme” veya “Risâle-i tâc” gibi isimler vermişlerdir.

Tâcnâmelerde sadece derviş tacı ve kısımları değil, hırka, haydarî, destegül, tennûre, kemer, ridâ, mengüş, tığbende, nefir (sûr), keşkül, cilbend, sofrâ, teslim taşı, habbe, palheng, taşlı toka, kanberiyeye, asâ, teber, nize, kamarçin, pabuç, seccade, post gibi derviş çeyizini oluşturan bütün giysi ve aletlerle ilgili unsurlara yer verilir.⁴ Bu unsurlar şer’î dayanakları, kullanım alanları, tarihsel kökenleri, zâhirî özellikleri ve tarikat âdâbındaki yeri açısından izah edildiği gibi, daha çok işaret ettikleri tasavvufî remiz ve ilâhî delâletleri açısından, diğer bir ifadeyle mârifet ve hakikat ilminde içerdikleri mânalar, sıralar ve mertebeler çerçevesinde tevil edilmiştir.

Osmanlı tâcnâme literatürü içerisinde yer alan en önemli eserlerden biri Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî’nin (Salâhî Efendi) *Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet* adındaki Türkçe risâlesidir. Halvetîliğin Uşşâkıyye kolu mensuplarınca tarikatın üçüncü pîri (pîr-i sâlis) kabul edilen, Üsküdar Küplüce Sa’dî Dergâhı şeyhlerinden Mehmed Elif Efendi’nin “Türklerin İbnü’l-Arabî’si” şeklinde vasfetmeye lâyık gördüğü Salâhî Efendi, bu risâlesinde genelde Halvetî, özeldede Uşşâkî tarikatında kullanılan dört terkli tâc-ı şerîfi, terklerdeki beş veya yedişer dalı, tacın rengini, tacın düğme ve şemlesini, hırka türlerini, ridâyı ve asâyı gerek zâhirî gerek bâtinî açıdan vahdet-i vücûd irfanı temelinde ve Uşşâkî yolunun büyüklerinin tahkik ettiği hakikatler -ki risâlesinin adında da geçtiği üzere bu hakikatleri “cevâhir” (cevherler) terimiyle karşılar- muvacehesinde izah eder. Bu izahın en geniş tutulduğu yer tâc-ı şerîf ve aksamına dair ilk bölümdür.

3 Bu konuda daha önce yapılmış çalışmalar için bk. Bekir Motor, “Tâcnâme’ler ve Türk Edebiyatındaki Yeri” (yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998; Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi: Türkiye’de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2000); Semih Ceyhan, “Taç”, *DİA*, XXXIX, 363-65.

4 Derviş çeyizindeki tüm unsurların sanatsal özellikleri ve sembolik işaretleri için bk. Atasoy, *Derviş Çeyizi*, s. 227-75; Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü* (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969).

Bu makalede, klasik literatürde oldukça detaylı bir şekilde işlenen derviş kisvesinin bütün kısımları değil, sadece tarikatlarda hulefâ ve meşâyihin başlarına giydikleri tacın zâhirî keyfiyeti ve tarihî dayanağı, bâtinî ve remzî mânaları Osmanlı tâcnâme literatürüne göre inceledikten (oldukça detaylı teviller söz konusu olduğundan bu semboller özetle nakledilecektir) sonra Salâhî Efendi'nin *Cevâhir* risâlesi tahlil edilecek ve ardından bu risâlenin iki nüshası karşılaştırılarak⁵ günümüz harflerine aktarılmış hâli neşredilecektir.⁶

1. Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı

1.1. Osmanlı Tâcnâme Literatürü

Osmanlı tâcnâmelerinin iki sebebe binaen kaleme alındığı ileri sürülebilir: Birincisi tarikat sâliklerine derviş çeyizinin keyfiyeti ve taşıdığı metafizik anlamlara dair bilgi vermek, ikincisi tarikat dışındaki kimselerin çeyizin meşruiyetine dair sorgulamalarına cevap vermektir. Bu sebeple tâcnâmeler dervişlere bir yandan metafizik bilinç kazandırırken, diğer yandan onları kullandıkları kisvenin dinî dayanakları hakkında bilgilendirmiş olurlar.

Osmanlı tâcnâmelerini muhteva açısından üç kısma ayırmak mümkündür. Yahyâ Âgâh b. Sâlih İstanbulî ve Müstakimzâde gibi birinci gruptaki tâcnâme müellifleri eserlerinde tüm tarikatların kisvelerini ele alırken; ikinci gruptaki Salâhî Efendi ve Seyyid Ali Sâbit el-Ma'rîfî er-Rifâî gibi müellifler sadece kendi tarikat kıyafetlerine ve bunların sembolizmine yer vermişlerdir. Üçüncü gruptaki risâleler ise tarikat tacının sadece bir unsuruna yoğunlaşır. Mesela Kâdiriyye tacını diğerlerinden ayıran en önemli gösterge tacın kubbesine konulan Kâdirî gülü olduğu için İbrâhim el-Kâdirî el-Eşrefî ile Hasan Zekâî el-Eşrefî'nin gül risâleleri bu türün örnekleridir.

Tespit edilebildiği kadarıyla Osmanlı tac risâleleri şunlardır:⁷

1. Şeyh Mahmûd b. Nefes eş-Şa'bânî, *Risâle-i Tâciyye fî tarîki's-sûfiyyeti's-sâfiyyeti'l-Mustafaviyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2395, vr. 19^b-24^a.

5 Risâlenin kütüphanelerde birçok nüshası bulunmaktadır. Neşirde kullandığımız nüshalar şunlardır: Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 633/1, vr. 169^a-180^a; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 58, vr. 11^b-19^a (neşirde OE kısaltmasıyla işaret edilmiştir).

6 Risâle Necdet Yılmaz tarafından sadeleştirilmeye çalışılarak <http://www.ussakiyayinlari.org/ussaki.php?id=77> web adresindeki internet sitesinde yayımlanmıştır.

7 Tac risâlelerinin önemli bir kısmı tarafımızdan günümüz harflerine aktarılmış olup tüm risâlelerin aktarımı tamamlandıktan sonra risâleleri bir mecmua dahilinde kisve-i tab'a büründürmeye gayret edeceğiz.

2. Seyyid Nizâmzâde Seyfullah, *Risâle-i Tâc-ı Nizâmî*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2171, vr. 1^a-7^a; Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp., nr. 1058/6, vr. 152^a-153^a.

3. Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî Efendi), *Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 633/1, vr. 169^a-180^b; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 58, vr. 11^b-19^a (neşirde OE kısaltmasıyla işaret edilmiştir).

4. Yenişehirli Ni'metullah b. Abdülkâdir, *Risâle-i Tâc ve Kisve*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin (OE), nr. 926/3, vr. 130^a-158^b.

5. Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye: Traktat über die Derwischmützen (Risâle-i Tâciyye) des Müstaqim-zade Süleyman Sadeddin*, nşr. Helga Anetshofer – Hakan Karateke (Leiden: Brill, 2001), s. 62-90.

6. Yahyâ Âgâh b. Sâlih İstanbulî, *Mecmûatü'z-zarâif sandûkatü'l-maârif*, Süleymaniye Ktp., Nuri Arlasez, nr. 101, 4+266 vr. Tâcnâme risâlelerinden oluşan bu mecmûanın ilk risâlesi *Fütüvve-i Esrâr-ı Tâc-ı Saâdet ve'l-edeb* olup derviş tacı konusunu ihtiva etmektedir. Diğer risâleler ise derviş çeyizinin öteki unsurlarını ele almaktadır. *Mecmûatü'z-zarâif*, daha sonra *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm* (nşr. M. Serhan Tayşi – Ülker Aytekin, İstanbul: Ocak Yayınları, 2002) adıyla sadeleştirilerek yayımlanmıştır.

7. Seyyid Ali Sâbit el-Ma'rifi er-Rifâi, *Risâle-i Kisve-i Ma'rifi*, nşr. Semih Ceyhan, *Tasavvuf*, 25 (2010), s. 168-95.

8. Mehmed Rifat el-Kâdirî el-Eşrefî, *Risâle-i Tâciyye-i Kâdiriyye*, Galata Mevlevihanesi Müzesi Ktp., nr. 27/1, s. 32-39; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3262, vr. 16^b-25^b.

9. Derviş İbrâhim el-Kâdirî el-Eşrefî, *Gül-âbâd Risâlesi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 29; "Gül Risâlesi", nşr. Mustafa Kara, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/5 (1995), s. 11-23.

10. Hasan Zekâi el-Kâdirî el-Eşrefî, *Tarikat-ı Aliyye-i Kâdiriyye-i Ahiiyye-i Resmiiyye'nin Gül Risâlesi*, Cemaleddin Server Revnakoğlu Arşivi, nr. A-150, s. 65-71.

11. Mehmed Murâd Buhârî, *Risâle fi lübsi'l-hurkatî'l-Kâdiriyye*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 474/14, vr. 72-100.

12. Abdülahad Nûri Efendi, *Risâletü't-Tâc*.⁸

8 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333-1342), I, 22.

13. Hâfız Ahmed Rifat Efendi, *Risâle-i Tâciyye*.⁹

Osmanlı tâcnâmelerinin dışında -derviş tacı dahil- bütün kisveleri, kisvelerin giydirme usulünü ve sırlarını ele alan hurde-i tarîk literatürü vardır. Karabaş Velî'nin *Mi'yâr-ı Tarîk*'i ile İbrahim Fahreddin Efendi'nin (Erenden) *Envâr-ı Hz. Pîr*'i bu literatürde yer alan önemli iki örnektir. Tasavvuf edebiyatında tâc-ı şerîfe dair birçok nutk-ı şerif de yazılmıştır.¹⁰ Bu manzum eserlerden Osmanlı sûfilerinin tarikat kisvelerine dair fikir ve remizlerini takip etmek mümkündür. Öte yandan III. Murad devrinden bahseden *Şehinşahnâme* ve *Surnâme* ile *Nusretnâme*'de resmedilen minyatürler, tarikat taçlarına dair zengin görsel malzeme sunmaktadır. Ignatius d'Ohsson'un *Tableau General de l'Empire Ottoman*'ındaki Osmanlı sûfilerine dair gravürler, Yahyâ Âgâh Efendi'nin *Mecmûatü'z-zarâif*indeki çizimler, Ziya Bey'in on dört tarikat başlığını içeren *Taç Levhası*, Cemaleddin Server Revnakoglu Arşivi'ndeki kayıtlar ve Nurhan Atasoy'un *Derviş Çeyizi*'ndeki fotoğraflar bu görsel malzemeye ilave edilebilir.¹¹ Ayrıca İstanbul-Karagümrük'teki Türk Tasavvuf Mûsikisi ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı'nda sergilenen ve muhtelif tarikat meşâyihî tarafından Cerrâhî âsitânesine gönderilen tâc-ı şerîfler, derviş çeyizi ile ilgilenen araştırmacıların bigâne kalamayacağı sanatsal içeriğe sahiptir.

1.2. Tanım ve Sembol

Taç, şeyhin veya sülûkta belli bir mertebeye ulaşmış dervişin tarikat kıyafeti olarak kullandığı, tarikatına göre farklı şekil ve renklere sahip, yün ya da pamuklu çuhadan mâmul serpuş, külâh, fâhir, kalensüve, kavuk, börk, sikke ve takke türünden başlıkların ortak adıdır. Osmanlı'da bir tarikat tabiri olarak "tâc", sülûkünde belli bir makama erişmiş halifeye, tekkede hizmetnişin olan görevlilere ya da irşat yetkisiyle tayin edilmiş mürşide giydirilen en kıdemli başlık cinsidir. Bu sebeple sülûkün başlangıcındaki mübtedî müritlerin kullandığı arakiyye veya takkeden farklıdır. Mesela Mevlevîlik tarikatında semâ meşketmemiş ve semâzen sıfatını elde edip meydân-ı şerîfe çıkmamış "nev-niyâz" ya da "matbah cânı" denilen yeni dervişlerle çocuk ve kadınlara Mevlevî sikkesinden daha kısa olan arakiyye giydirilmiştir.¹²

9 Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 76.

10 Buna dair örnekler için bk. Motor, "Tâcnâmeler", s. 55-108.

11 Görsel tarikat taçları için bk. Atasoy, *Derviş Çeyizi*, s. 31-226; Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye: Traktat über die Derwischmützen (Risâle-i Tâciyye) des Müstaqim-zade Süleyman Sadeddin*, nşr. Helga Anetshofer – Hakan Karateke (Leiden: Brill, 2001), s. 62-90 ("Abbildungen" bölümü).

12 Form ve tasavvufî remiz açısından arakiyye türleri hakkında bk. M. Baha Tanman, "Arakiyye", *DİA*, III, 266-67.

Osmanlı sûfleri arasında “derviş çeyizi”, “tarikât cihazı” (cihâz-ı tarikat), “tarikât kisvesi” veya “damga-i kisve-i dervîşân”¹³ denilen tarikat elbiselerinin başa giyileni olan taç, genellikle tasavvuf muhitlerinde mânevî makam yüceliğinin ve ruhanî saltanatın bir remzi ve işareti olması itibariyle “tâc-ı şerîf”, “tâc-ı edeb” veya “tâc-ı saâdet” terimleriyle zikredilmiştir. Maddî iktidarın ve dünyevî saltanatın sembolü olarak sultanlar veya önde gelen devlet yetkililerinin kendilerine ait özel taçları (tâc-ı devlet) bulunurken, bunun paralelinde ruhanî otoritenin ve bâtinî hilâfetin sahibi olan sûfler de tâc-ı şerîf ile çeyizlenmişlerdir. İsmâil Hakkı Bursevî, mânevî saltanat tacının zât tecellisini simgelediğini ve mutlak anlamda Hz. Peygamber’e mahsus olduğunu, sûflerin ise onun nâibleri olarak bu tacı başlarına giydiklerini ileri sürer.¹⁴ Rifâiyye’nin Ma’rifîyye kolunun pîri Muhammed er-Rifâî el-Ma’rifî’nin oğlu Seyyid Ali Sâbit el-Ma’rifî’ye göre taç, cansız bir nesneden ibaret değildir. Tacın canı, ruhu ve hayatı vardır. Ruh, tacı giyen insandır. Bu ruhun kaynağı rûh-ı Muhammedî’dir. Dolayısıyla derviş, tacı başına geçirmekle “varlık kaynağım rûh-ı Muhammedî, hakikat-i Muhammedîyye’dir” anlamını müşahhas hâle getirmektedir.¹⁵ Yahyâ Âgâh, başa konulmasıyla tacın hayat bulduğunu, yere konulmasıyla öldürüldüğünü söyler. Taçlar bir insan gibi alın, yüz, göğüs ve el sahibidir. Alın Allah’ın arşı, yüzü ve göğsü Allah’ın evi, eli ise Allah’ın elidir.¹⁶

Kâdiriyye’nin Eşrefîyye koluna mensup Abdülkâdir Sırrî Efendi’ye göre taca “edeb tacı” denmesinin sebebi, tasavvuf ve tarikatın başından sonuna kadar edepten ibaret olmasıdır. Nitekim Arapça’da te, elif ve cim harflerinden

13 Seyyid Ali Sâbit el-Ma’rifî’ye göre taç veya sikke dervişe şeyhi tarafından vurulan bir damgadır. Ma’rifî şöyle der: “... zâhîran tâc ve sikke demek pâdişâhların altına ve gümüşe ve bakıra damga vurup hangi pâdişâhın akçesi malûm olduğu gibi, her bir ehlullah ve mürşid-i kâmil fukarâsı belli olsun diye damga-i nişân verip ismine ‘tâc’ ve ‘sikke’ tabir ettiler. Eğer dersen yâ dervîş, altına ve gümüşe ne güzel, bakıra damga vurmuşlar. Güzel olmaz mı? Vâkiu’l-hâl güzel olur. Ammâ dervîşin vücûdu bir şeceredir. Ve tarik-i müstakîm bir bahçedir. Ve mürşid-i kâmiller ol bahçede bahçıvandır. Dervîşleri bahçeye dikip aşılır. Aşı tutar ise şecere-i tayyibe olup meyvedâr olur. Egerçi tutmaz ise meyvesiz ağaç olup yakmaktan gayrı bir işe yaramaz. Damga dahî altına ve gümüşe ve bakıra vurulur. Her birinin kıymetine göre bahâsı olur. Ve bazı bakırlığı dahî kabûl etmeyip merdûd ve matrûd olur. Eğer dersen yâ dervîş, ehlullah ve ârif-i billah mürşid-i kâmil olan zât-ı şerîf evvelâ mihenge vursa, imtihân etse damgayı sonra vursa ‘ezintü ve eciztü’ dese güzel değil mi? Vâkiu’l-hâl güzel. Lâkin Hak Sübhânehu ve Teâlâ şeytânı merdûd etmese yâhûd hiç yaratmasa güzel değil mi?! Anlaşıldı ki, her bir şeyde bir hikmet-i hafî var.” Bk. Seyyid Ali Sâbit el-Ma’rifî er-Rifâî, *Risâle-i Kisve-i Ma’rifî*, nşr. Semih Ceyhan, *Tasavvuf*, 25 (2010), s. 170-71.

14 Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü: Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, nşr. İhsan Kara (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), s. 293.

15 Ma’rifî, *Risâle-i Kisve*, s. 176-77.

16 Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, *Mecmûatü’z-zarâif: Tarikat Kıyafetleri*, nşr. M. Serhan Tayşî – Mustafa Aşkar (İstanbul: Sufi Kitap, 2006), s. 95.

oluşan “tâc” kelimesinde “te” harfi tamam olmaya, “elif” istikâmete, “cim” cemâle işaret eder ki bunlar edebi oluşturan en temel ahlâkî öğelerdir. Buna göre tâc-ı şerîf giyen kimse yola dosdoğru gitmeli, yolunda kemâl ve cemâle mazhar olmalıdır. Yani halim ve selim olup gazaptan kaçınmalıdır.¹⁷ Son devir Uşşâkî meşâyihinden Abdurrahman Sâmî-yi Niyâzî “tâc” lafzının harfleri itibariyle tevhid mertebelerini (“te” fiil tevhidini, “cim” sıfat tevhidini, “mim”¹⁸ zât tevhidini) ve bu mertebelerin neticesi olan insân-ı kâmilî simgelediğini söyler.¹⁹ Bu itibarla taç bir bütün olarak insana varlıktaki ontolojik konumunu, gayesini ve bu gayeye yönelmede izlemesi gereken ahlâkî sorumlukları hatırlatan en yakın nesne olmaktadır.

Derviş tacı üç temel kısımdan oluşur: Üst kısmına “kubbe”, başa geçen ve sarık sarılan kenarına “lenger” ya da “asabe”, ön kısmına “mihrap” denir. Tacın lengeri şeriat evine, tepesi tarikat kubbesine işaret eder. Dolayısıyla tacı giymek “Tarikat kubbesi altında şeriat evinde meskûn oldum” anlamına gelir. Lengeri çevreleyen ve dolağı az olan tülbende “isâbe” veya “şemle” adı verilir. İsâbe, taç üzerindeki sarılış şekline göre “imâme”, “destar”, “fenâ” gibi adlar alır. Destarın da pâyeli, Hüseyinî, örfî, Cüneydî, şeker-âvîz, zenb-âvîz ve dolama gibi türleri vardır. İsâbenin sarkan ucuna “taylasan” denir. Şayet isâbenin kendi ucu sarkıtılmayıp, başka bir parça isâbenin altından aşağıya sarkıtılıp uzatılırsa bu sarkıtılan kısma “risâle” denir. *Mi’yâr-ı Tarîk’e* göre risâleye “alâka” adı da verilir.²⁰ Kubbeden lengere inen çizgilere “terk” denir.²¹ Terklerin böldüğü kısımlardaki çizgiler ya “dâl” harfi şekilli ya da “elif” harfi gibi düz çizgilerdir. Taçların tepesinde düğme, pul, mühür gibi ek unsurlar da bulunabilir. Müjgân, bedâhe ve ibrişim denilen nakışlı işlemler ise taçlara estetik zenginlik kazandıran unsurlardır.

1.3. Dinî ve Sembolik Köken

İlk dönemlerde zâhid ve sûfilerin, tarikatların teşekkülünden sonra da tarikat ehlinin zühd, takvâ ve mânevî kemâl sembolü olarak başlarına

17 Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 10; Mehmed Rifat el-Eşrefî, *Risâle-i Tâciyye-i Kâdiriyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3262, vr. 18^a.

18 Kastedilen cim harfinin okunuşunda söylenen mim harfidir.

19 Şeyh Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî [Salâhî Efendi] ve Şeyh Abdurrahman Sâmî-yi Uşşâkî [Sâmî Efendi], *Uşşâkî Sâlihlerinin Âdâbı: Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, haz. Mahmud E. Kılıç (İstanbul: Âsitâne-i Uşşâkî Neşriyatı, 1998), s. 91.

20 Kerim Kara, *Karabaş Veli* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), s. 651.

21 Terk kelimesinin etimolojik kökeni hakkında iki görüş vardır: 1. Farsça tepe anlamındaki “târ” kelimesinin küçültme ekli hâli olan “târek” (tepecik) kelimesinden türetilmiştir. 2. Arapçada “gitmek, terk etmek” anlamındaki “terk” kelimesidir (Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 171).

giydikleri tacın tasavvuf âdâbı içerisinde yer almasına sebep olarak Osmanlı tâcnâmelerinde Kur'an ve Sünnet'ten birçok delil ileri sürülmüştür. Kur'an'da geçen "takva elbisesi" (el-A'râf 7/26) tabiri Abdürrezzâk el-Kâşânî tarafından sûfî tacı ve hırkası; "Biz sana kevseri verdik" (el-Kevser 108/1) âyetindeki "kevser" kelimesi Hz. Peygamber'e miraçta verilen nûrânî kudret tacı şeklinde yorumlanmıştır.²²

Sadece başlarına imâme sarınan müşriklerden farklılığın bir belirtisi olarak Hz. Peygamber'in ve sahabenin yassı kalensüve kullanmaları, bunun üzerine beyaz, siyah veya yeşil imâme sarınmaları, risâle ve taylasan bırakmaları, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye sarık sarması Sünnet'ten bazı delillerdir.²³ Hz. Peygamber aşağıdan, Hz. Ali yukarıdan risâle çıkarmışlardır.²⁴ Karabaş Velî'ye göre sarığa ek bir parça olup tacın ortasından aşağıya sarkıtılan risâleyi Hz. Peygamber ekseriya arkalarına sarkıtmışlardır. Sûfiler ise sadece namaz sırasında önlere sarkıtırlar. Bunun hikmeti şöyle izah edilir:

Hz. Peygamber'in bâtnları önleridir ve zâhirleri artlarıdır. Ümmeti ise cemaatidir. Cemaate göre imamın görülen tarafı ardıdır ve zâhirleri nübüvettir. Bundan ötürü nübüvvet mührü ardında idi. Zira o, hâtemül-enbiyâdır. Bâtnları da velâyettir. Velâyet ise sonlu değil bâkîdir, ebedîdir. Ayrıca nübüvvetlerinin nişanı ve meyvesi olan, bütün mahlûkatı hükmü altında tutan şeriatı kıyamete değin bâkîdir. Hz. Peygamber'den sonra nebî gelmesi mümkün değildir. Böyle olunca, ümmeti içinde velâyetlerine vâris olan sûfiler, Resûlullah'ın bâtnlarına ve velâyetlerine has olan sünneti icra ettiler. Zâhir şeriat hizmetinde olan müctehidler ve fakihler ise Resûlullah'ın zâhirlerine ve nübüvvetlerine mahsus olan sünneti uyguladılar. Zira sûfilerin meşrebinde hâl galiptir ve onlar mânaya ulaşmışlardır. Gayeleri velâyet erkânını yaşamak, yaşatmak ve ebedî kılmak olduğundan, risâleyi önlere salıverdiler. Fakihler ise meşrepleri gereği nihâi gayeleri şer'î kuralların tafsilini bilmek ve dinî meseleleri anlamak olmakla risâleyi artlarına salıverdiler.²⁵

22 Yenişehirli Nîmetullah, *Risâle-i Tâc ve Kısve*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin (OE), nr. 926/3, vr. 135^a-136^a.

23 Hz. Peygamber ve ashabının imâmenin ucundan taylasan bırakmaları Bedir gazvesinde görülmüştür. Hz. Peygamber, insan sûretinde ve iki kürek kemiği arasına bırakılmış taylasanlı bin melek müşâhede edince, ashabına da böyle yapmalarını, böylece kendilerini kâfirlerden tefrik etmelerini emretmiştir. Taylasan ahvali hakkında bk. Yenişehirli Nîmetullah, *Risâle-i Tâc*, vr. 155^b-158^b. Hz. Peygamber ve ashabının kılık kıyafeti hakkında bk. Muhittin Uysal, *Peygamber Günlerinde Giyim Kuşam ve Süslenme* (Konya: Yediveren Kitap, 2004); Nebi Bozkurt, "Sarık", *DİA*, XXXVI, 152-54.

24 Eşrefî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 21^b.

25 Kara, *Karabaş Veli*, s. 651-52.

Hadislerde taçtan hakiki ve mecazi anlamlarda söz edilmiştir. Hz. Peygamber sarığın önemini vurgulamak için onun Araplar'ın tacı (tîcânü'l-Arab) olduğunu, rızasını gözeterek evlenen kimseye Allah tarafından hükümlerlik tacı giydirileceğini, yani mutluluk bahşedileceğini, cennette müminin giyeceği tacın üzerinde yer alan incilerin çokça parlak olacağını, mümine hilim vereceğini ifade etmiştir.²⁶

Hz. Peygamber'in zâhirde muayyen ve kendine has bir tacı olmamakla beraber,²⁷ Eşrefoğlu Rûmî'ye göre Hz. Peygamber'e miraçta altı veya on iki terkli mânevî bir taç²⁸ verilmiş, daha sonra bu taç Hz. Ali'ye intikal etmiş; silsilesi Hz. Ali'ye ulaşan (Alevî) tarikatlarda sülûk miracının belli mertebesine erip hilâfete hak kazanmış müritlere bu mânevî ve irfanî mirasın intikalinin bir işareti olmak üzere taç giydirilmiştir.²⁹

Şeyh Şâbân-ı Velî'nin Küre-i Hadîd'de (günümüzde Kastamonu'nun Efani ilçesine bağlı Demirli köyü) medfun halifelerinden Mahmûd b. Nefes eş-Şa'bânî (ö. 1580) taç risâlesinde Asr-ı saâdet'te dal taç, arakıyye benzeri örme taç, tek terkli taç ve on iki terkli taç olmak üzere dört tür kalensüve giyildiğini, bunlardan dal tacı Halvetîler'in, tek terkli tacı Bektaşîler'in, on iki terkli tacı Zeynîler'in miras edindiğini aktarır. Şeyh Mahmud'un naklettiği diğer bir rivayete göre Hz. Peygamber tek terkli taç giymiş, bu tacı Hz. Ebû Bekir'e vermiş, Hz. Ömer bir terk ilave ederek iki terkli, Hz. Osman ziyadeyle üç terkli, Hz. Ali dört terkli taç taşımışlardır. Bu sebeple tarikatlarda farklı adette terkli taç giymek sünnete uygun ve meşrûdur.³⁰

Yahyâ Âgâh Efendi'ye göre, Hz. Peygamber'in çeyizi, miraca davet esnasında Ümmühânî'nin evinde Cebrâil eliyle verilmiştir. Bu sebeple dinî giyim-kuşam keyfi ve örfî mahiyetten çok, ilâhî bir kaynağa sahiptir. Hz. Peygamber'in çeyizi şunlardan meydana gelmektedir: Taç, hulle, kemer, asâ

26 Nebi Bozkurt, "Taç", *DİA*, XXXIX, 362.

27 Pakistan'ın Lahor şehrindeki Padişah Mescidi'nde hâlihazırda Hz. Peygamber'e nispet edilen bir yeşil sarık sergilenmektedir. Yahyâ Âgâh Efendi'ye göre otuz iki defa miraca yükseltilen Hz. Peygamber, miraçtan döndüklerinde mübarek başlarında taç ve yeşil sarık olurdu. Ashap onu bu halde gördüklerinde miraçtan geldiklerini anlar ve tebrik ederlerdi (bk. İstanbulî, *Mecmûatü'z-zarâif*, s. 25).

28 Hz. Peygamber'e Cebrâil tarafından hediye edilen on iki terkli nurdan tâc-ı şerîf maddî değil mânevîdir. On iki terkli olması, "Bir şeyin zikredilmesi, diğer şeyleri nefyetmez" kaidesi gereği başka tarikat taçlarının terk adedinin meşruiyetini ortadan kaldırmamaktadır (bk. Yenişehirli Ni'metullah, *Risâle-i Tâc*, vr. 155^a-155^b).

29 Eşrefoğlu Rûmî, *Tarikatname*, nşr. Esra Keskinkılıç (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002), s. 54-55; Mehmed Rifat el-Eşrefî'ye göre, Hz. Peygamber'e miraçta nurdan bir taç ile birlikte hırka da verilmiştir (bk. Eşrefî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 17^a).

30 Şeyh Mahmûd b. Nefes eş-Şa'bânî, *Risâle-i Tâciyye fî tarikî's-sûfiyyeti's-sâfiyyeti'l-Mustafaviyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2395, vr. 20^b.

ve na'leyn. Tâc-ı şerîfin kırk bin gözü vardır. Her gözünde dört ayrı yazı bulunur: “Muhammed Resûlullah”, “Muhammed Nebiyyullah”, “Muhammed Habîbullah”, “Muhammed Halîlullah”.³¹ Müstakimzâde, Hz. Peygamber'in kullandığı bu taca günlük kullanımda yedi, cuma ve bayram günleri ise on iki zirâ³² uzunluğunda destar sardığını, farklı uzunluklardaki bu destarların simgesel anlamıyla tarikatlar tarafından da tevarüs edildiğini söyler.³³

İbnü'l-Arabî'nin rivayetine göre derviş tacının tepesindeki düğmenin vaz' edilme keyfiyeti sahabe örfüne dayanır. Hz. Peygamber namaz esnasında şevk ve vecde geldiğinde başlarından imâmeleri yere düşer. Ashaptan biri imâmeyi alıp namaz bitiminde Hz. Peygamber'e arz eder. Hz. Peygamber de destarı 400 parçaya ayırır ve ashaptan her biri birer parça alırlardı. Bu esnada geri kalan sekiz parça kaybolur; Cebrâil Hz. Peygamber'e gelerek kaybolan parçaları kendisinin aldığını haber verir, yedi parçanın yedi göğe, birisinin de arşın kapısına asıldığını söylerdi. Hz. Peygamber miraca davet edildiğinde -Cebrâil'in haber verdiği üzere- her bir imâme parçasını gayb âlemlerinin bir kapısında asılı olduğunu görmüş, miraç dönüşü bu durumu ashabına ihbar ettiğinde, ashap kendilerinde bulunan parçaları nasıl muhafaza etmeleri gerektiğine dair Hz. Peygamber'den izah talep ederler ve Hz. Peygamber de onlara başlarındaki taçlarına koymalarını emreder. Bunun üzerine sahabe taçlarının üzerine bu parçayı düğme ittihaz ederler. Sûfilerin taç düğmesi kullanmaları ashabin bu geleneğini devam ettirmek gayesiyledir.³⁴

Halvetiyye'den Seyyid Nizamoğlu'na göre ise meşâyihin taçları aynı zamanda peygamberlere verilen taçlardan ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla taç giymek nebevî bir gelenektir:

es-Seyyid Seyfullah ibn-i es-Seyyid Nizâmuddin b. Şihâbuddin Bağdâdî hazretlerinden edip eydür ki: Bu sûfiyenin başlarında giydikleri tâcları farz mıdır, vâcib midir, sünnet midir, müstehab mıdır? Cevâb eder ki, cemî-i enbiyâ-i izâma tâc giymek Cenâb-ı İzzet'ten emrolunmuştur. Evvel tâc-ı kerâmet -ki giymiştir- Âdem giymiştir. Ondandır Şîs, ondan İdrîs, ondan Nûh, ondan İbrâhîm, ondan İsmâil, ondan Mûsâ, ondan Dâvûd, ondan Süleyman, ondan İsâ, ondan sürûr-i enbiyâ Hazret-i Muhammed Mustafa (aleyhi's-selâm) giymişlerdir. Bu takdirce ma'lûm oldu ki, cemî-i enbiyâyâ tac giymek farz ve evliyâyâ vâcib ve meşâyih-i izâma sünnet, avâm-ı nâsa müstehab imiş. Suâl edip eydürler ise, enbiyâyâ verilen tâc

31 İstanbulî, *Mecmûatü'z-zarâif*, s. 19.

32 Zirâ: Dirsekten orta parmak ucuna kadar uzanan uzunluk ölçüsü.

33 Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 62.

34 Eşrefî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 17^b-18^a.

şimdi meşâyihiñ isti'mâl ettiği taçların hangisidir? Cevâb budur ki, cemî-i meşâyihiñ tâcları ol enbiyâya verilen tâcdan ihrâc olunmuştur.³⁵

Ali Dede Bosnevî'nin *Evveliyât* adlı eserinden nakilde bulunan Müstakimzâde, Seyyid Nizamoğlu'nun görüşünü paylaşanlardan biridir. O, ilk tacın cennette Hz. Âdem'e giydirildiğini, yeryüzüne indirildikten sonra Âdem'in başında bir kıl bittiğini, Cebrâil'in yakutu bir bıçak gibi keskinleştirdikten sonra bu kılı traşladığını, sonra Âdem'in başına imâme sardığını, Hz. İdris ve Zülkarneyn'in de imâme ve taç giydiklerini, yeşil isâbenin ilk defa Cebrâil tarafından kullanıldığını söyler.³⁶ Bektaşilik'te ve Mevlevilik'te intisap esnasında tâlibin başını traşladıktan (çâr-darb) sonra taç giydirmenin kaynaklarından birisi bu rivayettir.

Osmanlı tâcnâmelerinde derviş tacının dinî meşruiyetini en fazla açıklayan risâleler Şeyh Mahmûd b. Nefes eş-Şa'bânî ile Bursa Emir Buhârî dergâhı şeyhine ait olanlardır. Şeyh Mahmud Efendi, "İhvândan bazısı, fitne çıkaran adamlara cevâb yetiştirmek üzere sünnet olan kalensüvenin durumunu öğrenmeyi talep ettiklerinde; Kadîr olan rabbına muhtaç olan bu fakir ya'nî Mahmûd b. Nefes b. Kemâl b. Mesûd, Kitâb, Sünnet, icmâ-i ümmette konu hakkında anlaşılan şeyleri, ledünnî ilimlerde işaret edilenleri mü'minlerin yakîne ermesine faydalı olması, tereddüdü olanların şüphelerini gidermesi, münkirlerin inkârını def' etmesi için bir araya getirdi."³⁷ diyerek başladığı risâlesinde, tacı hem hadis kaynaklarına dayanarak açıklar hem de naklettiği rivayetleri tasavvufî teville tâbi tutar. *Risâle-i Tâc ve Kisve*'de ise konuya müstakil bir fasıl tahsis edilmiş; mesele Kur'an, Sünnet, icmâ ve kıyâs-ı fukahâ ile izah edilmiştir.³⁸

1.4. Tarihî Seyir ve Âdâb

Tasavvuf kelimesinin etimolojik kökeni sayılan "sûf", yani yünden hırka veya abâ, giymek ilk mutasavvıfların en ayırıcı özelliklerinden biridir. Bu sebeple mütekaddimîn dönemi tasavvufunda -başlık türünden taç dahil- her türlü sûfî kisvesi genellikle "hırka" terimiyle karşılanmıştır.³⁹ Şeyhin intisap sırasında veya daha sonra teberrüken dervişine giydirdiği bir başlık, verdiği herhangi bir örtü, mendil, gömlek veya kendi giydiği ya da kullandığı bir eşya "hırka" kapsamına giren bir kisve türü olarak görülmüştür. Mürşidin

35 Seyyid Nizâmzâde Seyfullah, *Risâle-i Tâc-ı Nizâmî*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2171, vr. 1^b-2^b.

36 Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 65.

37 Şa'bânî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 19^b.

38 Yenişehirli Nî'metullah, *Risâle-i Tâc*, vr. 134^b-138^b.

39 Süleyman Uludağ, "Hırka", *DİA*, XVII, s. 373-74.

bu eşya parçasını dervişine ihsan etmesi mâneviyatın mürşitten müride intikalinin başlangıcına dair bir remiz kabul edilir.⁴⁰ Mesela tasavvuf kaynaklarında Hz. Peygamber'in ehl-i beytini abâsı altına alması, şair Kâ'b b. Züheyr'e, Veysel Karanî'ye⁴¹ ve Ümmü Hâlid'e hırkasını vermesi veya giydirmesi, sahâbenin Hz. Peygamber'in kullandığı eşya ile teberrükte bulunması, Hz. Peygamber'in bir göreve gönderdiği kimseye Hz. Ali'nin sarığını sarması bu inancın kaynağı sayılan uygulama örneklerinden birkaçıdır.

Özellikle tarikatların teşekkülünden sonra kisveyi oluşturan unsurlar birbirinden ayrılarak farklı değerlendirmelere tâbi tutulmuş, taç müstakil bir tasavvuf terimine dönüşürken, şeyhin dervişine taç giydirme şekli, tacın sembolik hususiyetleri tarikat âdâbına ve folkloruna dair eserlerde yer almıştır. *Risâle-i Tâc ve Kisve*'de ilk dönem tasavvuf kaynaklarında geçen "hırka"nın meşâyih dilinde eski ve yamalı kaftan anlamında değil, taç ve kiske mânasında olduğunu, taç ve kiske giydirme hakkında icmâ-i ümmetin bulunduğunu, bu sebeple 200 (815-16) yılından itibaren sûfilerin ve ulemânın müntesiplerine taç ve kiske giydirdikleri ileri sürülür.⁴²

Tacın tasavvuf tarihinde bir dervişlik simgesi olarak ilk defa ne zaman kullanıldığı ve giydirildiği konusunda kesin bilgi olmamakla beraber, tacın tarihsel gelişimini anlatan Müstakimzâde, İbn İsâ Saruhânî'den naklen kubbeli, bal renginde, altı terklı sûfi tacını ilk giyen ve halifelerine giydiren kimsenin Seyyidü't-tâife Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) olduğunu ileri sürer. Ebül-Kâsım Gürgânî'ye (ö. 450/1058 veya 469/1077) kadar şeyhlerin muayyen sûfi tacı giymedikleri, imâmelerini başlarını döndürmeden sardıkları, mülhid ve Râfıziler'in kullandıkları sarıkların tasavvuf ehlinin giydikleri ile karışması üzerine Gürgânî'nin ilk defa altı terklı beyaz renkli bir taç icat ederek imâme ile başına giydiği *Risâle-i Tâciyye*'de yer alan diğer bir rivayettir.⁴³ Mehmed Rif'at Efendi ise mütekaddimîn döneminde sûfilerin

40 Yenişehirli Ni'metullah, *Risâle-i Tâc*, vr. 147^b; Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *Envâru'l-kudsîyye fî ma'rifeti kavâidi's-sûfiyye*, nşr. Tâhâ Abdülbâki Sürûr – Seyyid Muhammed İdüş-Şâfiî (Beyrut: Mektebetü'm-maârif, 1988), II, 100.

41 Bazı rivayetlere göre, Veysel Karanî'ye Hz. Ömer tarafından Hz. Peygamber'in hırkasıyla birlikte na'leyn-i şerîfeyni de hediye edilmiştir. Veysel Karanî de na'leyni dört parçaya ayırıp başına taç olarak koymuştur. Böylelikle Hz. Muhammed'in kadem-i saâdetleri başım üzerindedir anlamını izhar etmek istemiştir. Halvetî tacının dört terklı olmasının sebebi Veysel Karanî'nin bu fiiline nispet edilmektedir. Dolayısıyla turuk-i aliyyeye nispet edilen farklı adetlerdeki terklı taçların kökeninde dört terklı vardır (Bk. Fahreddin Dal, "Fahreddin Erenden'in Tasavvufî Görüşleri" [yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 132).

42 Yenişehirli Ni'metullah, *Risâle-i Tâc*, vr. 137^b, 147^b.

43 Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 67, 70. İlk dönem sûfilerine ait kıyafetlerin çoğu günümüze ulaşmamış olsa da Bâyezid-i Bistâmî'ye atfedilen kelle şeker biçimindeki

taçlarının yünden mâmul olduğunu, daha sonraları ise taç imalinde çuha kullanıldığını söylemektedir.⁴⁴

Osmanlı Anadolu'sundaki tarikatlarda taç giymenin ilk defa Bayramîlik'te görüldüğünü söyleyen Müstakimzâde, tâc-ı şerîfin Bayramîliğe Cüneyd-i Bağdâdî'den nasıl intikal ettiğini şöyle anlatır:

İbtidâ Seyyidü't-tâife Cüneyd (k.s.) altı terk üzere kaba aselî renk ile bir tâc ihtirâ edip lâbis oldu. Ve hulefâya ilbâs edip silsilesi ricâlî onu giyerler idi. Ebü'l-Kâsım Gürgânî yine altı terkli lâkin beyaz renk ile tâc ihtiyâr eyledi. Şeyh Şehâbeddîne (Sühreverdî) nevbet resîde oldukça vaz'ını tağyîr eyleyip, İbrâhim Zâhid'e (Geylânî) vâsıl, ondan teferruk-i selâsil hâsıl olup, Şeyh Safî Erdebilî dahî zikrolunduğu üzere beyaz bülend tâc ihtiyâr eyleyip, ol tâc el-Hâc Bayram (Velî) tarafından ser-nümâ oldu. Ammâ (İbrâhim) Zâhid'in oğulları yassı ve yektâ tâc giydiler. Pes Halvetiler'in tâcları üç nevi' oldu. Dal, hâlî ve yektâ ta'bir olunur.⁴⁵

Bazı menkıbelerde sûfilere rüya ya da yakaza halindeyken doğrudan Hz. Peygamber tarafından taç giydirildiği de nakledilmektedir. Seyyid Ali Sâbit el-Ma'rîfî'nin naklettiği bir menkıbe şöyledir:

Ey ah-i fillahım dervîş! Tâc ve hırka ve kemer ne vakitten imiş ma'lûm olsun. Ve bir dahî yâ dervîş! Emr-i Hak ile Cebrâîl (aleyhi's-selâm) Fahr-i Kâinât efendimize cennetten bir tâc ve bir kemer ve bir hulle ve bir burâk göndermedi mi giysin diye?! Emr-i Hak farzdır. Resûlullah efendimiz giyip sünnet-i şerif olmadı mı?! Eğer dersin yâ dervîş "Bir dahî giyen var mı?" Şeyh İmâdüddîn-i Zengî (rahimehullah) şöyle rivâyet eder ki; Bir gün Sultân-ı Şeyh Seyyid Ahmed er-Rifâî hazretlerine vardım. "Yâ Şeyh Zengî, gel yanıma!" dedi. Yanına vardım. Elimden tutup dışarı çıkartıp Arafât dağında bulunduk. Hazret-i Resûlullah'ı gördüm. Salâtu selâm edip durdum. Hazret-i Resûlullah (sallâllahu aleyhi ve sellem) eydür: "Yâ Ebû's-Safâ Şeyh Zengî, gel sana bir tâc ve bir hırka vereyim giy!" dedi. Ol tâcın ismine "semâvât-ı seb'a" denildi. İşte bu tâcın eşrefiyyeti zâhirdir, ma'lûm ola.⁴⁶

---

bir külâh hâlihazırda Ankara Etnografya Müzesi'nde (envanter no. 13098) sergilenmektedir (bk. Atasoy, *Dervîş Çeyizi*, s. 31).

44 Eşrefî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 19^a.

45 Osmanlı ulemâsının taçlarının Horasan pîrleri tarafından, Yeniçeri üsküfünün de Orhan Gazi oğlu Süleyman Paşa tarafından icat edildiği ve Süleyman Paşa'nın bu icadının Hz. Mevlânâ'ya duyduğu muhabbetten kaynaklandığı ileri sürülmektedir (bk. Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 70).

46 Ma'rîfî, *Risâle-i Kisve*, s. 178.

Tacın şekli mütekaddimîn döneminden itibaren zamana, mekâna ve mânevî yollara göre değişmiş, birçok çeşidi ortaya çıkmış, her tarikatın kendine mahsus bir tacı oluşmuştur. Taçlardaki farklılığın kökeninde mahallî ve sosyal tesirler bulunmanın yanı sıra, tarikat pîrinin mânevî emir gereği içtihadı olan taç, kendi makamının nihayetinin bir işareti ve neticesidir.⁴⁷ Mesela Hâce Ali Erdebilî, rûh-i Muhammedî dairesinde “nokta-i ezel” tabir olunan cem‘ âleminden tekrar fark âlemine döndüğünde altı terklı bir taç giymeye başlamış, tacın üzerine vahdet ve ezel noktasını simgeleyen siyah bir pul (düğme) koymuş, böylelikle bu tür tacı giymek bir gelenek haline gelmiştir.⁴⁸ Müstakimzâde’ye göre ana tarikatlarda ya da kollarında taç icadı ancak tarikatın müçtehidî olan pîre mahsustur. Tarikat pîrinin mânevî bir emir ve işaret gereği ortaya koyduğu içtihadlara ziyade olarak bir şeyhin söz, fiil veya giysi türünden bir şey icat etmesi bid‘at addedilir ve bu bid‘at sebebiyle şeyhin silsilesi kesik olur, yani şeyh silsileden feyiz alamaz.

İsmail Hakkı Bursevî, sûfilerin taç giymekle kendilerini avamdan ayırıp havas zümresine dahil ettiklerini belirtir.⁴⁹ Bu sosyal ayrıcalık farklı tarikatlar arasında da ortaya çıkmış, bu amaçla her tarikatın kendine mahsus bir tacı olmuştur. Ma‘rifî de, mürşid-i kâmillerin ilk dönemlerden itibaren fuakaralarının belli olması için alâmet-i nişan içtihat ettiklerini, buna “damga-i kisve-i dervîşân” dediklerini ve baştaki damganın taç olduğunu söyler.⁵⁰

Taç giyme ve giydirmenin müstakil bir âdâbı, hikmeti ve sırrı vardır. Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer es-Sühreverdî’ye göre taç ancak bir şeyh elinden giyilebilir. Zira taç ve hırka giymek, şeyh ile mürit arasında mânevî bir irtibatın, bereket aktarımının gerçekleşmesini sağlayan maddî vasıtaadır. Taç giyen mürit, kalbini şeyhin muhabbetine bağlarken, diğer yandan şeyhin hükmü ve tasarrufu altına girer. Bu aynı zamanda Allah ve resulüne teslimiyetin de bir göstergesidir. Müridin giydiği tacın hakkını, aslını ve şartlarını şeyhinden öğrenmesi gerekir. Şeyh de müridinden tacın edebine riayet edeceğine dair söz alır.⁵¹

47 Ma‘rifî, taç gibi bütün tarikat unsurlarının kol pîrinin emriyle vaz‘ olduğunu, vâridât-ı ilâhî ve ilhâm-ı rabbânî olmadan bu emirlerin tahakkuk etmeyeceğini belirtir (bk. Ma‘rifî, *Risâle-i Kisve*, s. 170).

48 Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 88.

49 Bursevî şöyle der: “Ehl-i tarikat libâslarını tağyîr edip avâma teşebbühden hazer ederler. Zirâ avâmın libâsı libâs-ı sûrettir ki hakîkate muttasıl değildir. Havâssın libâsı dahî gerçi libâs-ı sûrettir, feemmâ hakîkate muttasıldır. Zirâ işârât üzerine mebnîdir” (bk. Mustafa Râsim, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 471).

50 Ma‘rifî, *Risâle-i Kisve*, s. 169.

51 Ebû Hafs Şehâbeddin Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, trc. H. Kâmil Yılmaz – İrfan Gündüz (İstanbul: Erkam Yayınları, 1993), s. 122; Yenişehirli Nîmetullah, *Risâle-i Tâc*, vr. 142^a-145^a.

Şa'rânî'ye göre müridin eski başlığını çıkarıp sûfi tacını şeyh elinden giymesi, kötü ahlâktan ve nefsin benliğinden tamamıyla sıyrıldığına, Muhammedî ahlâkı kuşandığına delâlet eder.⁵² Sûfi tefekkürde başa taç giydirilmesinin sâlikin bulunduğu makama göre iki anlamı vardır: Yolun başındaki sâlikin benlik, kibir ve yücelik alâmeti olan başına taç giymesi tevazu ve meskenet sahibi olduğuna; yolun sonundaki sûfinin giymesi ise nefsinin değil, ilâhî izzetin ve saltanatın kâmil mânada tecelligâhı olduğuna delâlet eder.

Seyyid Ali Sâbit el-Ma'rîfî, tacın abdestsiz giyilemeyeceğini ve taç abdestinin dört şartı olduğunu belirtir: 1. "Bir kişi tâc-ı şerîfi giyince mürşid yanına varınca bir niyaz ile varır; 'Abdestsiz gelmemiş' derler." 2. "Daima temiz gezer." 3. "Mürşit kelâmını kavî tutar." 4. "Hak Teâlâ'nın emrini tutup nehyinden içtinap eder."⁵³

Osmanlı tarikatlarında ise halifelere tâc-ı şerîfin giydirilmesi (iksâ-i tâc) belli bir erkân ve merasim dahilinde gerçekleşmiştir. Mesela dört terkli, kırk dallı Halvetî tacı şeklinde, tepeliği fulya çiçeği renginde sarı-turuncu olan, üzerine beyaz, yeşil veya siyah renkli Cüneydî tarzında destar sarılan "Cerrâhî tacı" sadece halifelere, hizmetişinin katıldığı bir tören dahilinde salavat ve tekbirlerle şeyh tarafından giydirilir. Bu merasime "tekbirleme" denir. Merasimde taçla birlikte derişe hırka ve icâzetnâme de verilir. Hilâfet tacından evvel, sülûkta belli bir menzile ulaşanlara zuhûrat mücebince sadece Cerrâhîliğe ve Raûfîliğe özgü "dallı arakıyye", ilk müntesiplere de deriş takkesi veya deve tüyü renginde elifi düz arakıyye (dalsız arakıyye) şeyh tarafından verilir.⁵⁴

Celvetiyye tarikatında taç giydirme usulü, diğer tarikatlarda olduğu gibi sadece şeyhlere mahsus olmadığından, bu tacı Celvetî derişleri de giymişlerdir.⁵⁵ Mevlevîlik'te ve diğer turuk-i aliyede ise tâc-ı şerîfin öpülmesi, ona hürmet edilmesi, maddî bir remiz olan tacın kendisinden çok, tacın sahibine, remzettiği mertebe ulviyetine ve ilâhî mânalara yöneliktir. *Risâle-i Tâc ve Kısve*'ye göre ruhanî tarikatlarda yeni intisap eden müride, meşâyih'e zâhirde benzemesi için teberrüken ve teyemmünen taç giydirilmiştir. Müridin taç giymeye müstahak olması, ancak zikr-i kalbî makamına vardıkdan sonradır.⁵⁶ Zikr-i lisânîden sonra gelen bu makam, enfûsî

52 Şa'rânî, *Envâr*, s. 100.

53 Ma'rîfî, *Risâle-i Kısve*, s. 176.

54 Ö. Tuğrul İnançer ve Baha Tanman, "Cerrâhîlik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), II, 415. Cerrâhîlikte ilbâs-ı tâc, ilbâs-ı elifi arakıyye ve dallı arakıyye tekbiri merasimi için bk. Dal, "Fahredden Erenden", s. 131-32, 144-46.

55 Cemaleddin Server Revnakoğlu, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, nşr. M. Doğan Bayın - İsmail Derişoğlu (İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2003), s. 41.

56 Yenişehirli Nîmetullah, *Risâle-i Tâc*, vr. 145^b-147^b.

tariklerde nefs-i emmâre, nefs-i levvâme ve nefs-i mülhimedden (bu üç nefis mertebesinde zikir, zikir-i lisânîdir) sonraki nefs-i mutmainnenin başlangıcını teşkil eder.

Osmanlı döneminde tekke şeyhleri tâc-ı şeriflerini genellikle özel gün ve geceler ile önemli merasimlerde giyip gündelik başlık olarak üzerine destar sarılmış arakıyye kullanmayı tercih ederlerdi.⁵⁷ Dolayısıyla derviş taçları ve kisvesi günlük hayatta kullanılan giyim eşyaları değildir. Osmanlı şeyh ve dervişleri tekke dışı hayatlarında genellikle örfün belirlediği kıyafetleri tercih etmişlerdir. Mesela Halvetiyye-i Cerrâhiyye'de şeyh efendi âyin-i şerife tâc-ı şerîfi ve tarikat kisvesi ile çıkar. Hay zikri başladığında âsitânedeki sertainik, şeyh efendinin tacını ve hırkasını alarak makam postunun üstüne koyar. Diğer tekkelerde şeyhler kendileri taçlarını çıkarıp postun üzerine koyarlar. Bütün halifeler de taç ve hırkalarını çıkarırlar ve dallı arakıyyelerini giyerler. Sadece zâkirbaşı -eğer halife ise- taç ve hırkasını çıkarmaz, fakat devranı idare etme görevi kendisine verilirse o da çıkarır.⁵⁸

Tarikatlarda dervişe taç ve hırka emanet olarak verilmekle birlikte, tarikat şeriatını ihlâl eden ve emanetin gereğini yerine getirmeyen dervişten taç ve hırka geri alınabilir. Mesela Mevlevîlik'teki "serpâ" denilen uygulamaya göre, şiddetli cürümde bulunan dervişin sikke ve hırkası alınır, bir müddet hırkasız kalır ve arakıyye ile bırakılır. On sekiz gün soyulma müddetinin ardından derviş meydancı dedeyle şeyhin huzuruna varır. Bin bir niyazın sonunda şeyh efendi cürmü bağışlar ve dervişe tekrar sikke tekbirler. Derviş bunun bedeli olarak ya matbah masrafı verir ya ayn-ı cem' tertip eder ya da helva yaptırır.⁵⁹ Diğer tarikatlarda da farklı uygulamalar vardır.⁶⁰

Melâmet ehli ve melâmî neşveye sahip sûfiler ise tarikatı yalnızca zâhirî kisve kuşanmak olarak anlayan şekilci tavırlara tarih boyunca tepki göstermiş,

57 İbrahim Fahreddin Efendi (Erenden) şöyle der: "Tâc-ı şerif ile küllü yevm gezmek bi'l-cümle meşâyih-i tarik-ı Cerrâhiyye'nin usûlündendir. Lâkin yalnız hânkâh-ı Hazret-i Pîr'in postnişinleri bu usûle riâyetkâr olmaktadır. Diğer meşâyih-i tarikamız zamâna göre kıyâfetle gezerler. Yalnız dergâh-ı şeriflerinin yevm-i mahsûsunda mukâbele-i şerîfeye girerler iken tâc-ı şerîf ve hırkalarını giyerler ve ale'l-ekser diğer bir vazîfede bulunmayan meşâyihimiz sâir zamânda arakıyye üzerine ya yeşil veya beyaz ve açık destar sararlar" (bk. Dal, "Fahreddin Erenden", s. 150).

58 İnançer ve Tanman, "Cerrâhîlik", s. 415.

59 Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1983), s. 419-20.

60 Tarikata intisap, tarikat silsilesindeki meşâyihî temsilen şeyhin dervişinden ahid, misak ve söz almasıdır. Sözün gereğini yerine getirmeyen ve yola zarar veren derviş nihayetinde tarikattan ihraca kadar varan muhtelif cezaî müeyyidelere tâbi tutulabilir (bk. Dal, "Fahreddin Erenden", s. 106).

tarikât mensuplarının taç, hırka gibi hususî giyim kuşam ile halktan ayrılımlarını doğru bulmamışlardır. Yûnus Emre'nin, "Dervîşlik olaydı taç ile hırka / Biz de alırdık onu otuza kırka" beyti ile Sun'ullah Gaybî'nin "Tâc ü tesbîh u asâ pazarına erdi kesat" mısraı bu neşveyi yansıtır.⁶¹

Ancak meşâyih, taç giymenin zâhirde sosyal bir farklılık göstergesi olduğunu kabul etmekle birlikte, asıl önemli olanın mürşidlerinin emrini yerine getirmek ve emaneti muhafaza etmek olduğuna dikkat çekmişlerdir. Seyyid Ali Sâbit el-Ma'rîfi bu mânâyı şöyle vurgular:

Yâ dervîş karındaşım! Bunu dahî bilmiş ol. Hakîrin dahî başımdaki tâc bir alâmettir. Benim îmânım Allah Muhammed'dir. Tarîk-i müstakimde bendeyim. İmân ve ikrâr ettiğim mürşidimin nutkudur. Emrini yerine getirmek farz gibi vâcibe-i zimmetimdir. Başıma tâc koymak için değil, başımdaki tâc-ı hakîkim mürşidimdir. Ancak zâhirde mürşidim olduğu ma'lûm olsun diye nişân damgasını meydâna çıkarıp taşıyım.⁶²

Osmanlı medeniyetinde tarikât müntesiplerinin dirilerine taç giydirildiği gibi, vefatlarından sonra hem başlarına hem de kabirlerindeki sandukanın üzerine ya da mezar taşı kitabesinin üzerine taştan taç giydirilmesi âdettendir. Dolayısıyla dervîş taçlarındaki form zenginliğini görmek için Osmanlı'dan kalma eski bir kabristana ya da türbe-i şeriflere gitmek yeterlidir. Dervîşler vefat ettikten sonra genellikle başlarında arakıyye ile, halifeler ise -mesela Cerrâhîlik'te- dallı arakıyye ile sırlanır. Bu sırlamanın tarikâtına göre müstakîl âdâb ve merasimi vardır. Sanduka üzerine taç giydirilmesi ise ilk defa Abdülkadir-i Geylânî'nin sandukası üzerine yapılmıştır.⁶³ Müstakîmzâde, meşâyih sandukalarındaki taçların farklı formlarda olmakla birlikte, bütün destarların üzerinden iki karış kadar taylasan bırakmanın sünnet olduğunu söyler.⁶⁴

1.5. Türleri ve Sembolizmi

Taç, "mürîdlik (irâdet)", "hilâfet" ve "teberrük/teyemmün" tacı olmak üzere üçe ayrılır. Mürîtlik tacı, seyrüsülûkta kalbi zikir makamına erişen gerçek dervîşin hak kazandığı başlıktır. Teberrük tacı ise tarikata yeni intisap etmiş ya da intisap etmediği halde yola muhabbet besleyen kimselere, meşâyih zâhiren benzemesi ve mânevî olgunlaşmaya teşvik olması için giydirilir. Bu

61 Ceyhan, "Taç", s. 365.

62 Ma'rîfi, *Risâle-i Kisve*, s. 177.

63 Eşrefî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 23^a.

64 Müstakîmzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 84.

tacı talep eden kimseyi taçtan mahrum bırakmak pek uygun görülmemiştir.⁶⁵ Belli bir tarikatta sülûkünü tamamlamış kimselere, diğer tarikat şeyhleri tarafından muhabbetin kuvvetlenmesi, mânevî alışverişin sağlanması amacıyla giydirilen taca da “teberrük tacı” denmiştir. Mehmed Rifat el-Eşrefî’ye göre teberrük hırkası câiz iken, teberrük tacı câiz değildir:

Hırka-i irâdet bir kişinin gayrıdan giyilmez. Lâkin hırka-i teberrük her kaç kişiden giyilse câizdir. Ammâ tâc-ı teberrük câiz değildir. Zîrâ her bir tâc, bir pîr-i zîşânın tarîkine mahsûsdur. Velâkin hırka öyle değildir. Ol sebebden tebdîl-i hırka câizdir. Tebdîl-i tâc bilâ-sülûk câiz değildir. Ve tâc-ı teberrük i’tâ eden şeyh, kâide-i tarikat-ı meşâyihden bî-behredir. Ve bir kimesneyi kangî tarîkin şeyhi vâsıl-ı ilallah eder ise ol kimesne ol tarîkin ashâbından addolunur. Zîrâ intisâb-ı tarikat-ı aliyyeden murâd vâsıl-ı ilallah olmaktadır. Yoksa izin, icâzet ve hilâfet değildir.”⁶⁶

Hilâfet tacı ise, tarikatta sülûkünü nihayete erdirenlere şeyh efendi tarafından tekbirlenir. Şeyh ile halifelerinin taçları bazı farklılıklar arz eder.

Yahyâ Âgâh b. Sâlih İstanbulî taç risâlesinde çizimlerle gösterdiği taçları terk adetlerine göre tasnif edip bütün unsurlarını sembollerle açıklamıştır.⁶⁷ Bu eser kendisinden önce yazılan tâcnâmeleri esas almakla birlikte, birçok orijinal sembolizmi de içermektedir. Sembolizmin temelde üç seviyeye ayrıldığı söylenebilir: İlâhî (meta-kozmik), tabii (makro-kozmik) ve insanî (mikro-kozmik). Diğer tarikat kisveleri gibi taçlar kozmosun⁶⁸ bu üç seviyesindeki remizlere işaret eder. Böylelikle derviş tüm seviyeleriyle bir anlamda varlığın tecellilerini (tecelliyât-ı vücûd) başında taşımaktadır.⁶⁹

Tarikat başlıklarının ana gövdesine genelde taç dendiği gibi, bunlar serpuş, külâh, fâhir, kalensüve, kavuk, börk, sikke gibi adlarla da anılır. Tacın

65 Yenişehirli Nîmetullah, *Risâle-i Tâc*, vr. 145^b-147^a.

66 Eşrefî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 24^b-25^a.

67 İstanbulî, *Mecmûatü’z-zarâif*, s. 29-87.

68 Kozmos aynı zamanda “düzen, nizam” anlamında olduğu için, derviş taçları belli bir nizama sahip olup bütün seviyeleriyle “nizâm-ı âlem”i simgeler. Evrendeki denge ve nizam halinin yansımaları olan derviş taçları, diğer yandan güzellik (cemâl) ve ihsânın göstergeleridir. Kozmos kelimesinde mündemiç olan bu mâna, Türkçe’ye de geçmiş olan “kozmetik” kelimesinde karşımıza çıkar. Nitekim Yunanca “kozmos” kelimesi Latince’de süs, tezyinat ve güzellik anlamlarını taşıyan “ornatus” kelimesiyle karşılanmıştır. Derviş taçları da özellikle müjgân, bedâhe, ibrişim ve güllerle kozmik evrenin bu cemâlini izhar etmede en göze çarpan objelerdir.

69 Makalede taç sembolizmini incelerken, önce tacın temel yapısındaki mânaları, sonra sûfi tevlin en yoğun söz konusu edildiği taç terklerindeki sembolleri, ardından taçların ana gövdesine eklenen sarık (isâbe-i imâme), gül (mühür, pul) ve düğmelerin sembolizmini Osmanlı tâcnâmelerine referansla özetleyerek ele alacağız.

tarikattan tarikata değişen beyaz, yeşil, siyah, kırmızı ve sarı renkli olanları vardır. Beyaz Hz. Âdem ve Hz. Muhammed'e, yeşil Hz. Nûh ve Hz. İbrâhîm'e, kırmızı Hz. Ali'ye; Cerrâhîliğe mahsus sarı renk ise Hay isminin nuruna işarettir. Tacın temel yapısı dört kapılı addedilir. Dört yöne (ön, arka, sağ, sol) açılan kapılar şeriat, tarikat, mârifet ve hakikattir ki bunlar tasavvufun temelileridir (ileride inceleyeceğimiz üzere tâcnâmeler içerisinde Salâhî Efendi'nin *Cevâhir*'i bu konuya daha fazla değinir). Tacın ana gövdesindeki rükünler ya da kısımların işaret ettiği sırlar ise şunlardır: Tacın "terk"i ibadeti yenilemeye, "lenger"i mürşidin yanında ihtiyarlamaya, "astar"ı nura, "pamuk"u sırra, "kubbe"si velâyete, "kubbesinin merkez noktası" tarikat pîrine ya da Hakk'ın zât-ı ahadiyyetine işarettir.⁷⁰

Tarikat taçlarını birbirinden ayıran en önemli gösterge terkli (dilim, parça, yaprak) veya terksiz oluşlarıdır. Terkler, "terk-i dünya", "terk-i ukbâ", "terk-i hesti" ve "terk-i terk"e işarettir. Terklerin elif veya dâl şeklinde olmasına ve adetlerine göre taçlar birçok sır barındırır. "Muhammed" in son harfi olan "dâl" e nispetle bu adla anılan "dâl taçlar" sadece Halvetiyye'nin şubelerine mahsustur.

Tacı dilimlere ayıran terkler, harflerin tek bir noktadan çıkışı gibi tacın tepesinden çıkıp lengerin bitimine kadar uzanırlar ve kubbe şekli oluştururlar. Terklerin çıkış noktası Hakk'ın zât-ı ahadiyyetine, terkler kesrete, terklerin kubbeden inmesi kesretin vahdetten zuhûruna işaret eder.⁷¹ Buna göre sûfî tacı vahdet-i vücûdun bir simgesidir. Diğer yandan insanın küllî varlığı olup ism-i celâle mazhar olmasına işaret eder. Bayramîliğin Şemsiyye kolunun Himmetiyye şubesinde, Şâzelilik'te ve Mevlevîlik'te kullanılan taç (kofiyeye, sikke) terksizdir. Tacın terksiz oluşu, Hz. Peygamber'in nübüvvet ve velâyetteki önceliğine, âlem-i muhît oluşuna ve ferdiyetine delâlet eder. Müstakimzâde, Peçevî ve Sâkıb Ded'e'den naklen, yeniçeri üskûfünün ve Enderun hizmetkârlarının başlıklarının temel şeklini "tâc-ı tavîl" denilen keçeden yapılmış terksiz Mevlevî sikkesinin belirlediğini söyler.⁷² Ona göre tam bir yaprak olduğu için "bergî külâh" denilen bal renkli Mevlevî sikkesi, terksiz ve destarsız haliyle feleği simgeler. Mevlevî dedeleri terbiye gördükten sonra yeşil çuhadan destar kuşanıp, "şeker-âvîz" veya "dunbûka" denilen risâle bırakırlar. Mesnevîhanların destarı beyazdır. Yeşil çuha istivâlarını -ki terk tabiri de kullanılır- sikke üzerine koymaları mutlak vahdet sırrını sembolize eder.⁷³

70 İstanbulî, *Mecmûatü'z-zarâif*, s. 94-95.

71 Yenişehirli Nîmetullah, *Risâle-i Tâc*, vr. 149^b.

72 Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 63-64, 68.

73 Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 73-74.

İki terkli taçlar “elifi (elif benzeri)” ve “seyfi (kılıç benzeri)” olmak üzere ikiye ayrılır. Gölpınarlı, elifi tacın üst kısmının sivri oluşundan dolayı elife benzetilerek bu şekilde anıldığını ve Horasânî taçtan bozma olduğunu söyler. Müstakimzâde’ye göre bu taç türünü Yûsuf el-Hemedânî, Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş-ı Velî kanalıyla Bektaşiler giymişlerdir. Elifi taç, elif harfi gibi istivâ hattı olan râh-ı müstakîmi (doğru yol) anlatır.⁷⁴ Kâdiriyye,⁷⁵ Üveysiyye ve Kalenderiyye ile Nakşibendiyye’nin Özbekiyye koluna bağlı müridler müjgânlı⁷⁶ ve bedâhe⁷⁷ işlemeli iki terkli elifi taç giymişlerdir. Bu tür taç, Lahor’da Şeyh Seyyid Bahâeddin’in içtihadıdır. Tacın iki terki zât ve sıfatın tekâbüliyetine, ilm-i zâhir ve bâtına, Hz. Muhammed ve Hz. Ali’ye işaret eder. Tevhid kılıcıyla nefsi kesmeyi simgeleyen iki dilimli seyfi taç, Kâdirî şeyhi Cemâleddin el-Buhârî tarafından kullanılmıştır. Mevlevîler’in de -yaygın olmamakla birlikte- seyfi külâh kullandıkları bilinmektedir. Mehmed Rifat el-Eşrefî, sûfî istilâhından mahrum olan bazı kimselerin elifi veya seyfi taca “kalpak” dediklerini, bunun yanlış olduğunu, derviş taçlarının adını bilmeyenlerin sorup öğrenmeleri gerektiğini tavsiye eder.⁷⁸

Bazı Kâdirî ve Nakşibendî dervişlerinin giydiği üç terkli taca “sikke-i zehebi” veya “tâc-ı edeb” denir. Bu tacın otuz üç dallı olanını Hint alt kıtası,⁷⁹

74 Bektaşiler’in kullandığı elifi tacın ortaya çıkışına dair diğer bir rivayete göre, Abdal Musa, Hacı Bektaş’ın vefatından sonra Orhan Gazi ile birlikte gazaya katılır ve bu esnada tacını düşürür. Bir yeniçerinin borkünü alarak başına koyar. Daha sonra sorulara ‘Bu elif’tir’ cevabını verir. Böylelikle Bektaşiler elifi taç giymeye başlamışlardır. Diğer rivayette Balım Sultan’ın bu tür tacı icat ettiği ileri sürülür (bk. Motor, “Tâcnâme’ler”, s. 20).

75 Kâdirîlik’te iki terkli seyfi ve elifi taç ile üç, dört, altı, yedi, sekiz ve on iki terkli taçlar vardır. Bu itibarla taçlarının terk adedi en çok değişen tarikat Kâdiriyye’dir (bk. Hümevra Uludağ, “Kâdiriyye Tarikatında Sembolik Öğeler”, *Keşkül*, 18 [2011], s. 76-77).

76 Farsça “kirpik” anlamına gelen müjgân, Kâdirî taçlarının göz kenarına benzetilen longer kısmını çevreleyen siyah yünden saçaklı dokumanın adıdır. Kirpik, gözü koruduğu gibi müjgân da dervişin kendisini korumasını, nazar-ber kadem olmasını simgeler. Bir nevi hicap perdesidir ki, dervişin gözünün gökte değil edeben yerde olmasını ilham eder (İstanbulî, *Mecmûatü’z-zarâif*, s. 54).

77 Kâdirî taçları üzerine renkli ipek ipliklerle yapılan işlemlerdir. Rivayete göre bu şekiller Abdülkâdir-i Geylânî’nin oğlu Seyyid Abdürrezzâk’a ism-i celâl tefekküründen ilham olunmuştur. Ona bağlılığı simgeler. Elifi, kafesi, kandil ve servi motifli bedâheler vardır. Kandil motifi nûr-i Muhammedî’nin, Resmiyye kolunun kullandığı servi motifi ise âşğın mâşûka kavuşma arzusunun ve mânevî ölümün âlâmetidir (İstanbulî, *Mecmûatü’z-zarâif*, s. 50-52).

78 Eşrefî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 22^b.

79 Müstakimzâde, Nakşibendiyye’nin Müceddidiyye kolunu İstanbul’a taşıyan Mehmed Emin Tokadî’nin mürşidi Yek-dest Ahmed Mekki-i Cüryânî’den ayrılırken teberrüken “sâre” denilen Hindistan sikkesi aldığını, dervişlerine bunu giyirdiğini ve vefatından önce sandukalarının başına bunu koyduğunu söyler (Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 79).

Mâverâünnehir ve Hicaz'daki bazı Nakşî ve Kâdirî müntesipleri taç makamındaki takye olarak giymişlerdir. Üç terkli tacın birçok sembolizması vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: “Terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i terk”; “vukûf-i zamânî, vukûf-i adedî, vukûf-i kalbî”; “zât, sîfât, ef‘âl”; “rûh-ı hayvânî, rûh-ı insânî, rûh-ı sultânî”; “fark, cem, cem'u'l-cem”; “mücâhede, mükâşefe, müşâhede”; “Allah, Rahmân ve Rahîm isimleri”;⁸⁰

Dört terkli taçlar, zengin form çeşitliliğine ve yaygınlığa sahiptir. Terkleri genel mânada şeriat, tarikat, mârifet ve hakikat kapılarına; aktâb-ı erbaaya (Abdülkâdir-i Geylânî, Ahmed er-Rifâî, Ahmed el-Bedevî, İbrâhim ed-Desûkî); Allah isminin dört harfine, dört kitaba, Hulefâ-yi Râşidîne, Ehl-i sünnet imamlarına delâlet eder.⁸¹ Halvetiyye'ye ve Kâdiriye'nin Zenbûriyye-i Sâdıkiyye koluna müntesip dervişler tarafından kullanılmıştır. Yahyâ Âgâh'a göre dört terkli, çuha, üzeri işlemeli, destarlı ve müjgânlı (kirpikli) tacı icat eden Abdülkâdir-i Geylânî'nin evladından Seyyid Abdürrezzâk'dır.⁸² Bu taç türüne “Özbek tacı” ya da İbrâhim Edhem'e nispetle “Edhemî tacı” adı da verilmiştir. Dört terkli Özbek tacının her bir terkinin arasına yün iplikten veya ibrişimden servi ağacı (resm-i servi) ya da kandil nakşolunmuştur. Şeyhin Özbek tacı destarlı, müridinki müjgânlı, ortasında Kâdirî mühürlü veya düğmelidir. Resm-i servi, mânevî ölüme; kandil ise tevhid nuruna işaret eder. Osmanlı'da Özbek tacı giyenlerden biri Mehmed Murad el-Buhârî en-Nakşibendî'dir (ö. 1132/1720). Bu tacı Hindistan Kâdirî meşâyihinden Şeyh Ahmed Abdülahad el-Kabûlî'den giymiş, sonra İmâm-ı Rabbânî'nin oğlu Muhammed Ma'sûm hazretlerine intisap etmiştir.⁸³

Halvetî tacı, kolları arasında kısmî farklılıklar olmakla birlikte, temelde dört terkli dal taçtır. Dalların toplam adedi çoğunlukla yirmi ya da dalları ikiye bölüp elif halinde kırktır. Karabaş Velî'ye ve Şeyh Mahmûd b. Nefes eş-Şa'bânî'ye göre taçların en üstünü dal taçtır; çünkü insân-ı kâmilî ya da küllî vücudu simgeler. Karabaş Velî'nin *Mî'yâr-ı Tarîk*'te belirttiğine göre, kırk dallı Halvetî tacının tepesindeki halka ism-i celâlin “hâ”sı olup ism-i hûya işaret eder. Halka, tacın kalbidir. Bu kalpte beşi zâhirî (görme, işitme, tatma, koklama, dokunma), beşi bâtinî (hiss-i müşterek, hayal, mütehayyile, vehim, hâfıza) on duyu toplanmıştır. On duyunun merkezinin

80 İstanbulî, *Mecmûatü'z-zarâif*, s. 37-40.

81 Diğer sembolizmi için bk. İstanbulî, *Mecmûatü'z-zarâif*, s. 42-48.

82 Mehmed Rifat Efendi ise Şeyh Abdürrezzâk'ın giydiği tacın on iki veya altı terkli olduğunu ileri sürer. Özbek tacını Acem diyarında Ali Paşa vilâyetinde seccadenişin olan Şeyh Ali Efendi'nin mahdûmu Seyyid Cemâleddin hazretleri icat etmiştir (bk. Eşrefî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 18^a, 22^a).

83 Bk. Eşrefî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 22^b (Mehmed Murad Buhârî'nin *Lübsü'l-hırkatî'l-Kâdiriyye*'sinden naklen).

kalp olması gibi, halkada dört elifle toplanan on ism-i celâl de ism-i hûya delâlet eder. Bu sebeple Halvetî tacı sâlike ruh ya da kalp makamında verilir ki fiil, isim ve zat tecellisine mazhar olan küllî vücut ya da insân-ı kâmile işaretler.⁸⁴

Halvetî tacındaki dalların adedi Pîr Ömer el-Halvetî'nin tatbik ettiği erbaîn rûknünü simgeler.⁸⁵ Taca tepeden bakıldığında kelime-i tevhid yazısı görülür. Kelime-i tevhid, Halvetiyye gibi esmâ zikrine dayalı enfûsî tarikatlarda sülûkün başlangıcında dervişe verilen zikirdir. Şeyh Mahmûd b. Nefes eş-Şa'bânî, taçtaki dilimlerin "dâl" harfi şekliyle belirlenmesinin sırrını, bu harfin Muhammed'in, devletin, diyânetin, ibâdetin ve edebin "dâl"ine işaret etmesiyle, dolayısıyla dal taç giyenin bunların tümünü başına geçirmiş olmasıyla açıklar.⁸⁶ Halvetiyye-i Şâbâniyye'de dört çeşit taç vardır. Yol tacı, velâyet tacı, hilâfet tacı, mürşit tacı. Şâbânî mürşidinin düğmesiz tacının ortasında bir halka vardır ki, mutlak hüviyetten ya da vahdet noktasından kinayedir.⁸⁷ Müstakimzâde'ye göre Seyyid Yahyâ Şîrvânî, on yedi farklı tarikat tacı ihdas ettiğini ve halifelerine verdiğini, kendi tacının ise değişmeksizin Halvetiyye'de orta kolun pîri Yiğitbaşı Ahmed Marmaravî'ye intikal ettiğini ileri sürer. Bu taç yünden mâmul olup düğmesizdir. Ondan sonra çeşitli şekiller almıştır.⁸⁸ Dört terkli taçtaki sûfî remizlere literatürde en fazla işaret edenlerden biri-ileride üzerinde duracağımız üzere- Salâhî Efendi'dir.⁸⁹ Bir diğer dört terkli taç Buhara takyesidir ve kırk dört fitillidir.

Dört terkli, her terkinde beşer dal olmak üzere yirmi dallı, dört kapılı sarı renkli Cerrâhî tâc-ı şerîfi Hz. Pîr Nûreddin Cerrâhî'nin içtihadıdır.⁹⁰ Birinci dalının tepedeki uçları kesiktir, yani açıktır. Kubbesi hazânî sarı renkte çuhadan yapılı ve araları dikiş ile ayrılır. Her dalının içerisine kalem ile

84 Kara, *Karabaş Veli*, s. 651.

85 Müstakimzâde'ye göre Ömer Halvetî, beş terkli kırk dallı tacı Hz. Peygamber'in sırrından gelen bir emir üzere içtihat etmiştir. Terkler nefis, kalb, akıl, ruh ve sırdan ibaret insan varlığının beş rûknüne; kırk dal peşpeşe kırk erbaîn çıkarmasına işaretler. Dalların dört tarhla dikilmesi ise İhlâs süresinin dört âyetine ve her bir âyetin beş dal harfiyle bitmesini simgeler. Yirmi dal fûrû isimlerinden tekmil ismi olan "vedûd"a işaretler (Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 83).

86 Şa'bânî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 21^a.

87 Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 76.

88 Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 71.

89 Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî, *Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 633/1, vr. 169^a, 174^a-176^a.

90 Hz. Nûreddin Cerrâhî'ye şeyhi Halvetiyye-i Ramazâniyye'den Köstendilli Ali Alâaddin Efendi tarafından önce arakiyye sonra hilâfeti simgeleyen yeşil tâc-ı şerif tekbirlenmiştir. Sarı tâc-ı şerif ise Nûreddin Cerrâhî hazretlerinin içtihadı olup Cerrâhî şeyhleri halifelerine bu tacı giydirmişlerdir (bk. Dal, "Fahredden Erenden", s. 132, 141-42).

pamuk doldurulur. Kubbesi sivri olmayıp karpûzî şekildedir. İsâbesi, halife seyyid ise siyah, değilse beyaz olur. İsâbe sol kulağın üzerine bir miktar taylasan bırakılır. Terklerdeki beşer dal İhlâs sûresinin âyet adedine, sarı renkte olması -ki rivayetlerde Hz. Peygamber'in sarıklarının sarı renge boyadıkları zikredilir-⁹¹ hay isminin nûruna, Cüneydî tarzda destar sarılması Seyyidü't-tâife Cüneyd-i Bağdâdî'nin yolundan gidildiğine işarettir.⁹²

Şeyh Mahmûd b. Nefes eş-Şa'bânî'ye göre Halvetî tacındaki beşer dal, beş vakti ve İslâm'ın beş şartını simgeler. Yirmi dal olması, her gün yirmi rekât farz namaz kılarız demektir. Her terkin evvelinde elif, âhırinde mim harfi şekli vardır. Evvel Hz. Âdem'i, âhir Hz. Muhammed'i gösterir. Her terkte iki celâle olması zâhir ve bâtına, her taraftan eliflerin -ki bunlar sırât-ı müstakîme delâlet eder- birleşip dâl olması Hakk'a tazarru ve niyaz etmeye işarettir.⁹³

Yahyâ Âgâh'a göre İslâm'ın beş şartını, hamse-i âl-i âbâyi, hazarât-ı hamseyi simgeleyen beş terkli Nücebâ tacı, Sa'diyye tarikatında kullanılmıştır.⁹⁴ Sa'diliğin Vefâiyye kolunda kullanılan taç, dokuz terkli olup "Ebû'l-Vefâ tacı" diye bilinir. Şeyh Ebû'l-Vefâ-i Şâmî'nin, halifesi Şeyh Abdurrahim Efendi'ye giydirdiği Sa'dî tacının güneşin etrafındaki yedi gezegene işaretle yedi terkli, beyaz renkli, beyaz düğmeli ve destarlı olduğu nakledilir.⁹⁵ Diğer halifesi Karabacak Ali el-Hulûsî'ye (ö. 1197/1782) ise dokuz dilimli, çuhası beyaz, beyaz düğmeli taç tek birlemiştir. Sa'dî tacının üzerindeki imâmenin uzunluğu yedi zirâ olup yukarıdan aşağıya altı kat dolandırılır. Gök, yer, doğu, batı, kuzey, güney gibi altı yöne işaret eden dolama ile, altı yönden gelecek olan ilim ve hikmet, yine altı yönden gelecek olan tarikat büyüklerinin ru-

91 Buhârî, "Bed'ül-vahy", 73.

92 Cerrâhî tâc-ı şerifindeki kırk adet işareti için bk. Dal, "Fahredden Erenden", s. 148-49. İbrahim Fahreddin Efendi, Osmanlı tarikatları içerisinde sadece Cerrâhîlik ile Raûfiliğe mahsus olan beyaz bezden mâmul dört terkli dallı arakiyyenin ise on iki işareti içerdiğini belirtir. Dallı arakiyye ehlullahın damgası olup dervişin saf gümüş olup olmadığı dallı arakiyyeden mâlûm olur. Kûfi hattıyla kelime-i tevhîdin yazılı olduğu dallı arakiyyeyi giyen kimse kelime-i tevhîdin mazharıdır. Bu kimse Allah'ı bilip emrini yerine getirmiş ve ehlullaha tevessül etmiştir. Başını şeyhinin mânevî zinciri ve halkasının içine teslim etmiş ve bütün işlerinin şeyhte olduğunu kabul etmiştir. Terklerin ayırdığı bölümlerdeki beşer dal, bütün olarak beş vakit namaza; dört dal, anâsır-ı erbaaya, aktâb-ı erbaaya, dört kitaba, dört mezhebe ve dört kapıya işaret eder. Kalan bir dal ise vahdaniyyeti simgeler. Dört adet dalın birisinin kesilip geri kalanın gizlenmesinden kasıt, Hz. Pir Nüreddin Cerrâhî'nin ancak şeriatı âşikâr kılıp gerisini gizlemesidir (bk. Dal, "Fahredden Erenden", s. 136-37).

93 Şa'bânî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 21^b.

94 İstanbulî, *Mecmûatü'z-zarâif*, s. 55-57.

95 Atasoy, *Derviş Çeyizi*, s. 151.

haniyetleri sayesinde alınacaktır.⁹⁶ Mehmed Rifat Efendi'nin verdiği bilgiye göre, Hz. Pîr Sa'deddin Cibâvî taç giymeyip sadece imâme kuşanmış, Sa'diler ise çeşitli devirlerde altı, yedi, sekiz ve on iki terkli farklı taçlar giymişlerdir. Sa'diyye'de pîrden sonra tarikat müçtehidî çıkmamış ve bir rivayete göre Sa'deddin Cibâvî'nin hırka nispetleri Abdülkâdir-i Geylânî'ye uzanmaktadır; bu sebeple Sa'diyye meşâyihî Kâdirîler'e tâbi olarak onlarınkine benzer bir taç kullanmışlardır. Muahhar dönem Sa'diyye müntesiplerinin küçük tepeli taç kullanmaları ise Niyâzî-i Mısırî'yi taklit etmelerine dayanır. Nitekim Hz. Mısırî'nin atvâr-ı seb'adan dördüncü daireye kadar sülûkleri Kâdiriyye üzere olup daha sonra Halvetiyye'den Elmalılı Ümmî Sinân'a intisap gerçekleşmiştir. Ümmî Sinân, Hz. Mısırî'ye üzerindeki Kâdirî gülünün muhafaza edildiği Halvetiliğe mahsus dal taç tekbirlemiştir.⁹⁷ Sa'diler yünden mâmul taç giymeleri sebebiyle mütekaddimîn sûfilere benzerler. Ancak bazı Sa'diyye şeyhlerinde beyaz çuhadan on iki terkli taç da görülmüş ve Sa'dî taçlarında mühür gülü kullanılmamıştır.

Bayramiyye tarikatı mensupları, altı yönü kuşatarak kevn-i câmî' (kuşatıcı varlık, insan-ı kâmil) olmaklığı temsil eden beyaz keçeden mâmul altı terkli taç kullanmışlardır.⁹⁸ Bir terk ziyadesiyle yedi terkli düğmesiz taç⁹⁹ Kâdiriyye'nin Eşrefiyye koluna; sekiz terkli, düğmeli ve tepesinde üç halkalı mührün bulunduğu taç ise Kâdiriyye'nin Rûmiyye ve Resmîyye kollarına aittir. Rûmiyye tacının rengi ya hazânî (sonbahar rengi) ya da neftîdir (koyu yeşille kahverengi arasındaki renk). Hazânî renk şeyhe, neftî renk hulefâya mahsustur. Yedi terkli Eşrefî tacı, kelime-i tevhidin yedi kelimesine, bismillâh kelimesinin yedi harfine, miraçta Hz. Peygamber'e verilen çeyizdeki yedi

96 Hür Mahmut Yücer, *Şeyh Sa'deddin Cebâvî ve Sa'dilik* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), s. 275.

97 Eşrefî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 19^b.

98 Mehmet Rifat Efendi'ye göre Hacı Bayrâm-ı Velî'nin altı terkli tacı Somuncu Baba'nın içtihadıdır (Eşrefî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 19^a). Müstakimzâde, Somuncu Baba'nın Şam'da Bâyezîdiyye Hangâhı'ndaki mücâhedesini esnasında düz tepeli Halvetiyye tacı üzerine teberrüken üç pul koyduklarını, bu tacın düğmesiz olduğunu, tacın Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin abdest havlusunun yarısından icat edildiğini, diğer yarısının Dede Ömer Rûşenî'ye verildiğini nakleder. Somuncu Baba, yalın ayak gördüğü dervîşi Hacı Bayrâm-ı Velî'nin mücâhedesini hafifletmek üzere keçeden mâmul bir ayakkabı vermiş, Hacı Bayrâm-ı Velî "Baş ayaktan evlâdır" diyerek bu ayak giysisini başına taç yapmıştır. Damadı Eşrefzâde ise Hacı Bayram tacındaki pulu terk edip bedel olarak bir terk ilave etmiş, böylelikle Eşrefiyye taçları yedi terkli olmuştur. Eşrefzâde Dergâhı şeyhi Abdülkâdir Sırrî Efendi'ye göre ise Eşrefzâde'ye keçe tacı hediye eden Hacı Bektâş-ı Velî olup Hüseyin Hamevî bu tacı kullanmaya devam etmesini dervîşi Eşrefzâde'ye telkin etmiştir. Keçe tacın çukayla yer değiştirmesi ise Eşrefzâde neslin-den Şeyh İzzeddin Ahmed Bursevî'ye aittir (Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 77).

99 Yedi terkli düğmeli beyaz tacı Sadreddin Konevî'nin halifesi Saîdüddin el-Fergânî kullanmıştır (Eşrefî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 20^a).

emanete (taç, hulle, kemer, ridâ, asâ, Burak, Refref), Ashâb-ı Kehf'e, atvâr-ı seb'aya vs. işaret eder. Sekiz terkli Rûmiyye ve Resmîyye taçları ise cennetin sekiz kapısını, Allah'ın sekiz sübûtî sıfatını ve sekiz rûzgârı vs. simgeler.¹⁰⁰ Kalenderî şeyhi Otman Baba ve Mevlevî şeyhi Celâleddin Ergun Çelebi'nin de yedi terkli taç giydiği rivayet edilmektedir.¹⁰¹

Dokuz terkli tacı bazı Sa'dîler ile Rifâiyye tarikatından Fatih civarındaki Kubbe dergâhi meşâyihî giymiştir.¹⁰² Dokuz terk, ehl-i tarikatın virdlerine (lâ ilâhe illallah, Allah, hû, hak, hay, kayyûm, kakhâr, latif, vedûd), yedi felek ile arş ve kürsînin toplamından oluşan dokuz feleğe (nüh felek) vs. işaret eder.¹⁰³

Bektaşî taçlarının terk adedi farklılık gösterir. Evli olanları dört terkli Horasânî veya Edhemî tacı giyerken; on iki imama ve ism-i câmiye âlâmet on iki terkli "fâhîr", "tâc-ı hüseyinî" veya "tâc-ı celâlî" denilen taçları bekâr dervişler kullanmışlardır.¹⁰⁴ Daha sonraları her Bektaşî babası on iki terkli taç kullanmıştır. Bektaşî taçlarının lengeri dört kapıya (şeriat, tarikat, mârifet, hakikat) işaretle dört dilimli, kubbesi mühürlü ve düğmelidir. Tepesinde düğme olmayan ve dilimleri dıştan dikişli bulunmayan, kubbesi on iki, lengeri dört dilimli beyaz taca "kalenderî taç" denir ve bu tacı ilk defa Kaygusuz Abdal'ın kullandığı kabul edilir. Mevlevîliğin ilk dönemindeki "sikke-i duvâzdeh küngûre-i şemsiye" adlı ve on iki terkli taç bu türe benzer. Rifâî, Bedevî, Desûkî halifeleri de on iki terkli taç giyerler; yalnız lenger kısımları düz, bazıları yünden bazıları çuhadan ve dikişsizdir. Bedevî ve Rifâî taçları düğmelidir. Rifâîler bu dikişsiz yere siyah, Bedevîler ise çoğunlukla kırmızı nâdiren yeşil sarık sararlar.¹⁰⁵ Fahrın üzerine sarılan kırmızı sarık (şemle)

100 İstanbul, *Mecmûatü'z-zarâif*, s. 61-68.

101 Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 206.

102 İstanbul, *Mecmûatü'z-zarâif*, s. 69.

103 Diğer sembolizmi için bk. İstanbul, *Mecmûatü'z-zarâif*, s. 69-70.

104 Müstakimzâde'ye göre terk adetleri açısından Bektaşî tacının ortaya çıkışı şöyledir: "el-Hâc Bektaş Veli tariki Hâce Ahmed Yesevîden, o dahi Yûsuf Hemedânî'den ahz ile, eğerçi Sâdikıyye-i siddikıyye silsilesindedir, lâkin sohbetleri Aleviyye-i ulviyye tarafından olmak sebebiyle zâhirde mâtem eyyâmında farkda ve bâtında cezbe ile makâm-ı aşka varıp, cümle-i îcâd-ı mâsivâ bir elifden ve cümle-i hurûf dahi ondan münşeib olmakla tacını elifi eylemişlerdir. Hilâfet âlâmeti resm-i Zülfikâr'dır ve onlar dahi dört koldur: Melihî, Seyfî, Şurbî, Hulvî demekle ârifdir. Tâc-ı şerif ta'rifinde derler ki; tarikimiz fi'l-asl dört kol olup, Bektâşîyye on iki terk tâc çekip, ve Cân-nûş dokuz terkli ve Celâl yedi terk ve Şehbâz velî dört terk tâc ile seyrân edip, Edhemî tâc budur ki keçedir. Tâcin kubbesi 'pir' i'tibâr olunup, tepesi 'küllü şey'in hâlikun illâ vec-hehu', ortası âyet-i kürsî ve kenârı sûre-i yâsîn ve derûnu 'senurîhim âyâtınâ fi'l-âfâki ve fi enfusihim' ve bîrûnu 'lâ ilâhe illallah Muhammedun Resûlullah Aliyyun veliyyullah' ve cephesi 'feeynemâ tüvellü fesemme vechullah' ve zahırî 've alleme âdeme'l-esmâ' farz olunup..." (Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 89).

105 Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1977), s. 321.

Cüneydî kafes olmayıp düzdür. Fahrın tepesinin az da olsa görünmesi ve taylasan bırakılması gerekir. Bedevî tacının merkez kutbunda kırmızı düğme de bulunur. Taçta kırmızı rengin kullanılması Halife Abdü'âl'e zâviye yapımında gelen kırmızı meleklerle işaret eder.¹⁰⁶

Mehmed Rifat el-Eşrefî'ye göre Hz. Pir Abdülkâdir-i Geylânî sadece imâme kullanmış olup oğlu Şeyh Abdürrezzâk ise tâc-ı şerif giymiştir. Kâdirî tacının ilk zamanlarda altı veya on iki terkli olduğuna dair farklı rivayetler olmakla birlikte, daha kabule şayan görüş on iki imama işaretle on iki terkli olduğu yönündedir. Ortasında üç pul olmak üzere altı terkli Kâdirî tacını, Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin torunlarından, Şam'da Bâyezîdiyye Hankahı'nda seccadenişin olan Şeyh Ahmed Kebîr kullanmıştır. Şeyh Kebîr'e bu tacı tekbirleyen Hacı Bayrâm-ı Velî'nin mürşidi Somuncu Baba'dır. Bu sebeple Kâdiriyye ve Bayramiyye taçları altı terkli olmuştur. Kâdiriyye tacı beyaz, hazânî veya neftî renklidir.¹⁰⁷

On iki terkli taç simbolizmini tâcnâmeler içerisinde en geniş açıklayan *Risâle-i Tâc ve kisve*'dir. Bursa Emîr Buhârî Dergâhı meşâyihinden birisine ait olan risâleye göre on iki terk, insandaki yerilen ve övülen on iki huya işaretler.¹⁰⁸ Bu tacı giyen kimse “Yaramaz huylarımdan kurtuldum, övülen huyları kuşandım” anlamını izhar etmektedir. Tacın terklarının on iki olmasındaki bir diğer remiz, “Lâ ilâhe illallah” ve “Muhammedün Resûlullah” cümlelerindeki Arapça harflerin adedinin on iki olmasıdır. Dolayısıyla bu tacı giyen kimse “kelime-i tevhid zikrini dilinden ve kalbinden düşürmemeye ahdetmiş” demektir.¹⁰⁹

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin icadı olan Celvetî tacı ise on üç terklidir. Bu tacın terk adedi, usûl ve fûrû olarak ilâhî isimlerin on iki olması, hepsinin toplamının ahadiyetiyle on üç sayısına ulaşılmasıyla elde edilir. Müstakimzâde, Şeyh Üftâde'nin on sekiz terkli taç kullandığını da rivayet eder. On sekiz terk “İnneme'l-a'mâlu bi'n-niyât”¹¹⁰ (Ameller niyetlere göredir) hadisindeki

106 Derya Baş, *Seyyid Ahmed el-Bedevî, Tarikatı ve İstanbul'da Bedevîlik* (İstanbul: Kitabevi, 2008), s. 458-59.

107 Eşrefî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 18^b.

108 Yerilen huylar: 1. Cehâlet. 2. Masiyet. 3. Hevâ. 4. Gaflet. 5. Hirs. 6. Dünya sevgisi. 7. Dünyadan daha yüce mertebeyi talep etmemek. 8. Şehvet peşinde koşmak. 9. Kibir. 10. Müslümanlara eza ve zarar vermek, buğzetmek, intikam almaya çalışmak. 11. Cimrilik ve acelecilik. 12. Kaza ve kadere isyan. Övülen huylar ise yerilen huyların zıddıdır: 1. İlim. 2. İtaat. 3. Tevbe ve istiğfâr. 4. Allah'ı zikretmek. 5. Kanaat. 6. Hakk'a tevekkül. 7. Zühd ve verâ. 8. Takva. 9. Tevâzu. 10. Müslümanları affedici olmak, gazaplanmamak ve sevmek. 11. Cömertlik ve sabır. 12. Kaza ve kadere rıza göstermek (bk. Yenişehirli Nîmetullah, *Risâle-i Tâc*, vr. 150^b-154^b).

109 Yenişehirli Nîmetullah, *Risâle-i Tâc*, vr. 154^a-155^a.

110 Buhârî, “Bed'ül-vahy”, 1.

Arapça harflerin adedine işaret eder. Celvetiyye-i Selâmiyye'nin pîri Selâmi Ali Efendi ise on yedi terklı taç içtihat etmiştir ve bu silsileden gelenler bu tacı kullanırlar. Celvetî taçlarının rengi kemale işaretle yeşildir. Beyaz da kullanılmakla birlikte tarikat kisvesi değildir.¹¹¹

Halvetiyye-i Sinâniyye'den Seyyid Nizamoğlu Seyfullah'ın *Risâle-i Tâc-ı Nizâmî*'si on dört terklı tacın tasavvufî remizlerine dairdir. Bu tacın Halvetiyye'nin orta kolu Ahmedîyye'nin pîri Yiğitbaşı Ahmed Marmaravî tarafından silsiletten Seyyid Nizamoğlu'na ulaştığı rivayet edilmektedir. Sinâniyye tacı on dört yeşil terk ve on dört ak eliften meydana gelir. On dört terk, insandaki kötü vasıflara;¹¹² on dört ak elif ise on dört kötü vasfı terk etmeye yönelik salih amellerden zuhur eden nûrlara işaret eder. Seyyid Nizamoğlu'na göre terklerin dallarla değil eliflerle taksim edilmesine sebep, Allah'ın remzi olan elifin Hz. Peygamber'in remzi olan dâlden daha üstün olmasıdır. Çünkü elif dâli da içermektedir. Her bir terkin iki tarafındaki elif, bir dâl meydana getirmektedir. *Risâle*'de belirtildiğine göre, on dört terk ve on dört elifin sembolik anlamlarından bazıları şunlardır: 1) Kelime-i tevhidin harf adedi yirmi sekizdir. Sinâniyye tacının toplam kısımları da aynı adette olup bu tacı taşımak tevhidi başta taşımak anlamına gelir. 2) İlahî kelâm yirmi sekiz harf üzerine bina edilmiş olup bu taç Kur'an'ı başta taşımak anlamını ifade eder. 3) "Yâ Hay" ism-i şerîfi ebced hesabıyla yirmi sekizdir. Buna göre Sinânî tacını giymek âriflerin ölmeyeceğine, hay isminin dâimî tecelligâhı olacağına işaret eder. 4) Mürşidin parmaklarındaki mafsallar on dört, dervişin parmaklarındaki mafsallar on dört tane olup toplam yirmi sekiz mafsaldır. Bu yüzden mürşit ile dervişin biat sırasında el ele verip ahdetmelerinin sembolü olarak yirmi sekiz bölümlü taç giyilir. 5) Ayın on dört gün yükselişte, on dört gün inişte olması ve yirmi sekiz derece katetmesi sebebiyle, bu taç göğün seyranına işarettir. 6) Abdest yirmi sekiz fiildir. Sinânî tacını giymek "Abdesti başımıza ve gönlümüze taç ederiz" demektir. 7) Dört kitabın mânası olan Fâtiha yirmi sekiz kelimedir. Dolayısıyla Sinânî tacını giymek, dört kitabı başta taşımak demektir. 8) On iki imama Hz. Hamza ve Hz. Abbas da ilave edildiğinde sayı on dört olur ki, bu taç onları başta taşımaya işarettir. 9) Aşere-i mübeşşereye Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Hatice ve Hz. Fâtıma ilave edildiğinde sayı on dört olur ki, onları başta taşımaya işarettir.¹¹³

111 Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 87-88.

112 Kötü vasıflar şunlardır: 1. Kibir. 2. Kin. 3. Buğz. 4. Hırs. 5. Haset. 6. Zina. 7. Livâta. 8. Fisk. 9. Kötülük. 10. Gıybet. 11. Dünya sevgisi. 12. Seviyesizlik. 13. Dünya malı biriktirmek. 14. Gaflet.

113 Seyyid Nizâmzâde, *Risâle-i Tâc-ı Nizâmî*, vr. 3^b-7^a.

Celvetiyye-i Selâmiyye tacı on yedi, Rifâiyye-i Ma'rifiyye tacı genelde on sekiz dilimli, düğmeli ve yünden mâmuldür. Seyyid Ali Sâbit el-Ma'rifi *Kisve-i Ma'rifi* risâlesinde bu kola ait on iki ve on dört terkli taçların da bulunduğunu söylemektedir. Ehl-i beyt muhabbetini önemle vurgulayan Ma'rifiler'in tacındaki on sekiz terkin on ikisi on iki imama, ikisi Hatîce-i Kübrâ ve Hz. Fâtıma'ya, dördü de Hulefâ-yi Râşidîn'e işaret eder. Ayrıca her bir terk 1000 yerine kâim olup 18.000 âlemi simgeler; terkleri birleştiren tepedeki düğme ise on 18.000 âlemin efendisi Hz. Peygamber'e işaret eder. Tacı başta taşımak Hz. Peygamber'i baş tacı etmek mânâsındadır.¹¹⁴ Rifâiyye'nin diğer bir kolu olan Keyâliyye'de besmelenin harfleri adedince on dokuz dilimli taç giyilmiştir. Lehâmîyye kolunda ise nücebâ ve nükebânın yedi dilimli, müridin düğmesi sırma olan on dokuz dilimli taç giydiği rivayet edilmiştir. En fazla terki bulunan taç Zeyniyye'nin Vefâiyye koluna ait olup yirmi dört dilimlidir. Şeyh Vefâ'nın sandukasındaki a'zami tacının terklerinden her biri Vefâiyye silsilesindeki zâtlara işaret etmektedir. Müstakimzâde, yirmi dört dilimden her birinin Vefâiyye silsilesindeki (silsiletü'z-zeheb) ricâle işaret ettiğini aktarır.¹¹⁵

Taçlarda kullanılan isâbenin renkleri (beyaz, yeşil, siyah) ve sarkıtılış biçimi de tarikatlara göre farklılık gösterir. Mesela Halvetîliğin Karabâşiyye ve Uşşâkiyye kollarına mensup halifelerin kullandığı taçlarda, risâlenin kuyruğunun kalp tarafına bırakılması ve risâlenin renginin destarın renginden farklı olması şarttır.¹¹⁶ Halife seyyid ise yeşil destar kullanır, üzerine beyaz risâle sarar.¹¹⁷ Şeyh Mahmûd b. Nefes eş-Şa'bânî beyaz imâmenin iman nûruna, siyah imâmenin sülûkta kemale erildiğine işaret ettiğini söyler. Risâlenin taylasan şeklinde bırakılması ise temkin halinin göstergesidir. Şeyh Mahmud'a göre sûfilerin risâle sarkıtmalarının sebebi şudur: Rivayete göre arş Allah'ın en yüce mahlûku olmakla birlikte, ucub ve enâniyet göstermiş, bunun kırılması için Allah bir yılan yaratmış, yılan arşı üç defa dolandıktan sonra kuyruğunu arştan aşağı sarkıtmıştır. Başları arş misali olan sûfiler de enâniyet ve kibirlerini kırmak için başlarına koydukları taçlardaki risâlelerini taylasan şeklinde bırakmışlardır. Taylasanın sol tarafa bırakılması, sol taraftan insana yaklaşan şeytandan korunmak içindir. Nitekim şeytan (Azâzil/baş melek) Âdem'e secde emri geldiğinde, secdeden kaçınmasını meleklerin görmemesi için sol tarafta durmuştur.¹¹⁸ Müstakimzâde taç üzerindeki siyah destarın fenâ nûruna, beyazın bekâ nuruna, siyahın rengârenk nûra işaret

114 Ma'rifi, *Risâle-i Kisve*, s. 175.

115 Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 76.

116 Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 76.

117 İstanbulî, *Mecmûatü'z-zarâif*, s. 28-29.

118 Şa'bânî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 22^b-23^a.

ettiğini aktarır. Sadece Bedevî, Rifâî ve Sa'dîler'in taçlarına koyu ve al kırmızı sarık sardıkları kaynaklarda zikredilmektedir. Safeviyye'nin Haydâriyye koluna mensup olanlar kırmızı taç kullanmışlar ve kendilerine daha sonraları "kızılbaş" lakabı verilmiştir.¹¹⁹ Siyah destar üzerindeki siyah risâle, sâlikin fenâ fillahta olduğunu, siyah taç üzerindeki beyaz risâle ise mürşid-i kâmilin işareti olup mutlak hafâ ve bekâ billah makamını gösterir. Karabaş Velî'ye göre sarık insanın hilkatine, sarığa ek bir parçayla aşağı sarkıtılan risâle ise velâyete delâlet eder. Zira velâyet veliye sonradan ihsan edilen bir makamdır.¹²⁰ Risâlenin farklı tarikatlarda nasıl kullanıldığını en detaylı açıklayan eserlerden biri Karabaş Velî'nin *Mi'yâr-ı Tarîk*'idir.

Tarikat taçlarındaki farklılık, kubbenin merkez noktasına dikilen düğme,¹²¹ pul, mühür ve güllerle de sağlanır. Bunlar velîlerin bâtınındaki Muhammedî nûrun zâhirî işaretleridir. Çeşitli şekillere sahip mühürler veya diğer ifadeyle pul ve güller ilk olarak Abdülkâdir-i Geylânî'nin mahdumu Seyyid Abdürrezzâk'ın icadı olarak Kâdiriyye tarikatında kullanılmış, diğer tarikatlar Kâdirî geleneğini takip ederek bu alâmetleri taçlarına yerleştirmişlerdir. Hz. Peygamber'in sembolü olan gül, yeşil üzerine beyaz veya beyaz üzerine yeşil olarak birbiri içinde üç halkadır. Buna "Bağdâdî gülü" denir. Halkalardan her biri Abdülkâdir-i Geylânî'nin kutbiyyetine, gavsîyyetine ve ferdiyyetine; ayrıca "şeriat, tarikat ve hakikat"e işaret eder.¹²² Güllerin beş, altı, yedi ve on sekiz tıgı yıldız şeklinde; yaprak desenli, tılsımlı ve vefklileri de vardır ve bunlar çeşitli anlamlar taşımaktadır.¹²³ Cin ve ifrit tâifesinin şerrinden derviş bu gül vasıtasıyla muhafaza olunur. "Hay" isminin ebced karşılığı olan on sekiz yapraklı, üç katlı ve tam ortasında küçük bir gül (zerre-i verd) yer alan Eşrefî gülü Eşrefiyye koluna mahsustur. İlk katındaki beş yaprak

119 Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 86.

120 Kara, *Karabaş Veli*, s. 652.

121 Müstakimzâde'ye göre sırr-ı nokta-i ahadiyyetü'z-zâtı sembolize eden düğme, Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî hulefâsından Şemsi koluna mahsustur. Hilâfet nişanı olan büyük düğmeye Arapça'da "şatfe", Farsça'da "engül" denir (Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, s. 83).

122 Menkıbeye göre Abdülkâdir-i Geylânî'nin Bağdat'a gelişinden rahatsız olan şeyhler kendisine, "Bağdat meşâyih ile doludur" mânasına gelen su dolu bir tas gönderince, Hz. Pir "Su dolu tas bir gül ile taşmaz" diyerek tasın içine bir gül bırakır. Bunun üzerine şeyhler "Bu şeyh hepimizin gülüdür" diyerek onu karşılarlar. Böylece gül Kâdiriyye'nin alâmetlerinden biri olur. Eşrefzâde İbrâhim Efendi'nin Kâdirî gülü hakkındaki izahları için bk. Derviş İbrâhim el-Kâdirî el-Eşrefî, *Gül Risâlesi*, nşr. Mustafa Kara, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/5 (1995), s. 11-23.

123 Mesela Yahyâ Âgâh'a göre beşgen mührün tıgırları hamse-i âl-i abâya ve beş latifeye; altıgen mührün tıgırları altı cihete; yedigen mührün tıgırları seb'ul-mesânî olan Fâtîha sûresinin yedi âyetine ve yedi feleğe işaret eder (İstanbulî, *Mecmûatü'z-zarâif*, s. 93-94).

İslâm'ın beş şartına, ikinci kattaki altı yaprak altı yöne, üçüncü kattaki yedi yaprak Fâtihâ'nın âyetlerine işaret eder. Rûmiyye koluna ait İsmâilî gülü ise on sekiz bin âleme işaretle on sekiz tıgılı yıldız formunda olup ortasında beş tıgılı Süleyman mührü yer alır.¹²⁴ Kâdiriyye dışında Rifâiyye, Bedeviyye ve Sa'diyye tarikatlarının gülleri Hz. Ali'nin Celcelûtiyye manzumesinin vefkini, Halvetiyye'nin kollarına ait gül dört adet kelime-i tevhid şeklini içerir. Halvetiyye'nin Şemsiyye kolunda taçtaki yirmi dal "vedûd"a, pul diye isimlendirilen güller sırr-ı hüviyyete işaretler. Rifâiyye'nin Ma'rifiyye kolunda kullanılan on iki tıgılı gül mührü on iki imama işaretler. Ma'rifi şeyhleri kendi güllerine bir halka ilave etmişlerdir.¹²⁵

Taçların tepesine konulan farklı renklerdeki düğme ise vahdet sırrını simgeler. Mehmed Rifat el-Eşrefî düğmenin gönüle, gönlün de kubbe-i ilâhiyyeye işaret ettiği kanaatinde dir.¹²⁶ Bektaşî, Bayramî, Celvetî, Desûkî, Sa'dî, Rifâî ve Bedevî taçlarının çoğunluğu düğmelidir.

2. Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin *Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet* Risâlesi

Abdullah Salâhaddîn Uşşâkî (Salâhî Efendi) 1117'de (1705) halen kuzeybatı Yunanistan'da bulunan Gölükesr diğeri adıyla Kesriyye'de (Kastorya) doğdu. Memleketinde İslâmî ilimler tahsili aldıktan sonra İstanbul'da Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa dairesinde mutasarrıf kitabeti görevinde bulundu. 6 Rebiülâhîr 1150'de (4 Ağustos 1737) Osmanlı ordusunun Avusturya kuvvetlerine karşı zafer kazandığı Banyoluka'da Hekimoğlu Ali Paşa ile birlikte savaştı. Paşanın 1153'te (1740) Mısır'a vali olmasıyla Kahire'ye gitti. İstanbul'a döndükten sonra Uşşâkiyye'nin Cemâliyye kolunun piri Cemâleddin Uşşâkî'ye intisap etti ve onun damadı oldu. Eğrikapı Dergâhı'nda görev yapan şeyhi Cemâleddin Uşşâkî'nin yanında Uşşâkî usûlünü ikmal ettikten sonra, şeyhinin vefatını müteakip aynı dergâhta 1178 (1764) yılına kadar Uşşâkiyye tarikatının usul ve âdâbına göre irşat görevini yerine getirmiştir. Bu tarihten itibaren ise halen İstanbul Fatih'teki Âşık Paşa Mahallesi'nde bulunan Tahir Ağa Tekke'sinin şeyhi olmuştur. Bu tekkede hem Uşşâkî hem Nakşî usulü icra etmiştir. Salâhî Efendi, Osmanlı'da yaygınlık kazanan tüm tarikatlardan hisse almış ve bu sebeple kendisine "câmi'u't-turuk" (tarikatları kendisinde toplayan) vasfı verilmiştir. 29 Muharrem 1197'de (27 Aralık 1782) vefat etmiş, Tahir Ağa Tekkesi'nin haziresine defnedilmiştir. Uşşâkiyye tarikinde üçüncü pîr konumundadır. Salâhiyye kolu kendisine nispet edilmiştir. İbnü'l-Arabî

124 Uludağ, "Kâdiriyye Tarikatında Sembolik Öğeler", s. 77.

125 Ma'rifi, *Risâle-i Kisve*, s. 179.

126 Eşrefî, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 18^a.

gibi tasavvufî düşünce tarihinin en velûd müelliflerinden olması, yaklaşık 200 civarındaki eserinde vahdet-i vücûd tavrını gütmesi ve mârifete dair meselelerde karşılaştığı zorlukları öncelikle İbnü'l-Arabî'nin ruhaniyetine dayanarak çözüme kavuşturması Üsküdar Küplüce Sa'dî Dergâhı şeyhlerinden Mehmed Elif Efendi'nin ifadesiyle "Türklerin İbnü'l-Arabî'si" şeklinde nitelenmesine sebep olmuştur.¹²⁷

Salâhî Efendi'nin *Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet* (hilâfet tâcının cevherleri) adlı taç risâlesi, Uşşâkî kisvesindeki dört ana unsur ve bunların sûfî sembolizmi üzerinedir: Uşşâkî tacı ve kısımları, Uşşâkî hırkası, ridâsı ve asâsı. Müellif risâlenin başında, şeyhlerin seyrüsülûkta belli bir mertebeye vâsıl olmuş dervişlerine hilâfet izni ve icâzet vermeyi istedikleri zaman halifelerinin başlarına hilâfet tacı, omuzlarına saâdet hırkası, boyunlarına ridâ ve ellerine de asâ tevdi ettiklerini; bunlardan her birinin çeşitli sırlara ve mânalara işaret ettiğini, Uşşâkî dervişlerinin bu işaret ve mânaları idrak etmelerine vesile olması için kendisinin bu risâleyi kaleme aldığını belirtir (vr. 169^b). Risâlenin yine Salâhî Efendi tarafından daha önce yazılmış olan Uşşâkî âdâb ve erkânına dair *Tuhfetü'l-Uşşâkıyye*'nin ilgili kısımlarının geniş bir şerhinden ibaret olduğu söylenebilir. Nitekim *Tuhfe*'de müellif taç sembolizmi ile ilgili geniş bir eser yazacağını da ima etmektedir.

Salâhî Efendi *Tuhfetü'l-Uşşâkıyye*'de sâlikin hırka, sikke-i şerîfe, kemer, siyah mest ve cübbe giymesinin câiz olduğunu, nefsi-i mutmainne makamına gelince arakıyye giyebileceğini, sülûkünü tekmi edip seccadenişin ve mürşid-i kâmil olduktan sonra tâc-ı şerîf giymeye, ridâ kuşanmaya ve eline asâ almaya hak kazandığını söyler.

Arakıyye ve tâc-ı şerîf giymenin diğer tarikatlarda olduğu gibi Uşşâkıyye'de de belli bir âdâbı vardır. Salâhî Efendi'ye göre mürşit, sâlike arakıyye, hırka ve kemer giydirmek isterse evvela tekbir eder ve öper, sonra yine tekbir eder ve sâlike öptürür, üçüncü tekbirde ise giydirir ve "el-fâtiha" der. Salavâtlara beraber Fâtiha'yı bütün dervişân birlikte okurlar. Derviş şayet tâc-ı şerîfe el sürmek isterse taç her kimin olursa olsun öpmedikçe eline almaz. Gerek giyerken gerek çıkarırken gerek bir yerden bir yere koyarken her hâlükârda öpmek tarikat âdâbındandır.¹²⁸

127 Hayatı ve eserleri hakkında bk. Mehmet Akkuş, *Abdullah Salahaddin-i Uşşaki (Salahi)'nin Hayatı ve Eserleri*, (Ankara: MEB Yayınları, 1998); Semih Ceyhan, "Salâhî Efendi", *DİA*, XXXVI, 17-19; a.mlf., "Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri" (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998; Mahmud Erol Kılıç, "The Ibn al-'Arabî of the Ottomans Abdullah Salâhaddin al-'Ushshâqî (1705-82): Life, Works and Thoughts of an Ottoman Akbarî", *Journal of the Muhiyyiddin Ibn Arabi Society*, 26 (1999), s. 110-20.

128 Salâhî Efendi ve Sâmî Efendi, *Tuhfetü'l-Uşşâkıyye*, s. 75.

2.1. Uşşâkî Tacının Sembolizmi

Sâlâhî Efendi gerek *Tuhfe*'de gerek *Cevâhir* risâlesinde, diğer tâcnâme literatüründe karşılaştığımız gibi “taç” kelimesinin sembolik anlamları ve Uşşâkî tacının nasıl icat edildiği üzerinde durmaktan sarf-ı nazar etmiş, doğrudan tacın terkleri üzerinde yoğunlaşmıştır.¹²⁹ Ancak Abdurrahman Sâmî-yi Niyâzî, *Tuhfe* tercümesinden sonra yazdığı tetimme kısmında Salâhî Efendi'nin sarf-ı nazar ettiği icâzet erkânına dair konulardan “tâc-ı şerif kelimesinin remizleri” üzerine müstakil bir bab ayırmıştır. Abdurrahman Sâmî Efendi şöyle der:

Tac lafzı sayı hesabıyla 400 eder. Dört sayısı tamdır. Buna onun yarısı (2), sülüsü (3) ve dörtte biri (1) ilâve edilirse 10 (aşere-i kâmile) elde edilir ki bu insân-ı kâmile işarettir...Taç harflerinin 3 olması da tevhid mertebelerine işarettir. “Te” harfi tevhîd-i ef'âle, ondaki iki nokta ise hâdis ile kadîm fiilde erimesine işaret eder. “Te” terk ve tecrîde yani celâl mertebelerinden tam bir tecerrüd ve teferrüde işaret eder. “Te” bu taç giydirilen kimse- nin tevhîd telkînine memûr olduğunu da gösterir. “Tâc” lafzındaki “te”nin “cîm”den yazı olarak ayrı ama okunuşta bitişik durması fark makâmında olan insân-ı kâmilin ayrılma ve bitişme olmaksızın nâsûtiyyette cem'-i lâhût ile kâim olduğuna işarettir. “Te” aynı zamanda ta'lîme işaret eder. “Elif” harfi, tevhîd makâmına işarettir. “Elif” kelimesindeki “fe” fenâ filaha işaret eder. “Elif” lafzının sekiz noktadan mürekkep olması sıfâta ve zâtî tecellîsiyle tevhid-i ef'âle işarettir. “Elif”in hem müteharrik hem de med harfi olması sıfât-ı fiiliyye ve tevhîd-i sıfâta işarettir. Ortadaki “elif” insân-ı kâmilin merâtib-i cemâliyye ve merâtib-i celâliyye arasında berzah-ı câmî olduğuna işaret eder. “Elif” o taç ile taçlandırılan kimsenin, insanın hakîkî isti'dâdına mazhar olacak istikâmetinin ta'lîmine vazîfeli olduğuna işaret eder. “Elif” aynı zamanda esmâ-yı ilâhiyyeye işaret eder. “Cîm” tevhîd-i zâta, “mîm” kâmil mir'ât olan hakikat-i Muhammediyye'nin isti'dâd hasebiyle rahmete ve cemâle mazhar olduğuna işarettir. “Cîm”

129 Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*'nin “Uşşâkiyye” bölümünde Pîr Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî'ye tâc-ı şerif intikâline dair şu nakilde bulunur: “Ümmî Sinân Şeyh İbrahim'in halifesinin halifesi müçtehid-i tarîka-i Uşşâkiyye Hüsâmeddin Şeyh Hasan kendi pîri Emir Ahmed Semerkandî'den aldığı tâc-ı Sinâniyye'ye düğme vaz' eylediği, Ümmî Sinân-ı müşârün-ileyhden dahi hilâfet duâsı aldıktan vâkî olmuştur. Siyâdeti olmanların ekseri aselî şemle pîçide eyleyip, Mevleviyye gibi semt-i kalbe zeneb-i dâimî vaz'ı dahi düğme gibi sünnetidir. Ve bu dahi seyr-i meydân-ı İsfahân u Irak ve geşt-i deşt-i enfüs ü âfâk eden büzürg ü küçek ve ebleh u zeyrek miyâmında, ‘Olmaz bu resme kimsede hiç fısıtkî makâm meâl-i rengini üzere garâib-i bedâyi'dendir ki Şeyh Hüsâmeddin Uşşâkî türbedârı olan Kâtib Şeyh Ahmed kendi müniblerine bir fısıtkî renk çuka rub' midârî sikke tesmiyesiyle kırmızı fes nişân vermiştir. Devâm bulamayıp başa çıkmadı” (s. 78).

merâtib-i cemâliyye ile tam bir tahakkuk ve taalluka işaretidir. “Cim” fark makâmının olmasına cem‘ makâmının, yani fiil, sıfat ve zât mertebelerinin vesîle olduğunu ima eder. “Cim” celâli ve cemâlî mertebelere işaretidir. Hâsılı bütün bu işaret edilen meziyyetler, taçlanan kimsenin bunlarla mütemeyyiz olacağına işaretendir.¹³⁰

Salâhî Efendi’ye göre Halvetî-Uşşâkî tacı dört, derviş sikkesi altı terkten oluşur. *Cevâhir* risâlesinin büyük bir bölümü Uşşâkî tacındaki dört terkin sembolizmine tahsis edilmiştir. Terk adedinin dört olması, öncelikle bu sayının bazı rakamsal hususiyetlerinden kaynaklanır. Salâhî Efendi’ye göre basit sayılar içinde dört rakamından başka on rakamını cem eden başka bir sayı yoktur. Çünkü dört rakamının hakikati dördtür. Dört üç rakamını da içerir ve birlikte yedi rakamına ulaşılır. İki ve sonrasında bir eklenerek on rakamına ulaşılır. On ile kastedilen 10 haddir ki (hudûd-i aşere), ön, arka, sağ, sol, üst, alt, önce, sonra, bütün ve parçadan ibarettir. Ön, arka, sağ ve soldan ibaret dört yön bu 10 haddi ihtiva eder. Dolayısıyla dört yöne vâkif olan kimse Allah’ı bu 10 hadden tenzih ederek marifetullaha ulaşır (vr. 173^b-174^a).

Terklerin adedinin dört olmasının ve dört yöne bakmasının aslında Salâhî Efendi’nin risâlede görüşlerine sıklıkla başvurduğu İbnü’l-Arabî’den mülhem olduğu ileri sürülebilir.¹³¹ İbnü’l-Arabî’ye göre varlık, insan ve âlem dörtlü bir temele dayanır:

İlâhî hakikat iki durum sağlar. Bundan dolayı sûret başkasının değil sadece insanın hakkı olmuştur. Allah insanı iki eliyle iki yaratılıştta var etmiştir (yani bedeninden ibaret zâhirî yaratılışı ve ruhundan ibaret bâtinî yaratılışı)... Allah’ın ilâhî hakikatin misli olan sûretin zuhuru için varlık mertebeleri dört olmuştur. İşte bu dörtleme bu süslü şekillerin kökenidir.¹³² ... Tabii şeylerin çoğunu en yüce övgüye lâyık Bârî Teâlâ dörtlü yaratmıştır. Mesela sıcaklık, soğukluk, nemlilik ve kuruluktan ibaret dört tabiat; ateş, hava, su ve topraktan ibaret dört rükün; kan, balgam, safra ve kara safradan ibaret dört karışım; ilkbahar, yaz, sonbahar, kıştan ibaret dört mevsim; doğu, batı, kuzey, güneyden ibaret dört yön ve dört rüzgâr; madenler, bitkiler, hayvan ve insandan ibaret dört kevnî varlık. İşte bütün bu

130 Salâhî Efendi ve Sâmî Efendi, *Tuhfetü’l-Uşşâkiyye*, s. 91-93.

131 Dört yön sembolizminin Hıristiyanlık geleneğindeki yeri hakkında bk. Rene Guenon, *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, trc. Fevzi Topaçoğlu (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001).

132 Muhyiddin İbnü’l-Arabî, *Tenezzülü’l-emlâk*, nşr. Tâhâ Abdülbâkî Sürûr – Ahmed Zeki Atıyye (Beirut: Dârü’l-fikri’l-Arabî, 1961), s. 42. Bu dörtlülüğün çeşitli tecellileri için bk. İbnü’l-Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye* (Beirut: Dâru Sâdır, ts.), I, 120-21, 93, 118-19; II, 406, 668; III, 197-98, 199.

misallerin gösterdiği gibi tabiattaki birçok şey dörtlü gruplar halinde bulunurlar. Bil ki bu tabii şeylerin çoğu, en yüce övgüye lâyık Bârî Teâlâ'nın inâyetiyle ve hikmetinin gereği tabii şeylerin mertebelerinin tabii şeylerin üstündeki ruhânî şeylere mutâbık olması için dörtlü olmuştur. Ruhânî şeyler cisim değildir. Tabiat ötesi şeyler dört mertebe üzeredir. Birincisi Bârî Teâlâ celle celâluhu, ikincisi küllî faal akıl, üçüncüsü küllî nefis, dördüncüsü ilk heyûlâ. Bunların hiçbiri cisim değildir.¹³³

Salâhî Efendi de bu dörtlüleme esasında Uşşâkî tacındaki dört terkin dört yöne müteveccih olmasına dayanarak terklere birçok sembolik anlamlar yüklemektedir. Dört terk temelde şeriat, tarikat, mârifet ve hakikate işaret eder. Terklerin diğer anlamları dinin bu dört rûknünün alt konuları şeklinde değerlendirilebilir.¹³⁴ Risâlede bu anlamlar İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf doktrini ve özellikle *Fütûhât*'a referansla yorumlanmıştır.

Müellife göre tacın terklerinin işaret ettiği mânaları bir mürşid-i kâmilin rehberliğinde sülûke tâbi olarak kendisinde tahakkuk ettiren ve mânevî sıfatlarla muttasıf olan derviş, tacı başına giymekle kendisini dört yönden de gelebilecek şeytanın vesveselerinden korumuş olacaktır. Buna göre tâc-ı şerîf aynı zamanda dervişin bir nevi kalkanı olmaktadır (vr. 174^a). Bu durum daha önce işaret ettiğimiz üzere derviş tacının âyette belirtilen "takvâ elbisesi" olmasıyla paraleldir.

Risâlede sûfi sembolizmi üzerinde durulan diğer bir konu Uşşâkî tacının dallarıdır. Beş veya yedi adet şeklinde belirlenen dal ya da dilimlerin her biri ya dinin asılları, İslâm'ın şartları, imanın kısımları ve varlık mertebelerine (hazarât-ı hamse) ya da sülûkteki usul isimlerine, atvâr-ı seb'aya, varlık mertebelerine (hazarât-ı seb'a), yedi seyyâreye ve Fâtihâ'nın âyetlerine işaret etmektedir.¹³⁵ Taç dilimlerinin "dâl" harfi şeklinde ayrılmasının sebebi, Muhammed kelimesinin son harfi olan "dâl"e işaret etmesi içindir. Buna göre derviş, başına "dâl taç" giymekle "Başım Hz. Muhammed'in mübarek ayağı altındadır. Onun ayağı başımız üzerinde ebedi taşınacaktır. Seyrüsülûkümüz onun iksir olan iki ayağını takip etmektedir" anlamını kuşanmış olacaktır (vr. 174^b).

Uşşâkî tacı ile ilgili üçüncü konu tâc-ı şerîfin rengi meselesidir. Taç ya siyah ya da siyaha yakın zümrüt yeşilidir. Siyah renkli taç, sülûktaki fenâ

133 Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Resâil* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî, ts.), I, 52-53.

134 Dört terkin muhtelif anlamları makalenin sonunda tablo halinde gösterilmiştir (bk. Tablo-1). Tablo çizimlerinden dolayı Emin Albayrak ve Ender Boztürk'e teşekkür ederim.

135 Beş ve yedi dalın muhtelif anlamları makalenin sonunda tablo halinde gösterilmiştir (bk. Tablo-2 ve Tablo-3).

mertebesine veya büht taşına (haceru'l-büht) işaret eder. Büht taşı, tabiatta bulunan bir taş değil, insanın kalbinde yer alıp Hakk'ı müşâhedeyi sağlayan mânevî bir siyah noktadır. Hakk'ın tecelli nûru, taş ile simgelenen bu siyah noktaya aksettiğinde, noktadan yayılan nûr, insanın tüm varlığına ve idrak güçlerine galebe çalarak insanı fenâ ve hayret haline sokar. İnsanın mebhût olmasına, yani onu hayrete gark etmeye vesile olduğu için, kalp denilen mânevî idrak mahallinde yer alan bu siyah taşta "haceru'l-büht" adı verilmiştir (vr. 175^b-176^a). Tacın renginin siyaha yakın yeşil olması ise kişinin fenâ haline yaklaştığına ve zümrüt taşına işarettir. Zümrüt taşı da yine İbnü'l-Arabî'nin açıkladığı üzere ârif kimsenin kalbinde bulunan bir mahallin ve Hak tarafından verilen vehbî bir kuvvetin ismidir. Müellif bu kuvvetin sahibine şeytanın asla yaklaşamayacağını, şayet yaklaşırsa kör olup şaşkınlığa düşeceğini, nitekim yılanın da zümrüt taşına baktığında kör olduğunu ileri sürmektedir (vr. 176^b).

Uşşâkî tacında yer alan dördüncü unsur düğmedir. Tacın tepesinde terkerlerin birleştiği noktada bulunan düğme, varlık dairesinin merkezi olan "ahadiyyet" noktasına işaret eder. Diğer bir ifadeyle tacın bütün terkerleri nasıl tepesindeki ya da kubbesindeki düğmeden lengere doğru yayılıyorsa, bütün varlık mertebeleri de Hakk'ın zâtı mertebesinden zuhur etmektedir. Düğmenin beyaz olması fenâ fillahtan sonra bekâ billaha, mahvdan sonra sahva, sekirden sonra akla gelmeye işarettir. Bu düğme, bir hadiste geçtiği üzere, Allah'ın ilk yarattığı şey olan beyaz inciye (dürre-i bezzâ) delâlet eder ki, bu hakikat-i Muhammediyye'dir. Nitekim tüm zuhûrat hakikat-i Muhammediyye'den neşet etmektedir. Düğmenin siyah veya siyaha yakın yeşil renkte olması ise ya küllî fenâ fillaha ya da fenâ haline yaklaşılmakta olduğunu gösterir. Dolayısıyla beyaz düğmeyi ancak fenâdan bekâya varan mürşid-i kâmilleri kullanabilir (vr. 176^b).

Risâlede tevil edilen tacın son unsuru şemledir. "Bir şeyi kapsamak, içine almak, sarmak, çepeçevre örtmek, kaplamak" anlamındaki "şe-me-le" kelimesinden gelen şemle, sarık demektir. Salâhî Efendi'ye göre Uşşâkî tacının sarığı önden kafesî (kafes şekilli) arkadan sığama (sıvama) tarzında sarılmalıdır ki mürşidin zâhirinin fark, bânının cem' halinde olduğuna işaret etsin. Sarık ucu (risâle) ise sol taraftan salınır. Zira terkin sol yönü mârifete işaret ettiği gibi, risâleyi sola salıverme de tarikatın neticesinde kazanılan mârifete işaret eder. Risâlenin sol taraftan bir zirâ miktarı salınması, savaşta sahâbenin kendilerini kâfirlerden ayırt etmek için Hz. Peygamber tarafından emredilen bir göstergedir. Bu gösterge zâhirde ve bânında savaş ile barışın birleştirilmesine delâlet eder. Bu hal şeriat söz konusu olduğunda harbe, hakikat söz konusu olduğunda ise sulha işaret

etmektedir. Aslolan şeriatın hakikate ermek olduğuna göre savaş fer'î, barış ise aslî gayedir. Salâhî Efendi, Mevlânâ'ya dayanarak şeriat ve tarikatın renklilik (telvin), mârifet ve hakikatin renksizlik (temkin) mertebesi olduğunu, risâlenin bir miktar salınmasının telvin ehli olan sâlikin gerek nefsiyle mücâhedede gerek zâhirî cihatta bir müddet gayret sarfedeceğini, nihayette mârifet ve hakikat âleminde karar tutacağını simgelediğini söyler (vr. 176^b-177^a).

2.2. Uşşâkî Kisvesinin Sembolizmi

Müellif Salâhî Efendi, eserinin son kısmında hırka, ridâ ve asâdan ibaret Uşşâkî çeyizinden bahseder. Uşşâkî hırkası takvâ, mârifet ve hakikat mertebelerini sembolize etmekte; sırasıyla fiiller, sıfatlar ve zât tevhidinde işaret etmektedir. Hırkanın iki ucunu birleştiren düz çizgi (hatt-ı istivâ) ilâhî isimleri cem' etmeye işaret eder. Bu tıpkı varlık dairesinin bir çeperinden merkezi geçerek öbür çeperine ulaşan düz çizgi gibidir. Çizgi daireyi iki yarım daireye (kavis) ayırır. Birisi urûç (yükseliş) diğeri nüzûl kavisleridir. Hatt-ı istivâ ya da tarik-i müstakîm üzere sülûk eden derviş bu kavisleri kat' ederek sülûkünü tamamlar. Urûç kavsinin sonu fenâ fillah, nüzûl kavsinin sonu bekâ billah'tır. Sülûkünü tamamlayan derviş ilâhî isimlerin tecellilerine mazhar olup vahdette kesreti, kesrette vahdeti müşâhede eder (vr. 176-177^b). Salâhî Efendi'ye göre Uşşâkî dervişinin giydiği hırka sadece beyaz, siyah veya yeşil renkte olabilir. Şeyh için ise her rengi giymek câizdir.¹³⁶

Uşşâkî kisvesinin taç dışındaki ikinci unsuru olan ridâ, mürşit tarafından irşat için izin verilenlere teslim edilen ve omuza konulan örtüdür. Örtünün sağ tarafının sol tarafının üzerine atılması mârifetin şeriat tarafından gizlenmesi gerekliliğine işaret eder. Bu da tarikatın birtakım merasimleriyle sağlanır. Şayet her iki taraf birbirine paralel şekilde salıverilirse, bu şeriat, tarikat, mârifet ve hakikatte kemale ulaşıldığına delâlet eder (vr. 178^{a-b}).

Risâlede ele alınan kisvenin son unsuru asâdır. Asânın tutulan yeri berzah âlemine, yukarısı vahdet, aşağısı kesret âlemlerine, aşağı ucundaki demiri ise celâle işaret eder. Asâ taşıyan kimse "Nefsimle ve enâniyetle harp hâlindeyim, nefis yılanını asâ ile yenip hakikate ulaşmak amacındayım" demek istemektedir. Asâ ile yürümeye tasavvufta "kademeyn" tabir ederler ki, cemâl ve celâl ile yürümek demektir (vr. 179^{a-b}).¹³⁷

136 Salâhî Efendi ve Sâmi Efendi, *Tuhfetü'l-Uşşâkıyye*, s. 75.

137 Halvetiyye'de asâ sembolizminden ilk bahseden kimse tarikatın pîr-i sâni Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'dir. *Şifâu'l-esrâr* adlı eserinde Hakk'a doğru seyru sülûkün yetmiş makam ve yirmi bir makamının şeriata dair olduğunu, bundan sonra sâlikin tarikata kadem bastığını, bu sebeple kendisine mürşidi tarafından asâ tevdi edildiğini

Salâhî Efendi'ye göre mürşit tarafından halifeye emanet olarak verilen taç, hırka, ridâ ve asâyı halifenin kullanması, "Bunların işaret ettiği tasavvufî mertebe ve mânaları yükledim ve bu hususlarda sorunu olan kimseleri tarikat mânalarını yüklenmeye davet ediyorum" anlamına gelmektedir. Ancak müellif melâmet tavrı gereğince bu kisveyi üzerinde taşıyan her kişinin bu mertebelere hakkıyla erişmediğini, bunun binde bir kimseye müyesser olduğunu, dolayısıyla çoğu hakikat erbabının kisve unsurlarının işaret ettiği mânaların kendilerinde tam olarak zuhûr etmediğini idrak ettiklerinden mürşit kisvesini taşımaktan kaçındıklarını ve sıradan insanlar gibi giyindiklerini ileri sürer. Salâhî Efendi kendisine şeyhi tarafından tevdi edilen kisve emanetlerini teberrüken aldığını ve kullandığını, ancak kisvenin işaret ettiği makam ve mânaların kendisinden önceki meşâyih tarafından tahkik edildiğini ve onlar tarafından icâzetle kendisine verildiği için bu geleneği devam ettirmek zorunda olduğunu ifade eder.

Hâsılı, Salâhî Efendi'ye göre derviş kisvesini kullanmak, kisvenin işaret ettiği tüm mânaları dervişlerin idrak etmesi için tarikat geleneği dahilinde sonraki nesillere intikal ettirmek demektir. Onun dikkat çektiği husus kisvenin zahirine takılıp kalmamak, işaret ettiği bâtını mânaları üzerinde taşımaktır. Ancak bu mâna ve mertebeleri en kâmil tarzda temsil eden zâhirî unsur mürşit kisvesidir ki tâc-ı şerîf bu kisvenin zirvesini teşkil eder.

---

söyler. "O vakit sûfî, ricâl safına dâhil olur. Sûfilikte alınca ak düşüp, yaşlı menziline varanlar gibi olur, "hâce" adını alır. Bu durumda, çeşitli huyların ve ahlâk-ı zemîmelerin cümlesi ahlâk-ı hamîdeye tebdil olur. Marifetullahta durmayıp terakkî içinde olur ki o vakit şeyh onun eline "asâ" vermelidir. Asâ alan da iyi-kötü huyları bilip, anlayıp kötüsünü terk etmeli, iyisini kabul etmelidir... Asânın içinde on çeşit ilim vardır. Evvelâ şeyh, eline asâ verdiği kimseye asânın bu on çeşit ilmini bildirmelidir. Ondan sonra asâ vermelidir. İlmini bildirmeyip, eline asâ verse katırcının eline değnek vermiş gibi olur. Ammâ asâ veren şeyh, kimin fermânı ile verir bildirmelidir. Tanrı fermânı ile mi, yoksa Cibrîl fermânı ile mi? Cebrâil Âdem'e asâ indirdi." Seyyid Yahya asâdaki on ilimden her birinin on peygamberden birine (Âdem, İdris, Nuh, İbrahim, İshak, Yakup, Musa, Süleyman, İsa, Muhammed) verildiğini söyler. Hz. Peygamber'in asâsında kavmine hüccet vardır. Açlık anında yeşermiş, dal, yaprak ve meyveler bitmiştir. Meyvesi hurmadır. Ashâb ondan doyana kadar yemişler, tohumlarını dikmişler, temr-i sübhânî denilen hurma ağacı bitmiştir. Hz. Peygamber'e verilen asânın ismi "muhabbet asâsı"dır" (bk. Mehmet Rıhtım, "Azerbaycan Tasavvufunda İbn Arabî Tesiri ve Seyyid Yahya Bakuvî'de Harf-Sayı Sembolizmi", *Doğu ve Batı: Ortak Manevî Değerler, Bilimsel-Kültürel İlişkiler* [İstanbul: İnsan Yayınları, 2010], s. 283-86).

Sonuç

İbnü'l-Arabî'ye göre sûfiler bütün mevcudatı ilâhî remizler şeklinde müşâhede etmişler, bu remizleri bâtinî olanın zâhirî tecellileri ve göstergeleri şeklinde idrak etmişlerdir. Öte yandan sûfî remiz ve semboller gizli olan bir mânâyı sınırlı da olsa âşikâr kılarken, aynı zamanda onun mutlak gizlilik içinde kalmasını sağlamıştır. Remzedilen bâtinî mânânın mutlak gizliliği “ehl-i rumûz” olan mutasavvıfların ulaştıkları mârifet mertebesine göre tevilde bulunmalarına vesile olmuştur. Tâcnâme edebiyatında tevile tâbi tutulan derviş başlığının ve kisvesinin tüm unsurları da bu anlamda sûretten mânaya ulaştırılan remizler ve simgeler şeklinde kabul edilmiştir. Bu simgeler keyfî bir biçimde ortaya çıkmayıp tarikattan tarikata değişiklik göstermekle birlikte, tarikat müçtehidlerinin Hak tarafından kendilerine verilen vehbî bilgilerin neticesindeki tayinleriyle belirlenmiştir. Böylelikle sûfî elbisesi her ne kadar sûrette diğer insanlarınkine benzerlik gösterse de vaz'ı ve mânası, ilâhî ve gaybî olan şeylere gösterge olması açısından farklılık arz etmiştir. Bu farklılık öte yandan tarikatlar arasında da söz konusudur. Her tarikatın kendine mahsus kıyafeti olduğu gibi, bu kıyafetlerin tarikatın meşrebini tayin edebileceğimiz zengin sembolik (işârî) tevili de gelişmiştir. Bu tevilin en göze çarpanları derviş tacına yönelik olanıdır.

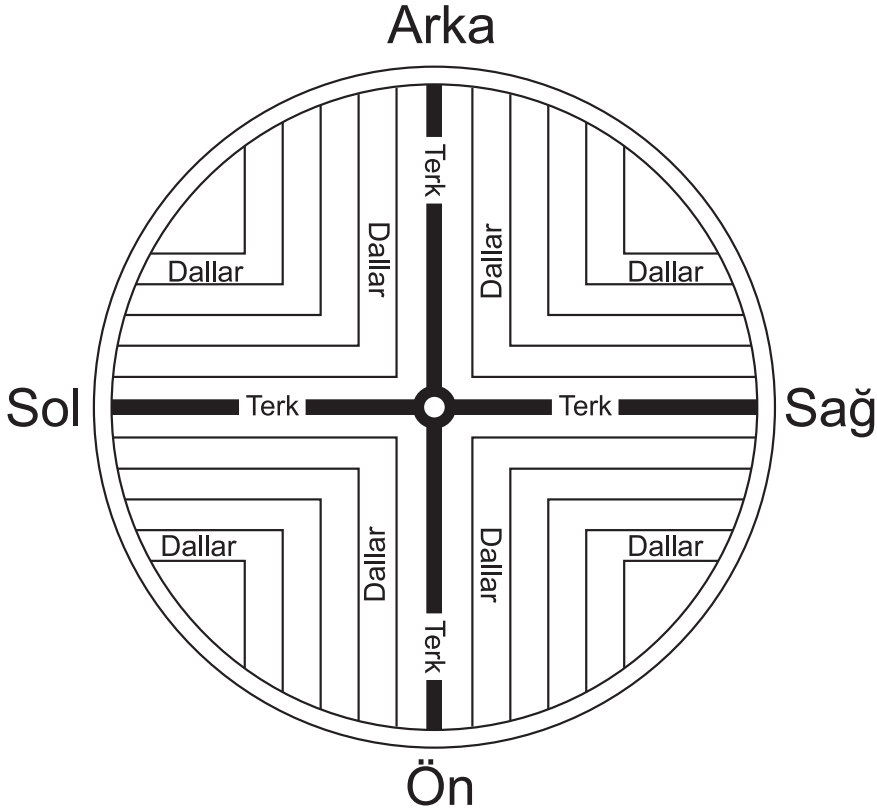
Tarikatlarda hulefâ, hizmetnişinler ve meşâyih tarafından daha çok âyîn-i şeriflerde, mübarek gün ve gecelerde merasim kıyafeti olarak kullanılan kisveleri sıradan giysi ve aletler şeklinde görmek, kabuğu özünden, maddeyi mânadan soyutlamak anlamına gelecektir. Aynı şekilde tâcnâmeleri de giyim kuşam estetiğini içeren sanatsal metinlerden çok tarikat âdâbını, sûfî irfanını ve metafiziksel hakikatleri ele alan ve bu hakikatlerin hem nazarî hem de pratik açıdan idrak edilmesine vasıta olan eserler gözüyle değerlendirmek gerekir.

Tâcnâme türü eserler içerisinde İbnü'l-Arabî irfanı perspektifinden genelde tarikat kisvesini, özelde Halvetî-Uşşâkî tâc-ı şerifini en detaylı biçimde izah edenlerden birisi Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin *Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet* adlı Türkçe risâlesidir. Risâlede dört terkli, beşer ya da yedişer dallı Uşşâkî tacının sembolizmi oldukça sistematik ve tasavvufî derinlik içinde ele alınmıştır. Bu minvalde gerek *Cevâhir*'i gerek diğer taç risâlelerini tasavvufun boyutlarını öğreten, tasavvufun estetik felsefesini maddî bir unsur çerçevesinde ortaya koyan eserler şeklinde değerlendirmek gerekir.

Özet

Osmanlı tasavvuf tarihinde “tâcnâme” adıyla anılan ve genelde derviş kisvesinin tüm unsurlarını, özelde seyr u sülûkta belli mertebeye ulaşmış halifelere, hizmet-nişinlere ve şeyhlere giydirilen (tekbirlenen) tâc-ı şerîfî, zâhirî ve bâtinî açıdan ele alan müstakil bir literatür gelişmiştir. Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde derviş tacının mahiyeti, dinî kökeni, tarihî seyir ve âdâbı, tacın türleri, kısımları ve sembolizmi Osmanlı tâcnâme literatürüne referansla anıldıktan sonra XVIII. asır mutasavvıflarından Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin (1117/1197-1705/1783) derviş tacındaki sembolizmi en detaylı biçimde açıklayan eserlerden biri olan *Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet* adlı Türkçe taç risâlesi tahlil edilmiştir. Uşşâkî'nin risâlesinde, genelde Halvetî, özelde Uşşâkî tacındaki dört terkin, terklerdeki beş veya yedi dalın, taç renginin, düğme ve şemlesinin, hırka, ridâ ve asânın tasavvufî sembolleri üzerinde durulur. İkinci bölümde ise Uşşâkî'nin risâlesinin ilmî neşri yapılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, tarikat, tâcnâme, taç, Halvetiyye, Uşşâkiyye, Abdullah Salâhî Uşşâkî, *Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet*

Şekil 1. Halvetî-Uşşâkî Tacının Bir Kesiti

	ÖN	SAĞ	SOL	ARKA
Rükun	Şeriat	Tarikat	Marifet	Hakikat
	Akıl	Kalb	Ruh	Sır
	Cebrâil	İsrâfil	Mikâil	Azrâil
Sefer	Birinci Sefer	İkinci Sefer	Üçüncü Sefer	Dördüncü Sefer
	Seyr-i ilallah	Seyr-i maallah	Seyr-i fillah	Seyr-i billah-ı anillah
Unsur	Toprak	Hava	Su	Ateş
	Tevâzu	Arzu	Hayat	Celâl
Tabiat	Kuruluk	Soğukluk	Nemlilik	Sıcaklık
	Korku ve Ümid	Dünya Sevgisi	İlâhî Feyiz	İlâhî Muhabbet
Âlem	Nâsût	Melekût	Ceberût	Lâhût
	Unsurlar ve Sûret	Misâl ve Mâna	Ruhlar ve Taayyün	Amâ ve Taayyünsüzlük
Terk	Dünyanın Terki	Âhiretin Terki	Varlığın Terki	Terkin terki
Edeb	Şeriat edebi	Hizmet edebi	Hak edebi	Hakikat edebi
İsim	Evvel	Zâhir	Batın	Âhir
	İnsanın hakikati	İnsanın sûreti	İnsanın rûhu	İnsanın tabiatı
	A'yân-ı sâbite	Mutlak şehâdet âlemi	Ruhlar âlemi	Mutlak âhîret âlemi
Vasıf	İlim	Korku	Ümid	Tefekkür

Tablo 1. Halvetî-Uşşâkî Tacının Dört Terki ve Sembolik Anlamları

	1	2	3	4	5
Dinin Asılları	İslam	İman	İhsan	İrfan	Zevk ve Vicdan
İslam'ın Şartları	Kelime-i Tevhîd	Namaz	Oruç	Zekât (zâhirî ve bâtinî)	Hac (zâhirî ve bâtinî)
İmanın Kısımları	Taklidle İman	Bilgi ile iman	Müşâhede ile iman	Hak ile iman	Hakikat ile iman
	Avâm	Filozoflar	Sâlikler	Ârifler	Vâkıflar
Varlık Mertebeleri	Mutlak gayb	Göreceli Gayb	Göreceli Gayb	Mutlak şehâdet	İnsân-ı Kâmil
	A'yân-ı sâbite	Ruhlar	Mutlak misâl/ Soyut nefsler	Mülk	
	Lâhût	Ceberût	Melekût	Nâsût	
	Sır	Akıl ve ruh	Hayâl	Cisim ve Duyu	

Tablo 2. Halvetî-Uşşâkî Tacının Beş Dalı ve Sembolik Anlamları

	1	2	3	4	5	6	7
Usûl İsimleri	Lâ ilâhe illallah	Allah	Hû	Hak	Hayy	Kayyûm	Kahhâr
Sülûk Tavırları	Nefs-i emmâre	Nefs-i levvâme	Nefs-i mülhime	Nefs-i mutma-inne	Nefs-i râziyye	Nefs-i marziyye	Nefs-i sâfiyye
Seyyâre (Gezegen)	Güneş	Ay	Merkür	Venüs	Mars	Jüpiter	Satürn
Fâtiha Âyetleri	Bismillâ-hirrah-mânir-rahîm	Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemin	Errahmânirrahîm	Mâliki yevmiddin	İyyâke-na'bûdü ve iyyâke nestain	İhdina's-sırâte'l-müstakim	Sıratellezîne en'amte aleyhim gayri'l-mağdûbi aleyhim velâd-dâllin
Varlık Mertebeleri	Taayyün-süzlük	Birinci taayyün	İkinci taayyün	Ruhlar	Misâl	Cisimler	İnsân-ı Kâmil

Tablo 3. Halvetî-Uşşâkî Tacının Yedi Dalı ve Sembolik Anlamları

ABDULLAH SALÂHADDÎN-İ UŞŞÂKÎ

CEVÂHİR-İ TÂC-İ HİLÂFET

Süleymaniye Kütüphanesi

Pertev Paşa 633/1, vr. 169a-180a

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı

Osman Ergin Yazmaları 58, vr. 11b-19a. (OE)

(169a)

Risâle-i Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet

Bismillâhirrahmânirrahîm

Senâ-yı lâ-yuhsâ ol pâdişâh-ı her dû-serâ hazretlerine ahrâdır ki, kümmelîn-i nev'-i benî âdemi vâris-i “alleme âdeme'l-esmâ”¹ ve vâkıf-ı esrâr-ı müsemmâ edip, hil'at-i fâhire-i “innî câilun fi'l-arzi halîfeten”² ile kâmet-i isti'dâdlarını revnak-ı efzâ ve tâc-ı pür-ibtihâc-ı “halaktül'eşyâe min eclike ve halaktüke min eclî”³ ile ser-devlet-i efserlerini muallâ eyledi. Ve salât-ı bî-intihâ ol şâh-ı serîr-i “ev ednâ”⁴ ve şehinşâh-ı iklîm-i bekâ, tâc-ı ser-i enbiyâ ve nûr-i çeşm-i asfiyâ hazretlerine evlâdır ki, fâtih-i mefâtih-i esmâ ve kâşif-i esrâr-ı müsemmâdır. Ve âl ve ashâb-ı bâ-safâ hazerâtına sezâdır ki, her biri zalâm-ı zaleme misbâh-ı hüdâ ve muhabbetleri mûcib-i kurb-i habîb-i Hüdâdır.

---

1 el-Bakara, 2/31.

2 el-Bakara, 2/30.

3 “Eşyâyı senin için, seni de kendi zât-ı ulûhiyyetim için yarattım” anlamında bir hadîs-i kudsiye işârettir. Hadis mevzû kabul edilmiştir (bk. Abdürraûf el-Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr* [Kahire: Matbaatu Mustafa Muhammed, 1356], V, 366).

4 en-Necm, 53/9.

Ba'dehu; meşâ-yih-i izâm hazerâtı hulefâ-yı zevî'l-ihtirâmılarına (169b) izin ve icâzetlerinde ser-i isti'dâdlarına tâc-ı hilâfet ve dûş-i hamiyetlerine hırka-i saâdet ve gerden-i tâatlarına⁵ ridâ ve yed-i müeyyedlerine asâ ihşân⁶ buyurup, bunların her biri bir sırr-ı müphemden kinâyet belki nice maânîden ibâret olmağın ihvân-ı zevî'l-i'tibâra yâdigâr olsun için alâ-tarîki'l-ihstîsâr şerhlerine ictisâr olunup *Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet* diye tesmiye olundu. Ez-cümle tâc-ı Uşşâkî erkân-ı erbaa gibi dört terkden ibârettir ki her terki bir ma'nâya işâret belki nice fehvâdan remiz ve kinâyettir.

Meselâ önu şerîat-ı mutahharaya delâlet eder ki rütbe-i akıldadır. Zîrâ ahkâm-ı şer'iyye vâsita-i Cibril (aleyhi's-selâm) ile mertebe-i akl-ı evvelden nâzil olmuştur. Hazret-i Şeyh-i Ekber (kuddise sırruhu'l-ezher⁷) buyurmuşlar ki: "Şerîat aklın lübbüdür ve hakikat şerîatın lübbüdür." Ya'nî hakikatın kışrı şerîat ve şerîatın kışrı akıldır. Kışr-ı akıl lübb-i şerîatı hıfzettiği gibi, kışr-ı şerîat dahî lübb-i hakikati hıfzeder. Pes ma'lûm oldu ki akılı olmayan kimesnenin şerîat iddiâsı sahîh değildir. Ol ecilden sabî ve mecnûna teklîf yoktur. Kezâlik şerîatı olmayan kimesnenin dahî hakikat (170a) iddiâsı sahîh değildir. Ol ecilden Hazret-i Cüneyd-i Bağdâdî (kuddise sırruhul-hâdî): "علمنا هذا مقيد بالكتاب والسنة" buyurmuştur. [Ya'nî bu ilm-i hakikati biz kitâb ve sünnete mukayyed olduğu hâlde bildik.] Ya'nî bu ilm-i hakikat hâsıl olmaz illâ kitâbullah ve sünnet-i Resûlullah ile amel etmekle hâsıl olur ki şerîat dedikleri budur. Buna işâreten fahr-i kâinât (aleyhi efdalü's-salavât) efendimiz hazretleri⁸ "إن الله أدبني بأحسن تأديبي" [Allah beni en güzel bir şekilde edeblendirmiştir]⁹ buyurmuştur.¹⁰ Bu edeb değil illâ mâ-şürîa leh'dir. "فمن تشرع تأدب ومن تأدب وصل" [Kim şerîatı tatbik ederse edebli olur. Edepli olan ise vâsıl olur].¹¹

5 OE: itâatlarına

6 OE: ve inâyet +

7 OE: enver

8 OE: buyurmuşlardır ki +

9 Münavî, *Feyzül-Kadîr*, I, 225; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, nşr. Ahmet el-Kallâş (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405), I, 72.

10 OE: buyurmuştur -

11 OE: Hazret-i Şeyh-i Ekber (kuddise sırruhu) *Fütûhât*'ta "من تأدب وصل له لم يرجع ولو" [Kim edeb sahibi olursa O'na ulaşır. O'na ulaştığında edeb sâhibi olmasa bile asla geri dönmez] buyurmuştur. Ma'lûm ola ki edeb, hayrın küllisini cem' etmekten ibârettir. Ve vusûlden murâd tarik-i saâdete vusûldür ki mahbûb-i Hak olmaktan ibârettir. "كنت سمعه وبصره" [O'nun işitmesi ve görmesi olurum] hadîs-i kudüsîninin mâ-sadakınca şek ve şüphe yoktur ki bu makâma vâsıl olan bu makâmdan rücu' eylemez. Zîrâ keşf-i gîtâdan sonra mahall-i hicâba rücu' eylemek muhâldir. "ولم يرجع ولو كان" [Edeb sâhibi olmasa bile asla geri dönmez] kavli ol makâma vusûlden sonra hayrın küllisini cem' etmez ise de demekten kinâyettir. +

Ve sağ tarafı tarikat-ı aliyeye delâlet eyler ki mer-tebe-i fuâdda nefha-i mer-tebe-i¹² İsrâfiliyye “موتوا قبل أن تموتوا” [Ölmeden önce ölünüz]¹³ sırrını izhâr eyler. Zîrâ mevt istlâh-ı ehlullahda hevâ-yı nefsi kam’dan ibârettir. Ya’ni hevâ-yı nefsi-ne gâlib olup onu zelil etmekten kinâyettir. Hâdî-i tarîk-i Zât (aleyhi ekmelü’t-tahiyyât) efendimiz hazretleri “من أراد أن ينظر إلى ميت يمشي” [Kim yürüyen ölüye bakmak isterse Ebû Bekir’e baksın]¹⁴ buyurdıkları buna işârettir. Pes hevâ-yı nefse galebe ve onu zelil etmek,¹⁵ meşâkk-ı tarîkat ve mücâhede ve riyâzet ile hâsıl olduğu erbâb-ı sülûka hafî değıldir.

Ve sol tarafı ma’rifet-i nâ-mütenâhiye delâlet eyler ki erzâk-ı ma’nevî ki gidâ-yı rûh olan ma’rifet-i rabbâniyye ve ulûm-i ilâhiyyeden (170b) ibârettir. Kuvvet-i Mikâiliyye ile makâm-ı kalbe nâzil olur. Ulûm-i icmâlî kalem¹⁶ mesâbesinde olan mer-tebe-i rûhda olduğu gibi makâm-ı tafsîl-i mer-tebe-i¹⁷ ilâhiyye dahî levh-i mahfûz menzilesinde olan levha-i kalbde idiğı erbâb-ı kulûba zâhirdir.

Ve ardı hakikat-i münevvi-reye delâlet eyler ki, kuvvet-i Azrâiliyye ile makâm-ı rûhda hestî-i mümkinâta fenâ¹⁸ verip “كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ... وَإِلَيْهِ” [“O’nun vechi hâricinde her şey yok olucudur... O’na döndürüleceksiniz” (Kasas, 28/88)] hakîkati yüz gösterir. Ekser-i erbâb-ı hakikat fenâyı menzil-i sır ve hafâya¹⁹ işâret etmişler iken, bu muhtasarda fenâ makâm-ı rûha isnâd olunması merâtib-i erbaaya hasır içindir. Onların kavli-i şeriflerine münâfî değıldir. Zîrâ mer-tebe-i rûha cenbeyn i’tibâr olunsa, taraf-ı yemîni sır ve hafâ ve cânib-i yesârı kalb-i pür-safâdır. Merâtib-i seb’âyı merâtib-i erbaa i’tibâr etmek ma’rifeti münâkız değıldir. Zîrâ merâtib hudûd-i zamâniyye ve mekâniyye ile mahdûd değıldir ki birini iki ve ikisini bir i’tibâr etmekte be’s ola, belki cümlesinden zuhûr eyleyen hakîkatta şey’-i vâhiddir ki her mer-tebe-ye nüzûlünde²⁰ ismiyle müsemma olur.

Ve dahî esfâr-ı erbaaya delâlet eyler ki önü sefer-i evvele, ve sağı sefer-i sâniye, ve ardı sefer-i sâlise, ve solu sefer-i râbia delâlet eder.

12 OE: mer-tebe-i -

13 Ali el-Kârî, *el-Masnû’ fî ma’rifeti’l-hadisîl-mevzû’*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 1404), s. 198.

14 Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

15 OE: ef’âl-i +

16 OE: kalem-i a’lâ +

17 OE: ma’rifet-i

18 OE: fenâya

19 OE: hafâda

20 OE: nüzûlünden

Sefer-i evvel, vech-i vahdetten hücut-i kesreti ref' (171a) etmekten ibârettir.²¹ Buna "seyr ilallah" derler; a'nî mezâhir ve ağıyardan izâle-i taaşşuk ile menâzil-i nefsdan seyr-i ilallahdır, nihâyet-i makâm-ı kalb olan ufuk-ı mübîne varınca. "كما قال تعالى: وَلَقَدْ رَأَاهُ بِالْأَفْقِ الْمُبِينِ" ["And olsun ki, o, Cebrail'i apaçık ufukta görmüştür." (Tekvîr, 81/23)]

Ve sefer-i sâni, vücûh-i kesret-i ilmiyye-i bâtinadan hicâb-ı vahdeti ref'den ibârettir ki buna "seyr maallah" derler. Ba'zıları tahakkuk-ı esmâ ve ittisâf-ı sıfât sebebiyle "seyr fillah" demişlerdir ki makâm-ı rûh ve nihâyet-i vâhidîyetten kinâye olan ufuk-ı a'lâdan ibârettir. "دُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ وَهُوَ بِالْأَفْقِ الْأَعْلَىٰ" ["Allah Teâlâ buyurur ki: "Onu müthiş kuvvetlere sahip olan ta'lîm etti. O fevkalâde bir güçle donatılmıştır ki istivâ etti. O en yüce ufuktur." (Necm, 53/5-7)]

Ve sefer-i sâlis, zıddının ahadiyyet-i aynu'l-cem'de husûlü sebebiyle zıddı ile takyîdin zevâlınden kinâyet ve ayn-ı cem'e ve hazret-i ahadiyyete terakkîden ibârettir ki makâm-ı kâb-ı kavseyne î mâ ve isneyniyyet i'tibârı mürtefi' oldukta makâm-ı ev-ednâya işârettir. Buna "seyr fillâh" ve "fenâ fillah" derler ki nihâyet-i velâyettir. "كَمَا قَالَ 22 تَعَالَىٰ: ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ" ["Allah Teâlâ buyurur ki: "Ve sonra yaklaşarak yanına geldi. Aralarında iki yay mesâfesi kalıncaya kadar, hatta daha da yakınına." (Necm, 53/8-9)]

Ve sefer-i râbi, Hak'tan halka rücû'dan,²³ hestî-i Hakk'ı halkta ve nistî-i halkı Hak'ta şühûddan ibârettir. A'nî ayn-ı vâhideyi sûret-i kesrette ve sûret-i kesreti ayn-ı vâhidede görmekten ibârettir ki buna "seyr billah-i anillah", "vâhidîyetu'l-cem' ve'l-fark" derler ki, makâm-ı bekâ bâde'l-fenâ ve fark bâde'l-cem' (171b) bundan kinâyettir.

Ve tâc-ı şerîfin dört terki anâsır-ı erbaaya dahî î mâ eder²⁴ ki, önü hâk-i mezellekte tevâzu'dan ibâret; ve sağı havâ-yı arzû-yı vuslattan kinâyet; ve solu âb-ı hayât-ı füyûzât-ı ilâhiyyeye işârettir; ve ardı âteş-i celâl ile hestî-i mevhumu yakmaya delâlet eder.

Ve tabâyi-i erbaaya dahî remz eyler ki, önü havf ve recâdan neşet eden dimâğın postuna²⁵; ve sağı hubb-i dünyânın burûdetine; ve solu feyz-i ilâhî ile zemîn-i kalbin rutûbetine; ve ardı muhabbet-i ilâhiyyenin harâretine delâlet eder.

21 OE: ki +

22 OE: الله +

23 OE: rücûunda

24 OE: eyler

25 OE: yübûsetine

Ve avâlim-i erbaaya dahî delâlet eyler ki, önü âlem-i anâsır ve sûretten ibâret olan âlem-i nâsûta; ve sağî âlem-i misâl ve ma'nâdan kinâyet olan âlem-i melekûta; ve solu âlem-i ervâh ve taayyüne işâret olan âlem-i ceberûta; ve ardî âlem-i amâ ve lâ-taayyünden îmâ olan âlem-i lâhûta delâlet eder.

Ve her terki çâr terkin birine delâlet eder.²⁶

هست تاج عارفان اندر جهان از چار ترك ترك دنيا ترك عقبيا ترك هستى ترك ترك

[*Cihânda âriflerin tâcî dört terklidir*

Terk-i dünyâ, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk]

Meselâ önü terk-i dünyâya, sağî terk-i ukbâya, solu terk-i terke, ardî terk-i hestîye delâlet eder.

Ve âdâb-ı erbaaya dahî delâlet eder ki, önü edeb-i şerîata, sağî edeb-i (172a) hizmete, ve solu edeb-i Hakk'a, ardî edeb-i hakîkata delâlet eder. Edeb-i şerîat ma'lûmdur. Hazret-i Şeyh-i Ekber (kuddise sırruhu'l-ezher²⁷) *Fütûhât*'ında²⁸ buyururlar ki; edeb-i şerîat oldur ki, cevherde ve arazda ve zamânda ve mekânda ve vaz'da ve izâfette ve hâlde ve aded ve miktârda ve müessirde ve müesserun-fih'te abd hüküm ile edeb mevziini taaddî ve tecâvüz eylemeye. Pes cevherde edeb oldur ki, abd hüküm-i şer'-i şerîfi bilip muktezâsını cevherde icrâ eyleye. Ve arazda edeb oldur ki, ef'âl-i mükellifine ârız olan vücûb ve hatar ve nedb ve kerâhe ve ibâhati bilip muktezâsıyla amel eyleye. Ve zamânda edeb oldur ki, ibâdâtta²⁹ evkât-ı muayyeneye murâât eyleye. Ve mekânda edeb oldur ki, mevâzi-i ibâdât olan cevâmî' ve mesâcid ve hangâhlar gibi mekânlarda zikrullah ve ibâdât ve tâât oluna. Ve vaz'da edeb oldur ki,³⁰ şey isminin gayrıyla tesmiye eylemeye ki, isminin teğayyuru sebebiyle hüküm-i şer'î müteğayyer olup helâl olan şey harâm ve harâm olan³¹ şey helâl kılınır.³² Mâlik'den suâl etmişler ki; "Hinzîr-i bahrin hall ve hurmetinde ne dersiniz?"; "harâmdır" diye cevâb vermişler. "Cümle-i semek bahrden değil midir?" dediklerinde; "Siz hinzîr ismiyle tesmiye eylediniz. Ol isim sebebiyle hüküm-i tahrîm lâhik oldu." Nitekim hamra nebîz tesmiye edip isim sebebiyle istihlâl ederler. Ve izâfette edeb oldur ki, hayrî Hakk'a ve şerri nefsine izâfe eyleye. Ve hâlde edeb oldur ki, tâatta ve ma'siyette hâl-i sefer gibidir ki, hâl ile hüküm muhtelif olur. Ve aded ve miktârda edeb oldur ki, ef'âl-i tahârette a'zâ-yı vuzû' üzere ziyâde ve noksân eylemeye. Ve âdâd-ı

26 OE: Beyit +

27 OE: enver

28 OE: *Fütûhât*'ta

29 OE: ibâdet

30 OE: bir +

31 OE: harâm -

32 OE: İmâm +

salât ve zekâtta kezâlik ziyâde ve noksân eylemeye. Ve gusülde bir sâdan³³ ziyâde ve vuzûda bir müd'den ziyâde su isrâf eylemeye. Ve müessirde edeb oldur ki, meselâ katl ve gasbı³⁴ fâiline isnâd edeler. Ve müesserun-fih'de edeb oldur ki, meselâ kısâsen katlolulan maktûl katleylediği sıfat üzere katloluna. İşte âdâb-ı şerîat budur.³⁵

Edeb-i hizmet mülûk ve selâtîn hizmetinden ibârettir. Ya'nî kişi mürşidine ol rütbede ta'zîm etmek gerek. Ol ecilden “خدمة الملوك نصف السلوك” [Sultanlara hizmet sülûkun yarısıdır] demişlerdir.

Ve edeb-i hak oldur ki, hak her kimde zuhûr ederse a'lâ ve ednâ demeyip hakkı kabûl etmekten ibârettir, gerekse ol kimse rütbeten ve sinnen kendiden aşğar ola. Azîzimiz³⁶ Seyyid³⁷ Cemâleddîn³⁸ (kaddesallahu bi-sırrıhi'l-muîn) hazretlerinden mervîdir ki, bir gün Enîs Efendi hazretleri ile Sezâyî Efendi hazretleri, Azîzimizin tekyelerine teşrîf buyurmuşlar. Esnâ-yı sohbette Enîs Efendi ile Sezâyî Efendi beyninde ma'rifete dâir bir emirde muhâlefet vâki' olup nizâ'ları hadd-i kesrete karîb olmuş. Hattâ beynlerinde kesret vâki' olur diye ahbâb-ı meclisten firâr etmişler. İkisi dahî³⁹ ceyb-i murâkabe edip hakikat-i emri bir zamân tefekkürden sonra Enîs Efendi başını kaldırıp Sezâyî Efendi'ye hitâb edip: “Yâhû hak sizin elinizde imiş; biz küstahlık edip tarîkattan düştük. Kalk bizi kapıdan geçir. Yeniden tarîkine⁴⁰ girelim” diye i'tizâr buyurmuş. Ve öyle etmişler. Gerçekler demine hû! İnsâf olursa Enîs Efendi Reîsu'l-meşâyih⁴¹ olup ilmen ve ma'rifeten ve sinnen ve rütbeten Sezâyî Efendi hazretlerinden büyük iken hakkı kabûlde nefsinin bu menzile tenzîl eylemek ekber-i havârik-ı âdâttandır. İşte edeb-i hak budur.

Ve edeb-i hakikat terk-i edebdir. Ya'nî bir kimesne bir fiil-i nâ-mülâyime masdar olsa, muktezâ-yı edeb-i şerîat üzere ol kimesne tevbihe müstahak oldukta, erbâb-ı hakikat setr ile muâmele edip onun fiilinden iğmâz etmekten kinâyettir. Nitekim Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'inde “وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا” [“Onlar ki, yalan ve asılsız olandan yana şehâdet etmezler; boş ve anlamsız şeylerle (uğraşan kimselere) rastladıkları zaman yanlarından vakarla geçip giderler.” (Furkan, 25/72)] buyurur. Zannolunmaya ki hakîkatta kişi edepsizlik etmeye ruhsat ola. Fefhem.

33 OE: sağdan

34 OE: gazabı

35 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, II, 481-482.

36 OE: eş-Şeyh +

37 OE: es-Seyyid

38 OE: Uşşâkî +

39 OE: sırr-ı +

40 OE: tarîkate

41 OE: Reis-i meşâyih

Anâsır-ı esmâ olan esmâ-yı erbaaya dahî delâlet eder. Önü “Evvel” ismine, sağı “Zâhir” ismine, solu “Bâtın” ismine,⁴² ardı “Âhir” ismine delâlet eder.

Bunların kalb-i ba’zında dahî ma’nâ vardır. Zîrâ insân neşe-i hakikiyye i’tibâriyle evvel, ve neşe-i unsuriyye i’tibâriyle âhir, ve sûretiyle zâhir, ve rûhuyla bâtındır. Ya’nî insân-ı (172b) kâmil dâiresinde olmaya işârettir. Zîrâ âlem-i a’yân-ı sâbite “Evvel” isminin ve bâtın “Mutlak” isminin mazharıdır. Ve âlem-i ervâh “Bâtın”-ı muzâf ve “Zâhir”-i muzâf isimlerinin mazharıdır. Ve âlem-i şehâdet-i mutlak “Zâhir” isminin ve min-vechin “Âhir” isminin mazharıdır. Ve insân-ı kâmil bu dört ismi câmi’ olan lafzâtullah isminin mazharıdır. Mecmû-i esmâ-i ilâhiyye bu dört isimden tevellüd eylediği için onlara “anâsır-ı esmâ” ve “ümmühât-ı esmâ” derler. Şeyh-i Ekber (kuddise sırruhu’l-ezher) hazretleri buyurmuşlar ki; vücûd-i insânî bir beyt-i muallâ ve kasr-ı dilârâdır ki, kıvâm ve devâmı erkân-ı erbaaya muhtâctır. Ol erkân-ı erbaa, evsâf-ı mahmûde ve ahlâk-ı mes’ûdeden ibâettir ki, cihât-ı erbaasını leşker-i a’dâ-yı laînden onunla hıfzeder. Zîrâ şeytân (aleyhi’l-la’ne) insâna vesvese ilkâsına dört cihetten yol bulur ki, biri ön, biri sağ, biri sol, biri arddır. Nitekim Cenâb-ı Hak Kur’ân-ı Kerîm’inde şeytân aleyhi’l-la’ne’den hikâyeten:

«قَالَ فِيمَا أُعْوَيْتَنِي لَأُقَدِّدَنَّ لَهُمْ سِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ثُمَّ لَأَنْتَبِهَهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ»

[(Bunun üzerine İblis): “Mâdem ki benim yoldan çıkmamı istedin” dedi, “Ben de gidip senin doğru yolunun üzerinde onlar için pusuya yatacağım. Ve hem açıktan açığa hem de akıllarının ermediği yol ve yöntemlerle, sağlarından sollarından sokulacağım onlara: Ve sen onlardan çoğunu nan-kör kimseler olarak bulacaksın.” (Arâf, 7/16–17)] demiştir.

Pes insân bu cihât-ı (173a) erbaaya nazar edip her cihetine sıfât-ı mahmûdenin birini etbâyıyla⁴³ pâsbân koyup memleket-i insâniyyesini hıfz ve hirâset ile meşgûl olmak gerek. Tâ ki düşman şerrinden masûn ve mahfûz olup mülk-i bakâda pâyidâr ola. Pes ilmi önüne, ve havfı sağına, recâyı soluna, ve tefekkürü ardına hâfız ve hâris etmek gerek. Zîrâ adüvv-i mübîn önünden geldiği vakitte teşbîh ve tecsîmi⁴⁴ müeddî olan vesvese ile gelir. Ol cihetten ilmi görücek, ilim onu âlât-ı tenzîh ve takdîs ile karşılayıp dühûle mecâl bulmayıp taraf-ı âhara şitâb eyler. Sağ taraftan geldiği vakitte shehevât

42 OE: ismine -

43 OE: ittibâyıyla

44 OE: tecessümü

ve lezzâtan kinâye olan cennete âcile tezyîni ile gelir. Ol cânibde havfı bulacak, havf onu seyf-i adl ve müntakîm ile karşılayıp dühûle fırsat-yâb olmayıp cânib-i âhara teveccüh eder. Sol tarafından geldiği vakitte Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinden ye's ve hırmân ve kerem-i zî'l-ihsândan sû-i zan vesvesesiyle gelir. Ol bâbda recâyı bulacak, recâ seylâb-ı sirişk-i niyâz ile müdâfaa ve kerem-i Bârî'de hüs-n-i zan ile mukâbele edip dühûle fırsat bulamayıp semt-i âhara erişmeye pîç ü tâb eyler. Ardından geldiği vakitte hayâlât-ı fâside ile gelir. (173b) Tefekkürü ol menzilde bulacak âteş-i kuvvet-i müfekkire ile hâşâk-ı hayâlât-ı fâsideyi karşılayıp ol cihetten dahî dühûle fürce bulamayıp ol kul "إِنَّ عِبَادِي لِيَئَسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ" ["Benim kullarım üzerinde senin bir nüfûzun olmayacaktır"] (Hicr, 15/42) mâ-sadakınca izâfet-i teşrîfiyye ile muzâf li-nefsihi olan ibâdullahdan olup tasallut-ı şeytânîden halâs olur. Muzâf li-nefsihi olan ibâdullah şol kullardır ki, ibâdeti dünya ve âhîret arzuları için etmeyip hâlisân li-vechillah ederler. Ve teveccühât-ı⁴⁵ erbaa re's-i tenzîh-i Hak olan hudûd-i aşereyi mütezammındır ki, hudûd-i aşere dediğimiz 1. Ön. 2. Ard. 3. Sağ. 4. Sol. 5. Üst. 6. Alt. 7. Kabl. 8. Ba'd. 9. Küll. 10. Ba'z'dır. Ya'nî Zât-ı Hak celle ve alâ cihât-ı sitteden münezzeh ve evveli⁴⁶ ve sonu olmaktan muarrâ ve ekvânın küllîsi ve ba'zısı olmaktan müberrâdır. Bu hudûd-i aşereden Hakk'ı tenzîh eyleyen memleket-i insâniyyesini mülk-i bakâya eriştirip, saâdet-i ebediyyeye nâil olup,⁴⁷ besâyit-i adedde dörtten gayrı on adedi câmi' bir aded yoktur. Zirâ dördün hakîkati dörttür ki, dörtte üç dahî vardır, onunla yedi olur. İki dahî vardır ki dokuz olur. Bir dahî vardır ki cümlesi on adede bâliğ olur. Ol ecilden cihât-ı erbaasını vech-i meşrûh (174a) üzere hıfzeden kişi Cenâb-ı Hakk'ı hudûd-i aşereden tenzîh edip saâdet dâreyne vâsıl olur. Pes tâc-ı şerîfin dört terki bu mezkûrâta dahî îmâ eder. Ya'nî cihât-ı erbaamızı evsâf-ı mahmûde ile vesvese-i şeytâniyyeden hıfz ve hirâset eylemişizdir demek olur.

Ve tâc-ı şerîfin her terkinde beşer dâl vardır ki, her biri bir emre dâl belki nice maânî istidlâl olunduğu bî-kîl u kâldir. Meselâ dâl-ı evvelîsi İslâm'a, ve sâniyesi îmâna, ve sâlisesi ihsâna, ve râbiası irfâna, ve hâmisesi zevk-i vicdâna delâlet eder.⁴⁸

45 OE: Bu cihât-ı

46 OE: öñü

47 OE: olur

48 OE: Zevkden murâd şol hâlettir ki âlim keşf ve vicdân tarîkiyle bula, keşf-i burhân ve taklîd ve îmân tarîkiyle değil. Ve Hazret-i Şeyh-i Ekber (kuddise sırruhu) *Fütûhât*'ta buyurur:

المراد بذوق ما يجده العالم على سبيل الوجدان والكشف، لا على سبيل البرهان والكسب، ولا على طريق الأخذ بالإيمان والتقليد منه. قال الشيخ الأكبر قدس سره: "الذوق عند القوم أول مبادي التجلي وهو حال يفجأ العبد في قلبه. فإن أقام نفسين فصاعداً كان شرباً. واعلم أن الذوق يختلف باختلاف التجلي. فإذا كان التجلي في الصور فالذوق خيالي. وإن كان في الأسماء الإلهية والكونية فالذوق عقلي. والذوق الخيالي أثره في

İslâm ile îmânın ma'nâları ma'lûmdur. İhsânın ma'nâsı "أن تعبد الله كأنك تراه" 49 [Ya'nî Allah'ı görür gibi ibâdet etmektir. Eğer sen onu görmezsen o seni görür.] Ve irfânın ma'nâsı nefsini bilmektir. "من عرف نفسه فقد عرف ربه" 50 [Kendini bilen Rabbini bilir] muktezâsınca ma'rifet-i Rabbî müstelzimdir. Ve ıstılâh-ı sûfiyyede zevkin ma'nâsı oldur ki, sâlik⁵¹ tecellîsinin hükmü makâm-ı rûhdan ve kalbden makâm-ı nefse ve kuvâyâ nâzil oldukça güyâ ol hükmü hissen bulup zevkan idrâk eyleye.

Ve dahî şurût-i İslâmiyyeye delâlet eder ki, mertebe-i evvelîsi kelime-i tevhîde, ve mertebe-i sâniyesi salâta, ve mertebe-i sâlisesi sıyâma, ve mertebe-i râbiyası zekât-ı (174b) zâhiriyye ve bâtıniyyeye, ve rütbe-i hâmisesi hacc-ı sûrî ve ma'nevîye delâlet eder.

Aksâm-ı hamse-i îmâna dahî delâlet eder ki, rütbe-i evvelîsi îmân-ı taklîde, ve rütbe-i sâniyesi îmân-ı ilme, ve rütbe-i sâlisesi îmân-ı ayn'a, ve rütbe-i râbiyası îmân-ı hakka, ve rütbe-i hâmisesi îmân-ı hakîkate delâlet eder. Ya'nî ibtidâ taklîd ile îmân avâma, ba'dehu nazar ve istidlâl ile îmân ashâb-ı delâile, ba'dehû keşf ve müşâhede ile îmân-ı ayn'a, ba'dehu tahsîl-i ma'rifet-i nefis ile zümre-i ârifinden olup îmân-ı hakka, ba'dehu tahsîl-i maârif-i ilâhiyye ve tekml-i merâtib-i nâ-mütenâhiyye ile gürûh-i vâkıfından olup îmân-ı hakîkate eriştik demek olur.

Ve dahî hazarât-ı hamseye delâlet eder ki, evveli hazret-i gayb-ı mutlak, ya'nî âlem-i a'yân-ı sâbite-i lâhûtiyyedir. İkincisi hazret-i gayb-ı izâfî, ya'nî âlem-i ervâh-ı ceberûtîdir. Üçüncüsü dahî hazret-i gayb-ı izâfî, ya'nî âlem-i misâl-i mutlak ve nüfûs-i mücerrede-i melekûtîdir. Dördüncüsü hazret-i şehâdet-i mutlaka, ya'nî âlem-i mülk-i nâsûtîdir. Ve beşincisi hazarât-ı erbayı câmi' olan hazret-i insân-ı kâmidir. Bu hazarâtı cem' edip insân-ı kâmil olduğuna işârettir. Ya'nî cismimiz ve hissimiz âlem-i nâsûtta, ve nefis-i (175a) mücerredemiz ve hayâlimiz âlem-i melekûtta, ve aklımız ve rûhumuz âlem-i

النفس. والذوق العقلي أثره في القلب. فأثر حكم الذوق النفس المجاهدات البدنية من الجوع والعطش وقيام الليل وذكر اللسان والتلاوة ورمي ما بيده من الدنيا إن كان وحده بلا غائلة." (أنظر: ابن العربي، الفتوحات المكية، ٥٤٨/٢-٥٤٩)

[Zevk, mertebe-i tecellînin evvelîsidir. Ansızdan kişinin kalbine doğar. Eğer iki nefes mikdârı yâhûd daha ziyâde ikâmet ederse ona "şûrb" derler. Ve ma'lûm ola ki zevk tecellî ihtilâfınca muhtelif olur. Eğer tecellî sûrette olursa ol demde zevk hayâlî olur. Eğer tecellî esmâ-i ilâhiyyede olursa ol vakitte zevk aklî olur. Zevk-i hayâlinin eseri nefsde, ve zevk-i aklînin eseri kalbde olur. Zevk-i hayâlinin eseri nefsde olması mücâhedât-ı bedeniyeyi muktezî olur, cû' ve ataş ve kıyâm-ı leyl ve zikr-i lisân ve tilâvet-i Kur'ân gibi. Ve mücerred ise yedinde olan dünyâlığı terketmek gibi. Ve zevk-i aklînin kalbe eseri maârif-i ilâhiyyeyi muktezî olur.]

49 Buhârî, "İmân", 36.

50 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ* (Beirut: Dârü'l-kitâbî'l-arabî, 1405), X, 208.

51 OE: sâlikin

ceberûtta, ve ayn-ı sâbitemiz ve sırrımız âlem-i lâhûtta'dır demek olur.

Tâc-ı Uşşâkî'nin ba'zısında yedişer dal olduğu dahî i'tibâren başka maânîye delâlet eder ki, hakikatleri bir yere müntehîdir. Meselâ yedi olması usûl-i esmâ-i seb'a ile atvâr-ı seb'anın alâ merâtibihim hakikati üzere tekmiline delâlet eder. Ve seb'a-i seyyâre nisbetinden hurûc ve âlem-i kudse urûc edip zirve-i ünse ve levhiyyeye⁵² delâlet eder. Ve dahî merâtib-i seb'anın tahakkukuna delâlet eder. Ve dahî mazhar-ı sırr-ı Kur'ânî ve masdar-ı remzi's-seb'îl-mesânî olduğuna delâlet eder. Nitekim Hazret-i Şeyh-i Ekber (kuddise sırruhu⁵³) hazretleri ol ma'nânın tahakkukunu mübeyyin:

أنا القرآن والسبع المثاني وروح الروح لا روح الأواني⁵⁴

[*Ben Kur'ân ve Sebu'l-mesânîyim (Fâtîha).*

Ben rûhun rûhuyum, yoksa şeylerin rûhu değil] buyurmuştur.

Ve hurûf-i teheccîden dâl-ı resmî ihtiyâr olunması “Muhammed” lafzının harf-i ahîri⁵⁵ olan dâl'a delâlet etsin içindir. Ya'nî kadem-i Muhammed (aleyhi salavâtü's-samed) başımız üzere müeyyed olup seyrimiz kadem-i iksîr-i tev'emlerindedir demeye işârettir.

Nazım:

Bir kademdir kâna yüz sürmeye müştâk idi arş

Ne kadem na'lini bûs etmeye oldu şeydâ

Âna yüz sürmek için Hazret-i Îsâ-yı vecîh (175b)

Etti bin şevkle azm-i reh-i sivâ-yı bâlâ

Ol kademden idiser âkibetü'l-emr zuhûr

Bildire tâ ki nedir halka bu sûret-i ma'nâ

Devlet ânın ki bula rûtbe-i âlî kademin

Anlaya ya'nî nedir resm-i kademden îmâ

Olmadır mazhar-ı kül ol kademe yol bulmak

Ola⁵⁶ mir'ât-ı mücellâ-yı cemî-i esmâ

Ve tâc-ı şerîfin rengi siyâh olması menzil-i fenâya ve ahcâr-ı insâniyyeden hacheru'l-buhtu müşâhedeye delâlet eder. Şeyh-i Ekber (kuddise sırruhu'l-ezher) hazretleri buyururlar ki; hacheru'l-buht dedikleri makâm-ı müşâhededir ki, mahalli kalbde bahr-i zulumâtta ya'nî süveydâ-yı kalbde göz bebeği gibidir ki mahall-i rü'yet olur. Kudûret-i hicâb-ı kalb ile mahcûb ve mestûrdur.

52 OE: vülûcuna

53 OE: azhar +

54 OE: الأواني

55 OE: âhiri

56 OE: Ol

Vaktâ ki murâkabe ve zikir ve tilâvet ile kalb mücellâ ve musaffâ olsa ol nokta-i latîfe zâhir olur. Ve ol noktanın zuhûrunda Hazret-i Hak'tan gayrı bir şey ona mukâbil olmaz. Nûr-i tecellî-i hazret-i Hak ol hacerden zevâyâyı cisme münteşir olup ol nûrun galebe ve şa'şâniyyesinden⁵⁷ akıl ve cemî-i kuvâ-yı zâhiriyye ve bâtuniyye mebhût olup, zâhiren ve bâtınen his ve hareketten munkatî' olurlar. Ol ecilden "haceru'l-buht" tesmiye ederler. Cenâb-ı Hak ol kulun ibkâsını murâd eyledikte ol nûr ile kalbin (176a) beynine hâil olacak bir sihâbe-i latîfe irsâl edip ol nûr yine ol noktaya mün'akis, ve ervâh ve cevârih münşerih olup kendilerine gelirler. Ol kul bekâ resminden ötürü ol sihâbenin verâsından müşâhede olur. Ol ecilden "إن الحق ما يتجلى لشيء قط ثم انحجب عنه بعد ذلك" [Hak bir şeye tecellî ettiğinde, o şeyin arkasında gizlenir] demişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak Kur'an-ı Azîm'inde: "حَتَّىٰ إِذَا فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِمْ" ["Nihayet onların yüreklerinden korku giderilince; Rabbiniz ne buyurdu? Diye sorarlar. 'Hak olanı' derler." (Sebe', 34/23)]. Âyet-i kerîme bu sırrı müşâhedeysi beyân buyurmuştur. Bu hacerin hâsiyyeti oldur ki, bir vakitte bir kulda kâim olsa iltifât etmeksizin her gördüğü kimesne ona mağlûb olur.

Ve tâc-ı şerîfin rengi siyâha karîb yeşil olması kurb-i fenâya ve ahcâr-ı insâniyyeden hacere-i zümrüde delâlet eder. Hazret-i Şeyh (kuddise sırruhu) buyurur ki, hacere-i zümrüd kalb-i ârifde bir kuvve-i mevhubeden ibârettir ki, şeytân ol ârifde lâhik oldukça onun keydi mülâhazasında⁵⁸ a'mâ ve medhûş olur, hâssa-i zümrüden yılanın gözü a'mâ olduğu gibi. Hattâ ârif-i billah olduğu beyte dühûle cesâret edemediği meşhûdları olduğunu zikreylemişler, gerek ol ârif kâim gerekse nâim olsun. Nitekim Cenâb-ı Hak "إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ" ["Müttakî kimseler, içlerinde Şeytan'ın esinlediği karanlık bir kuruntu uyanacak olsa Hakk'ı zikrederler ve hemen (olup biteni) açık bir biçimde kavramaya başlarlar." (Arâf, 7/201) (176b) kavî-i şerîfi ile bu hacere-i zümrüd-i insânînin hâssasını beyân buyurur.

Ve tâc-ı şerîfin düğmesi merkez-i dâire-i vücûd olan nokta-i ahadiyyetten ibâret ve mertebe-i vâhidîyyetten kinâyettir. Düğmenin beyâz olması fenâ fillahdan sonra bekâ billah a'nî mahvdan sonra sahva ve sekrden sonra akla geldiğine delâlet eder. Zîrâ dürre-i beyzâ dedikleri akl-ı evvelden kinâyettir. Ol ecilden "أول ما خلق الله درة بيضاء" [İlk yaratılan şey dürre-i beyzâdır] vârid olmuştur. Düğme dahî siyâh yâhûd siyâha karîb yeşil olursa fenâ-i külliye ve kurb-i fenâya delâlet eder. Lâkin fenâ fillahta olan irşâda gelemes bekâ billah menziline erişmedikçe.

57 OE: şa'şâsından

58 OE: mülâhazasından

Ve destârda şemle ihtiyârı “أفضل العمام من الشال” [İmâmenin en faziletlisi şaldan olanıdır] olduğu için⁵⁹ ve tacın önü kafesi ve ardı sığama sarıldığı, zâhiri farkta ve bâtını cem’de olduğuna delâlet eder. Ve sol tarafında şemlenin ucu izhâr olunduğu zümre-i tarîkatın semeresi ma’rifet olup irşâd makâm-ı ma’rifette olduğuna delâlet eder.⁶⁰ Zîrâ tarîkat şecere-i mübâreke-i şerîatın ezhârı, ve ma’rifet semerâtı, ve hakikat lübbü ve lezzetidir ki, şerîat ten gıdâsı, ve tarîkat nefis-i zâkiyye gıdâsı, ve ma’rifet akl-ı meâd gıdâsı, ve hakikat rûh gıdâsı⁶¹ ve⁶² risâle-i mesnûneden (177a) nümûnedir. Zîrâ risâle-i ma’hûde fî’l-asıl guzât-ı ashâb-ı güzîn (rıdvânullahi aleyhim ecmaîn) küffâr-ı dûzahkarîn ile muhârebe ve mukâtele esnâsında beyinleri fark olunsun için alâmet vaz’ olunup hengâm-ı mukâtelede taraf-ı imâmeden bir zirâ’ mikdârı irsâl olunurdu. El-hâletü hâzihi taraf-ı imâmeden bir mikdâr nümûne ihrâcıyla iktifâ olunduğu muhârebe ve musâlaha beyinini cem’ etmekten ibârettir. Ya’nî mertebe-i şerîatta muhârebe ve muhâsama, ve rütbe-i hakikatta musâlaha ve müsâlemede olmaya işârettir. Nitekim Hazret-i Mevlânâ (kaddesenallahu bi-sırrıhi’l-â’lâ) bu mânâyâ *Mesnevî-i Şerîf*’in de îmâ edip;

Beyit:

چونکی بی رنگ اسیر رنگ شد   موسی با فرعون اندر جن گ شد
چون تو بی رنگی رسی کان داشتی   موسی و فرعون دارند آشتی

[Renksizlik âlemi renge esir olunca

Mûsâ Firavunla cenge düştü

Renksizlik âlemine ulaşırsan

Mûsâ ile Firavun’un karıştığı âleme erişirsin]⁶³ buyurmuşlardır. Ya’nî merâtib-i elvân-ı kesrette icrâ-yı ahkâm-ı şerîat ve tarîkat emrinde nefsimiz ile mücâhede ve şikâkda, ve rütbe-i bî-renk-i vahdette ahvâl-i ma’rifet ve hakikat zımınında cümle ile musâlaha ve vifâkda olmaya delâlet eder.

Ammâ meşâyih-i izâm hazarâtının ilbâs ettikleri hırka ma’lûm ola ki üç mertebededir.⁶⁴ Biri hırka-i takvâ ve biri hırka-i ma’rifet ve biri hırka-i hakikattir ki (177b) tevhîd-i ef’âl ve sıfât ve zâtı mübeyyindir. Ve hırkanın istivâsı esmâ-i ilâhiyyeyi cem’ etmeye işârettir. Nitekim Hazret-i Mısırî;⁶⁵

59 OE: içindir

60 OE: içindir

61 OE: gıdâsıdır

62 OE: dahî +

63 Mevlâna, *Mesnevî*, I, b. 2467–2468.

64 OE: mertebe

65 OE: neffeanallahu buyurur nutk-i şerifinde +

Beyit:

İki kaşın âresinde çaktı hatt-ı istivâ

Alleme'l-esmâ ta'lîm etti ol hattan Hüdâ beyt-i şerifleri bu ma'nâyı iş'âr eyler ki, makâm-ı kâbe kavseynden kinâyettir. Zâhirde hatt-ı istivâ Mekke-i Mükerrerme'den öte bir mahaldedir ki, kış ve yazda ve bahar ve güzde şeb ve rûz on ikişer saattir. Tefâvüt ve tedâhülû mutasavver değildir. Ol mahalde âfitâb-ı âlemtâb kubbe-i feleke eriştikte bir şahsın zıllından eser kalmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak istivâ-i zâhir ile istivâ-i bâtını temsil vechiyle Kur'an-ı Azîm'inde "أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ نُمَّ قَبْضًا إِنَّآ قَبْضًا بَاسِرًا" [“Görmez misin, Rabbin gölgeyi nasıl uzatıyor; eğer dileseydi, hiç şüphesiz onu olduğu gibi bırakırdı; fakat sonra gölgeye güneşi yol gösterici kılmışızdır. Ve sonra da onu yavaş yavaş kendimize çekmekteyiz.” (Furkân, 25/ 45-46)] kavli-i şerîfini delil getirmiştir. Görmez misin ki, şemsin ibtidâ tulûunda zıllın imtidâdı ne vecihle dûr ve dırâzdır. Şems mürtefi' oldukça zıll dahî müntakıs olup kubbe-i feleke eriştikte mahall-i hatt-ı⁶⁶ istivâyâ göre zılldan eser kalmaz. Ba'de'z-zevâl gurûba meyil eyledikte gittikçe yine zıll mümted olur, nihâyet gurûba varınca. Pes âfitâb-ı (178a) hakikat-i insâniyye dahî matla-ı bedenden ibtidâ tulûunda zıll-ı vücûdu⁶⁷ a'nî varlık hicâbı haddinden ziyâde dûr ve dırâz olup kesret-i halktan gayrı bir nesne göremez. Şems-i ruh-i pür-fütûh bâlâ-yı ma'rifet-i ilâhiyyeye suûd eyledikçe zıll-ı hicâbî mürtefi' olarak hatt-ı istivâyâ erişir. A'nî mahv-i vücûd ile fenâ fillah menziline erip gözüne eşyâdan eser görünmez olur. Ba'dehu tekmil-i merâtib-i kusvâ ve cem'-i cemî-i esmâ için zevâlden gurûba meyil ile imtidâd-i zıll-ı vücûd-i⁶⁸ hâkânî⁶⁹ ile kesrette sırr-ı vahdeti müşâhede edip cemî-i esmâ-i ilâhiyyeyi makâm-ı kalbde cem' eder. "إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صَوْرَتِهِ"⁷⁰ [Allah Âdem'i sûretinde yarattı] bu hatt-ı istivâyâ işârettir. Sûretten murâd sıfât-ı Hak'dır ki lisân-ı şer'de "علم تخلقوا" [“Âdem'e isimlerin tümünü ta'lîm etti” (Bakara, 31)] ve "الرَّحْمَنُ" [Allah'ın ahlâkiyya ahlâklanınız] bu ma'nâdan kinâyettir. "عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى الرَّحْمَنُ" [“Rahmân Arş'a istivâ etti” (Taha, 20/5)] hakikati bu menzilde keşf ve iyân olur. Zirâ Rahmân⁷² sıfâtı çâmî'dir. Ol ecilden Cenâb-ı Hak "قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى" [“De ki: Rabbinizi

66 OE: hatt-1 -

67 OE: vücûd-i mevâhûmu

68 OE: mevâhûbî-i +

69 OE: hakkânî

70 Müslim, “Birr”, 32.

71 Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, nşr. İbrahim el-Ebyârî (Beyrut: Dârü'l-kitâbî'l-arabî, 1405), s. 216.

72 OE: cemî-i +

ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın; hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihâyet en güzel isimler onundur.” (İsrâ, 17/110)] buyurmuştur. Ya'nî ikisi dahî müstecmi-i cemî-i sıfâtır. “العارف يكفيه الإشارة” [Arife tek bir işaret yeter].

Ve ridâ mürşid-i kâminden irşâda me'zûn olmaya delâlet eder. Ve hîn-i (178b) teslimde ridânın sağ tarafı sol tarafının üzerine vaz' olunduğu⁷³ libâs-ı ahkâm-ı şerîat ile⁷⁴ muhaddere-i ma'rifeti istitâr ve nikâb-ı rüsûm-i tarikatı gül-çehre-i hakîkate perdedâr etmeye emir ve işârettir. Tarafeyni mütesâviyeyn irsâl olunur ise şerîat ve tarikat ve ma'rifet ve hakîkatte kemâlîne ve küllisinden müşkil-küşâ olduğuna delâlet eder ki,⁷⁵ “İki şey dört şeye nice delâlet eder” dersin, şerîat tarîkatta münderic olup, elbette tarîkatta kemâlî olanın şerîatta noksanı mutasavver değildir. Zîrâ tarikat, tekâmîl-i şerîattan fazla ibâdât ve tâattan ibârettir. Ma'rifet ise hakîkattan ayrı değildir. Bu takdîrce sağ tarafı şerîat ve tarîkate ve sol tarafı ma'rifet ve hakîkate delâlet eder. Ve dahî “إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا” [“Biz emâneti göklere, yerlere ve dağlara sunmuştuk. Ama sorumluluğundan korktukları için onu yüklenmeyi reddettiler. O emâneti insan üstlendi. Zâten insan son derece zâlim ve câhildir.” (Ahzâb, 33/72)] muktezâsınca hilâfetullahdan ibâret olan emâneti gerden-i kabûlüne tahmilden kinâyettir. Cenâb-ı Hak mezemmet vechiyle zalûm ve cehûl olmaktan hıfz eyleye.

Ve “asâ sünnettir”, demişler ki; el tuttuğu mahal âlem-i berzaha, ve bâlâsı âlem-i vahdete, ve esfeli âlem-i kesrete, ve esfelinde⁷⁶ hadîdi⁷⁷ celâle delâlet eder. Ve dahî (179a) hayâlât-ı fâsideden sûret-pezîr olan suver-i hayyât-ı mütehayyeleyi asâ-yı nefis-i mu'cizâdâya (?) yutturup fir'avn-i enâniyyeti bahr-i hakîkate gark etmekten ibârettir. Ve asâ ile yürümek ıstılâh-ı sûfiyyede “ka-demeyn” ta'bîr olunur, cemâl ve celâl ile yürümeye delâlet eder.

Pes bu emânetleri mütehammil olan kimesne, zikri sebkât eden menâzil ve merâtibi kat' ve cemî-i hazarâtı cem' eyledim, bunlarda müşkili olan kimesne gelsin diye da'vet-i âmma salâ etmekten kinâyettir. Ya her başında taç ve eğninde abâ ve gerdeninde ridâ ve elinde asâ olan bu merâtib-i kusvâya erişmiştir diye suâl olunur ise, ma'lûm ola ki bu devlet binde bir belki yüz binde bir halîfeye müyesser değildir. Ol ecilden erbâb-ı hakîkatin

73 OE: gibi +

74 OE: ile -

75 OE: ki -

76 OE: esfelinden

77 OE: âlem-i +

ekseri sûrete itibâr etmeyip zeyy-i⁷⁸ avâmda görünmüşlerdir. Hattâ bu abd-i hakîr-i kem-bizâa ve pür-taksîre dahî zikrolunan emânetler teberrüken ihsân ve inâyet olunmuştur. Lâkin “رحم الله إمرأ عرف قدره ولم يتعد طوره” [Allah kadrini ve tavrını aşmayan kişiye rahmet etmiştir] müeddâsınca isti'mâllerine kendimizde isti'dâd ve liyâkat bulamadığımızdan bin rağbet ile hırz-ı cân edip azîzlerimizden yâdigâr olmak üzere mahfûz sanduka itibâr kılınmıştır. Ancak kemâliyle ehliyeti yoğ iken isti'mâl edenlerin taraflarından (179b) bu gûne itizâr olunur ki, pîşvâlarımızın tahkîk ettikleri makâmât ve merâtibin alâmetleridir. İzin ve icâzetleriyle biz dahî teberrüken ve teyemmünen isti'mâl ederiz. Ve mertebe-i ûlâ olan şeriat rütbesinden müstahlefiz. Hazret-i feyyâz-ı mutlak hüsn-i himmetleriyle merâtib-i ulyâya erişmeye muvaffak edip وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ “[Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sâhip ve hâkim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sâhip ve hâkim kılacağını vaad etti” (Nûr, 24/55)] va'd-i kerîmleri üzere müstelzim-i icâz⁷⁹ va'd olunan amellere makrûn eyleyip “و من كفر بعد ذلك فاولئك هم الفاسقون” [“Bundan sonra da inkâr edenler fâsıkların ta kendileridir” (Nûr, 55)] mâ-sadakınca müstelzim-i va'id olan küfrân ve füsûkdan masûn ve me'mûn eyleye. Zâhirimizi akvâl-i şeriat-ı mutahhara ve ef'âl-i tarikat-ı münevvere ile âreste, ve bâtınımızı envâr-ı ma'rifet-i ilâhiyye ve esrâr-ı hakikat-i nâ-mütenâhiyye ile peyrâste eyleye. Sırrımızı esrâr-ı vahdâniyyeti ile pür-sürûr, ve rûhumuzu tecelliyât-ı sıfât-ı kudsiyyesiyle pür-nûr eyleye. Kalbimizi tahâret-i maârif-i ilâhiyyesiyle tathîr, ve aklımıza ulûm-i ledünniyyesini ta'lîm ve takrîr eyleye. Nefsimizi ahlâk-ı ilâhiyyesiyle mütehâllik ve hissimizi meded-i hazarât-ı nûrâniyyetiyle mütehakkik eyleye. Hülâsa-i cevâhir-i cismâniyyemizi kesâfet-i (180a) kuyûd-i tab' ve havâsdan tahlîs ve letâfet-i şühûd-ı gaybe tahsis eyleye. Mir'ât-ı kalbimizi nukûş-ı mâsivâdan⁸⁰ ve envâ-i ilhâm-ı rabbâniyyesine⁸¹ kâbil ve sıfât-ı tecellî-i nâ-mütenâhiyyesine mukâbil eyleye. Galebe-i envâr-ı sıfâtıyla sıfât-ı beşeriyyemizi ihâta ve tecellî-i bevârik-i nûr-i zâtıyla zalâm-i⁸² tabiatımızı imâte eyleye.⁸³ Pertev-i envâr-ı tecellî ile cebel-i vücûdumuzu hark ve lecce-i bahr-i ahadiyyetine ilkâ ve gark eyleye. Şuâ-i âfitâb-ı hakikat ile jâle-i vücûdumuzu rubûde ve dağdağa-i hestî ve isneyniyetten âsûde eyleye. Derûnumuzu tesvîlât-ı şeytâniyye ve ağız-ı nefsanîyyeyi izâle ve sıfât-ı

78 OE: zeyl-i

79 OE: incâz

80 OE: sâde +

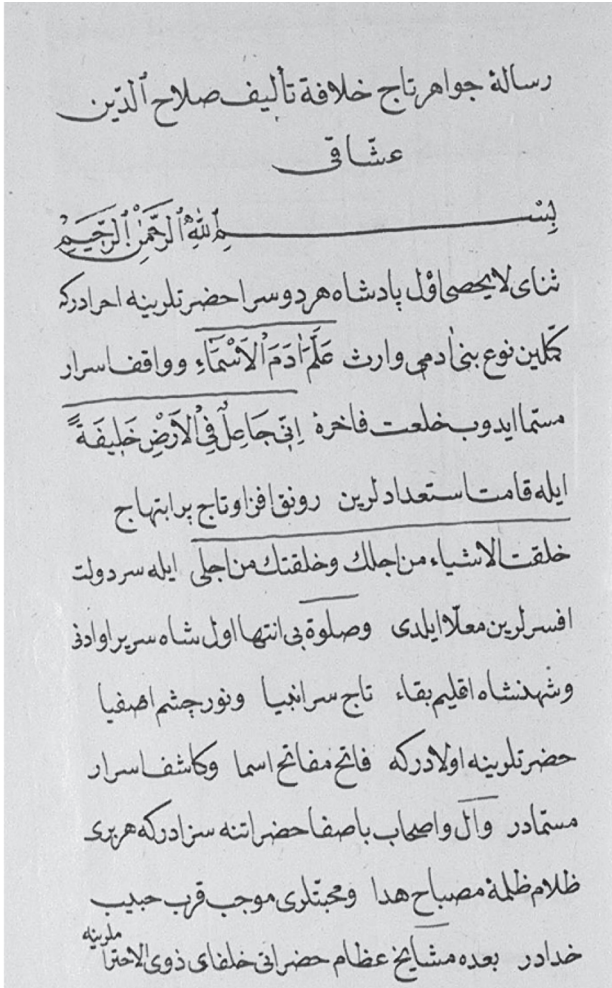
81 OE: âmâde eyleye. Âyine-i isti'dâdımızı suver-i esmâ-i ilâhiyyesine +

82 OE: zulumât-ı +

83 OE: tabiatımızı imâte eyleye -

hakkâniyye ve muhabbet-i ilâhiyyesini havâle eyleye. Her hâlde isticlâb-ı rızâ-yı şerîfini muktezî olan amellere muvaffak ve envâ-i niam-i sûriyye ve ma'neviyyesine müstağrak eyleye. Pîşvâlarımızın âsârından ayırmayıp kademlerinde sâbit-kadem⁸⁴ ve muktedâlarımızın atvârından dûr etmeyip mesleklerinde râsih-dem eyleye. Ervâh-ı mukaddeselerini cümlemizden râzî ve hoşnut ve cümlemizi saâdet-i (18ob) dâreyin ile mesrûr ve mes'ûd eyleye. Âmin, Âmin, Âmin.⁸⁵

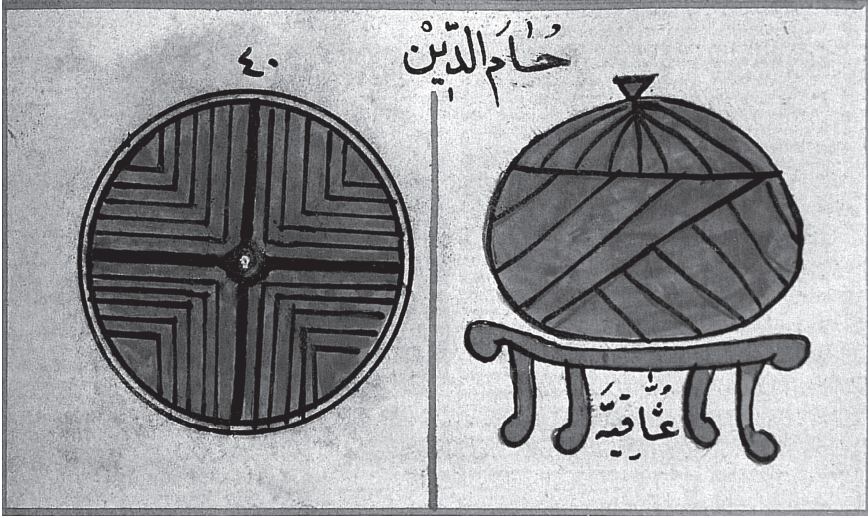
Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet'in Süleymaniye Ktp.
Pertev Paşa nr. 633 nüshasının ilk sayfası

84 OE: eyleye +

85 OE: Temmet Risâle-i Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet +

قدس سره الباق
 هذ رساله جواهر تاج خلافت تالیف الشیخ عبداللہ صلاح الدین عشاقی
 بسم اللہ الرحمن الرحیم
 ثنائی لایحی اول پادشاه ہمدون و سراسر حضرت تیرینہ اہرادر کہ تکلمین نوع نبی آدمی
 وارث علم آدم الاسماء و واقف اسرار سما ایدوب خلعت فاضلہ الخیجا
 عل فی الارض خلیفہ ایلم قامت استعداد لرین رونق افزا و تاج پر ابترہاج
 خلقت الاشیا و من اجلك و خلقتک من اجلی ایلم سردولت افسرین معتد
 ایلدی و صدایہ بی انتہا اولشہ سریرا و ادانا و شہنشاہ اقلیم بقا تاج
 سر انبیا و نور چشم اصفا حضرت تیرینہ اولادر کہ فاتح مفتاح اسما و کاف
 اسرار سما در و آل و اصحاب باصفا حضرت تیرینہ سزادر کہ ہر بری ظلام ظلمہ
 مصباح ہمدون و مجتہدی موجب قرب حبیب ہمدون بعدہ مشایخ عظام
 حضرت تیرینہ خلیفای ذوی الاہتر املرینہ اذن و اجازت لرندہ کرا استعداد لرینہ
 تاج خلافت و دوش ہمت لرینہ فرقت سعادت و کردین اطاعت لرینہ رد اوید
 مؤید لرینہ عصما احسان و عنایت بیورب ہوندرین ہر بری بر سر ہم ہمدون
 کنایت بلکہ نیچ معاینین عبارت اولمغین اخوان ذوی الاعتبارہ یاد کار
 اولسون ایچون علی طریق الاختصار شرح لرینہ اجناسار اولنوب جواهر
 تاج خلافت دیوتسمیہ اولدی از جملہ تاج عشاقی ارکان اربعہ کی دورت
 ترکون عبارتہر کہ ہر ترکی بمعناہ اشارت بلکہ نیچ فحوادین رمز و کنایتہر
 مثلا اوکی شریعت مطہرہ یہ دلالت ایدر کہ رتبہ عقلہ در زیر احکام شریعت
 واسطہ ہیریل علیہ السلام ایلم مرتبہ عقل الدن نازل اولمشدر حضرت
 شیخ اکبر قدس سرہ الانور بیور مشرکہ شریعت عقلہ لیتہر و حقیقت شریعتک
 لیتہر یعنی حقیقتک قرنی شریعت و شریعتک قرنی عقلہر قرنی عقل لب
 شریعتی حفظ ایتدی کی کی قرنی شریعت دخی لب حقیقتی حفظ ایدر پس معلوم
 اولدی کہ عقلی اولمان کہ نہ شریعت ادعاسی صحیح دکدر اول اولجلدن صبی
 و مخنونه

Dört Terkli Halveti-Uşşâkî Tâc-ı Şerîfi

Halveti-Uşşâkî Tâc-ı Şerîfi